

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

SH.SH.NIZOMOVA

**BOLALAR NUTQINI O‘STIRISH NAZARIYASI
VA TEXNOLOGIYALARI**

O‘QUV QO‘LLANMA

Bilim sohasi – 100000-Gumanitar fanlar
Ta‘lim sohasi –110000- Pedagogika
Ta‘lim yo‘nalishi – 5111800 – Maktabgacha ta‘lim

Buxoro – 2022

UO'K 81'242-053.2(075.8)

81.2

N 57

Nizomova, Shoxista Shodiyevna.

Bolalar nutqini o`stirish nazariyasi va texnologiyalari [Matn] : o`quv
qo`llanma / Sh. Sh. Nizomova. – Buxoro : Fan va ta`lim, 2022. –176 b.

KBK 81.2

Ma'sul muharrir:

S.S.Avezov- filologiya fanlari nomzodi,dotsent

Taqrizchilar:

R.A.Qo'ldoshev-pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

L.U.Mardonova - TerDPI filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Mazkur o`quv qo`llanma Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligining 2022-yil 25-
noyabrdagi 388-sonli buyrug`i bilan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9943-8988-8-2

MUNDARIJA

Kirish.....	7
I.BOB. Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari fani mazmuni.....	9
1-Mavzu: Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari fanining ilmiy-nazariy asoslari.....	9
2-Mavzu: Maktabgacha kichik, o‘rtava katta yoshdagi bolalar nutqini o‘stirishning metodlari va vositalari	12
3-Mavzu: Ravon nutqni rivojlantirish.....	21
4-Mavzu: Bolaning ijtimoiy va shaxs sifatida shakllanishida dialogik va monologik nutqning ahamiyati.....	25
5-Mavzu: Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan lug‘at ishini olib borishning nazariy asoslari.....	29
6-Mavzu: Bolalar lugatini boyitilishida ta’limiy o‘yinlar.....	38
7-Mavzu:Tovushlarning to‘g‘i talaffuzi yuzasidan olib boriladigan ishlar mazmuni.....	43
8-Mavzu:Maktabchacha yoshdagi bola nutqining grammatik to‘g‘riligini shakllantirish metodikasi.....	51
9-Mavzu: Maktabchacha ta’lim tashkilotlarida aqliy tarbiya berish texnologiyalari.....	58
10-Mavzu: Suhbat turlari va uning mazmuni.....	62
II. BOB. Jarayon. Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari fani mazmuni.....	66
1-Mavzu: Hikoya qilib berish turlari va metodlari.....	66
2-Mavzu:O‘yinchoq va predmetlarga qarab hikoya qilib berishga o‘rgatish...	72
3-Mavzu: Badiiy asarni sahnalashtirish turlari va uni qo‘yib ko‘rsatish metodlari	79
4-Mavzu: Bolalarni ertak kitob bilan tanishtirish texnologiyalari.....	83
5-Mavzu: Tevarak atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar nutqini rivojlantirish texnologiyallari.....	87
6-Mavzu: Bolalarni savodga o‘rgatish texnologiyalari.....	101
7-Mavzu: Tarbiyachi nutqiga qo‘yiladigan pedagogik talablar.....	107
8-Mavzu: Maktabgacha ta’lim tashkiloti va oilada nutq ostirish boyicha metodik ishlar.....	114
9-Mavzu: Bolalarni maktabga tayorlashda ota-onalarning o‘rni.....	120
10-Mavzu: Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida multimediya texnologiyalaridan foydalanish.....	126

III. BOB. Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari fanining pedagogik interfaol metodikasi	136
IV.BOB. Mustaqil ta’lim topshiriqlar mavzusi.....	158
Glossariy.....	161
Test	164
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	175

ANNOTATSIYA

Bolalar nutq ostirish nazariyasi va texnologiyalar moduli shaxsda nutqiy ta'lim jarayonida maktabgacha ta'lim-pedagogikasi kasbiga doir bilim, ko'nikma, malakalarni, ulardagi mavjud tushuncha, tasavvurlarini boyitishga xizmat qiladi. Ushbu o'quv qo'llanmada "Bolalar nutqini ostirish nazariyasi va texnologiyalar" modulining asosiy muammosi, predmeti, maqsadi va vazifalari va tadqiqot metodlari va maktabgacha ta'lim pedagogika nazariyasi va tarixining shakllantirilgan. Maktabgacha ta'limning asosiy vazifasi bolalarni maktabda ta'lim olishga tayyorlashdan iboratdir. Bolalar maktabgacha ta'limda aniq bilimlarnigina emas, fikrlash ko'nikmasini egallashi, tengdoshlari va kattalarning nutqlarini tushunishlari, ular bilan erkin fikr almashish, hamkorlik asosida faoliyat ko'rsatishi talab etiladi. Bolalarning ona tilida obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurlarini nutq orqali to'g'ri ifodalashi o'zini nazorat qilishi, boshqarishi, kuzatish, eshitish, eslab qolish, umumlashtirish, solishtirish kabi aqliy tayyorgarlikka ega bo'lishi zarur. Bu vazifani bajarishda, albatta, ona tilida nutq o'stirish fanining o'rni, ahamiyati kattadir. Chunki til kishilarning o'zaro aloqa vositasi bo'lib, u barcha kishilar uchun baravar, teng xizmat qiladi, shu bois til ijtimoiy hodisa bo'lib, jamiyat taraqqiyotidagi o'zgarishlar, yangilanishlar tilda o'z aksini topadi fani rivojiga doir masalalar "Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va texnologiyalar" o'quv qo'llanmasida o'z aksini topgan.

АННОТАЦИЯ

Модуль теории и технологии речевого воспитания детей служит для обогащения у человека знаний, умений, навыков, имеющихся у него представлений о профессии дошкольного - педагогического образования речевого воспитания. В учебном пособии сформулирована основная проблема, предмет, цель, задачи и методы исследования модуля "Теория и технология развития речи детей " также теория и история педагогики дошкольного образования. Основной задачей дошкольного образования является подготовка детей к обучению в школе. Дети в дошкольном образовании должны овладеть не только конкретными знаниями, но и навыками мышления, понимать речи сверстников и взрослых, свободно обмениваться с ними идеями, осуществлять деятельность на основе сотрудничества. Необходимо, чтобы дети образно и логически мыслили на родном языке, правильно выражали свои представления посредством речи, контролировали себя, обладали такой умственной подготовкой, как наблюдение, слух, запоминание, обобщение, сравнение. В выполнении этой задачи, безусловно велика роль значимости науки о развитии речи на родном

языке. Потому что язык-средство общения людей и социальное явление, он служит всем людям одинаково и изменения, обновления в развитии общества отражаются в языке. Вопросы развития науки отражены в учебном пособии "Теория и технология развития речи детей".

ANNOTATION

The module of theory and technology of speech education of children serves to enrich a person's knowledge, skills, and ideas about the profession of preschool - pedagogical education of speech. The textbook formulates the main problem, subject, purpose, objectives and research methods of the module "Theory and technology of speech development of children " as well as the theory and history of pedagogy of preschool education. The main task of preschool education is to prepare children for school. Children of preschool education should gain not only specific knowledge, but also thinking skills, understand the speech of peers and adults, freely exchange ideas with them, and carry out activities on the basis of cooperation. It is necessary that children think logically in their native language, correctly express their ideas through speech, control themselves, have such mental training as observation, hearing, memorization, generalization, comparison. In performing this task the importance of the science of speech development in the native language certainly plays a great role. Because language is a means of communication between people and a social phenomenon, it serves all people equally and changes, updates in the development of society are reflected in language. The issues of science development are reflected in the textbook "Theory and technology of children's speech development".

KIRISH

Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalar” moduli asosida tuzilgan bu o‘quv qo‘llanma O‘zbekiston Respublikasi oliy o‘quv yurtlarining bakalavriat bosqichi uchun Umumiy kasbiy modullar blogining davlat ta‘lim standarti asosida tuzilgan. Bo‘lajak maktabgacha ta‘lim o‘qituvchilarini zamonaviy metodik yondashuvlar asosida nazariy va amaliy asoslari hamda maktabgacha ta‘lim mahoratiga doir bilimlar bilan qurollantirish, O‘zbekiston Respublikasining Ta‘lim to‘g‘risidagi Qonuni (23.09.2020) da belgilangan talablar asosida ta‘lim-tarbiya jarayonini oqilona tashkil etish, pedagogik – didaktik yondashuvdan samarali foydalanish, real maktabgacha ta‘lim amaliyotida yuksak pedagogik madaniyat va pedagogik texnikani namoyon eta olishga o‘rgatish. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shaxsning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, manfaatlari ro‘yobga chiqarishning sharoitlarini va ta‘sirchan mexanizmlarini yaratish eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o‘zgartirish mamlakatda amalga oshirilayotgan pedagogik ta‘lim islohotlarining asosiy maqsadi kuchli raqobatbarsosh pedagogik mutaxassis kadrlarni tayorlash – deb aytgan, fikrlari xalqning boy intellektual merosi va umuminsoniy qadriyatlar asosida zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyaning yangi yutuqlarini salohiyatli maktabgacha ta‘lim mutaxassislarni tayyorlashning yangi tizimini rivojlantirish O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta‘lim taraqqiyotining muhim shartlaridan biri bo‘lib qoldi. Zero, jamiyatimizning ma‘naviy yangilanishida, ijtimoiy yo‘naltirilgan maktabgacha ta‘lim jarayonini rivojlantirishda jahon hamjamiyatiga qo‘shilishini ta‘minlaydigan demokratik huquqiy davlat qurish, maktabgacha ta‘lim sohasida pedagogik kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustuvor mezon sifatida muhim rol o‘ynaydi.

Maktabgacha ta‘limning asosiy vazifasi bolalarni maktabda ta‘lim olishga tayyorlashdan iboratdir. Ya‘ni, bolalar maktabgacha ta‘limda aniq bilimlarnigina emas, fikrlash ko‘nikmasini egallashi, tengdoshlari va kattalarning nutqlarini tushunishlari, ular bilan erkin fikr almashish, hamkorlik asosida faoliyat ko‘rsatishi talab etiladi. Bolalarning ona tilida obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurlarini nutq orqali to‘g‘ri ifodalashi o‘zini nazorat qilishi, boshqarishi, kuzatish, eshitish, eslab qolish, umumlashtirish, solishtirish kabi aqliy tayyorgarlikka ega bo‘lishi zarur. Bu vazifani bajarishda, albatta, ona tilida nutq o‘stirish fanining o‘rni, ahamiyati kattadir. Chunki til kishilarning o‘zaro aloqa vositasi bo‘lib, u barcha kishilar uchun baravar, teng xizmat qiladi, shu bois til ijtimoiy hodisa bo‘lib, jamiyat taraqqiyotidagi o‘zgarishlar, yangilanishlar tilda o‘z aksini topadi.

Til birliklari nutqni hosil qiladi, ya'ni har bir inson o'z fikrini boshqalarga til orqali, til birliklari orqali bayon qiladi, boshqalari fikrini til orqali egallaydi, tushunadi. Nutq tevarak-atrofdagi voqea-hodisalar haqidagi fikr muloqazalarni boshqalarga yetkazishdir. Shuning uchun til va nutq inson hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'limda " Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va texnologiyalari" fanining o'qitilishi, nutq o'stirish usullarini bilish, har bir yosh guruhda bolalar nutqini o'stirish vazifalarini to'g'ri hal etish imkonini beradi, bolalarni maktabga tayyorlash vazifasining bajarilishini ta'minlaydi. Yuqorida bayon qilingan fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, o'zbek tili qadimiy til sifatida taraqqiy etgan, jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida jamiyat a'zolari uchun xizmat qilmoqda. Aytish mumkinki, barkamol insonning shakllanishi uning munosib kasbni egallashi jamiyat taraqqiyoti uchun baholi qudrati o'z hissasini qo'shib yashashi va shu orqali jamiyatda o'zligini namoyon etishi ya'ni shaxsning kamol topishi nazarga olinadi. Komillik sari intilish shaxsning kasbiy rivojlanishi bilan birgalikda yaxlit holda kechadigan va deyarli bir umr davom etadigan murakkab jarayondir. O'quv qo'llanma keng ma'noda maktabgacha ta'lim pedagogik soha mutaxassislarini rivojlantirishda insonning o'z aqliy qobiliyatlari jismoniy imkoniyatlari u yoki bu sohaga bo'lgan layoqatlari, qiziqish va intilishlari, shuningdek qadriyat va dunyoqarashlariga ko'ra pedagogik kasbiy sohasida pedagogik ta'lim olish keyinchalik shu sohaga kirishib, moslasha borishi va nihoyat yillar davomida yetuk va malakali pedagogik soha mutaxassis bo'lib yetishishi tushuniladi.

I- JARAYON

1-Mavzu: “Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari” fanining ilmiy-nazariy asoslari.

Reja

1.Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik shart-sharoitlari.

2.Sharq va G‘arb mutafakkirlarining yosh avlodni tarbiyalashga oid qarashlari.

3.“Ilk qadam” davlat dasturida nutq o‘stirish mazmuni.

4. Bolalarning ona tilida obrazli va mantiqiy fikrlashi.

5.Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar tafakkurini rivojlantirish va maktabga tayyorlash.

Tayanch tushunchalar: til, nutq, ta’lim, tarbiya, rivojlantirish, nutqiy intellekt, xotira, tasavvur, maqsad, vazifa, so‘z boyligi, boglanishli nutq, nutqning tovush tomoni, nutqning grammatik tomoni, badiiy adabiyot,

Mustaqil taraqqiyot yo‘lidan dadil borayotgan, huquqiy demokratik jamiyat qurishga intilayotgan Respublikamizda har bir insonning ozod va erkin, farovon yashashini ta’minlovchi jamiyat barpo etilmoqda, yoshlarning ilm - ma’rifatli bo‘lishiga barcha imkoniyatlar yaratilmoqda. Ayniqsa, Kadrlar tayyorlash milliy dasturini hayotga tadbiq etish ta’lim tizimining barcha bosqichida ona tilining asosiy o‘quv predmeti ekanligini, fanlarni egallash uchun avvalo, ona tilida to‘g‘ri, ifodali, tartibli va ijodiy fikrlash zarurligini aniq namoyon etmoqda. Maktabgacha ta’limning asosiy vazifasi bolalarni maktabda ta’lim olishga tayyorlashdan iboratdir. Ya’ni, bolalar maktabgacha ta’limda aniq bilimlarnigina emas, fikrlash ko‘nikmasini egallashi, tengdoshlari va kattalarning nutqlarini tushunishlari, ular bilan erkin fikr almashish, hamkorlik asosida faoliyat ko‘rsatishi talab etiladi. Bolalarning ona tilida obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurlarini nutq orqali to‘g‘ri ifodalashi o‘zini nazorat qilishi, boshqarishi, kuzatish, eshitish, eslab qolish, umumlashtirish, solishtirish kabi aqliy tayyorgarlikka ega bo‘lishi zarur. Bu vazifani bajarishda, albatta, ona tilida nutq o‘stirish fanining o‘rni, ahamiyati kattadir. Chunki til kishilarning o‘zaro aloqa vositasi bo‘lib, u barcha kishilar uchun baravar, teng xizmat qiladi, shu bois til ijtimoiy hodisa bo‘lib, jamiyat taraqqiyotidagi o‘zgarishlar, yangilanishlar tilda o‘z aksini topadi. Til birliklari nutqni hosil qiladi, ya’ni har bir inson o‘z fikrini boshqalarga til orqali, til birliklari orqali bayon qiladi, boshqalari fikrini til orqali egallaydi, tushunadi. Nutq tevarak-atrofdagi voqea-hodisalar haqidagi fikr muloqazalarni boshqalarga yetkazishdir. Shuning uchun til va nutq inson hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta’limda “ Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari” fanining o‘qitilishi, nutq o‘stirish usullarini bilish, har bir yosh guruhda bolalar

nutqini o‘stirish vazifalarini to‘g‘ri hal etish imkonini beradi, bolalarni maktabga tayyorlash vazifasining bajarilishini ta‘minlaydi. Yuqorida bayon qilingan fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, o‘zbek tili qadimiy til sifatida taraqqiy etgan, jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida jamiyat a‘zolari uchun xizmat qilmoqda.

Respublikamiz mustaqilligi o‘zbek tili taraqqiyotiga ijobiy ta‘sir etdi, tilimiz mustaqillikning mohiyatini ifodalash, ta‘lim tizimining barcha bosqichida ona tili ta‘limini takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Maktabgacha ta‘limda bolalar nutqini o‘stirish ularga ona tilini amaliy o‘rganish demakdir. « Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari” pedagogik fan sifatida 1920 yillargacha pedagogika fani tarkibida taraqqiy etdi, so‘ng mustaqil fan sifatida shakllandi. « Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari” pedagogik fan sifatida maktabgacha ta‘limda bolalar nutqini o‘stirishni puxta egallagan mutaxassis tayyorlashda buyurtmachi sifatida, ilmiy izlanishlar asosida yaratilgan “Ilk qadam” tayanch dasturini o‘quv jarayoniga joriy etish, « Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari” bo‘yicha bilim va malakalarni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatdan mutanosibligini ta‘minlaydi, nutq o‘stirish usullarini ishlab beradi. Uni takomillashtirish, eng qulay usulni qo‘llash orqali bolalarga ona tilini amaliy o‘rgatish, nutqda til birliklaridan foydalanish, o‘zaro nutqiy muloqot munosabatida ona tilida fikrni to‘g‘ri, ifodalay olish, tengdoshlari nutqini tinglab tushunish nutqda til birliklarini ajrata bilish (tovush, so‘z) nutq meyyorlarini ishiga mos holda o‘rganib borish, unga amal qilish kabi faoliyatini shakllantiradi. Demak, «Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari” fani maktabgacha ta‘limda nutq o‘stirish vazifasini amalga oshiradi, bolalarda ifodali, aniq, lo‘nda va obrazli so‘zlashishni shakllantirish orqali ona tilini amaliy o‘rgatadi, bolalarga ta‘lim beradi.

«Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari” fani maktabgacha ta‘limda bolalarni og‘zaki nutqini o‘stirish, tengdoshlari va kattalar bilan nutqiy muomala malakalarini shakllantirish orqali nutqda so‘zdan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish, ya‘ni nutq va xulq egasi bo‘lish kabi ma‘naviy axloqiy sifatlarni, so‘zlash odobini egallashni shakllantiradi. «Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari” pedagogik fan sifatida rivojlantiruvchi vazifani bajaradi. Ya‘ni usulika bolalar nutqini o‘stirish orqali ularning nutq a‘zolarini anatomik-gimnastik mashq qildirish orqali nutqning ravon tushunarli bo‘lishini ta‘minlaydi: bolalar tafakkuri, aqliy faoliyatini rivojlantiradi, ularda nutq odobi, ma‘naviy barkamollikni shakllantiradi. Chunki yaxshi rivojlangan nutq tushunarli ta‘sirchan bo‘ladi, bola o‘z nutqini tuzatib boradi. «Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari” pedagogik fan sifatida bolalar nutqini o‘stirishning pedagogik qonuniyatlari, pedagogik faoliyatning shakllanishi va talablarini o‘rganadi, nutq

o‘stirishning eng samarali omillari, vositalarini, usul va usullarini hozirgi zamon pedagogikasining yutuqlari, ilmiy pedagogik talablari asosida ishlab chiqadi, ta’limga, fanga tavsiya etadi. «Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari» ana shu pedagogik vazifadan kelib chiqqan holda pedagogikaning quyidagi asosiy savollariga javob beradi.

Nimani o‘rgatish kerak? Bunda maktabgacha ta’lim ishidagi bolalarda qanday nutqiy malaka va ko‘nikmalarni shakllantirish lozimligini nazarda tutiladi. Bu vazifa O‘zbekiston Respublikasining ta’lim mazmunini zaruriy o‘zagi hisoblangan ta’lim standarti asosida amalga oshiriladi, bunda ta’limning barqaror darajasini ta’minlash sharti bajariladi. O‘quv yuklamalari me’yorga keltiriladi, tarbiyachi bolalarning o‘quv faoliyati darajasi, shaxs sifatleri rivojlanishi, uning nutqiy faoliyatini nazarda tutgan holda ta’lim jarayonini tashkil etadi.

Qanday o‘qitish kerak degan pedagogik savolga javob beradi. Buning uchun maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning nutqini o‘stirish usul va uslublarini qo‘llash imkoniyati, o‘rni, qo‘llangan usullar samarasi nazarda tutiladi, usul va uslublarni takomillashtirishga zamonaviy texnologiyani joriy etishga alohida diqqat qilinadi. Bolalar nutqini o‘stirish metodikasining asosiy vazifasi tarbiyachilarni maktabgacha ta’limda nutq o‘stirishning ilmiy pedagogik asoslangan, eng samarali natija beradigan omillari, vositalari va usullarini ishlab chiqish, tarbiyachi, pedagog, ota-onalarni nutq o‘stirish usullari haqidagi bilimlar bilan qurollantirish, eng qulay usullardan foydalanish, nutq o‘stirish mashg‘ulotlarini tashkil etish samaradorligini oshirishga doir bilimlar bilan qurollantirishdan iboratdir.

Bolalar nutqini o‘stirish metodikasining mazmuni maktabgacha ta’limda bolalar og‘zaki nutqini o‘stirish, bolalarda kattalar, tengdoshlari bilan nutqiy muloqot, muomala qilishni bilishga o‘rgatishdir. Maktabgacha ta’lim davrida bolalar 2-3 ming so‘z boyligiga ega bo‘lish va undan foydalanish, eshitganlarini aytib berish, ko‘rganini gapirib berish, suratlarga qarab mazmun bo‘yicha hikoya tuzish va uni aytib berish, asosiy tayanch so‘zlar yordamida hikoya tuzishga o‘rgatiladi. Shuningdek, nutqning ifodaliligi, nutq tovushlarini to‘g‘ri, aniq talaffuz etish, tilning grammatik shakllaridan nutqda to‘g‘ri foydalanish, badiiy asarni tinglash, tushunish, mazmunni eslab qolish va so‘zlab berish, asar qahramonlari nutqi xususiyatlarini ajrata bilish, obrazli bayon etish kabi amaliy intellektga ega bo‘lishni rivojlantiradi, maktabga nutqiy jihatdan tayyorlaydi.

Maktabgacha ta’limda “ Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va texnologiyalari” fanining vazifalari quyidagilardan iborat.

1. Bolalar bog‘lanishli nutqini o‘stirish.
2. Bolalar lug‘atini boyitish.

3. Nutqning grammatik tomonini tarbiyalash, soʻzlarning gapda oʻzaro birikishi va gap hosil qilish uchun zarur boʻlgan turli grammatik shakllar, qoʻshimcgalardan foydalanishni oʻrgatish.

4. Nutqning tovush tomonini tarbiyalash, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda nutq tovushlarini toʻgʻri talaffuz qilish, ovoz-oqangni tushunish, nutqiy nafas olishni toʻgʻri bajarishni shakllantirish.

5. Maktabgacha taʼlimda bolalarning nutqni tushunish, tinglash malakalarini shakllantirish, kattalarga nutq orqali murojaat qilish, diologik va monologik nutqini oʻstirish, hikoya tuzishga oʻrgatish.

6. Badiiy adabiyot bilan tanishtirish, badiiy asarlar, ertak, hikoyalarni oʻrganish, kitobga boʻlgan muhabbatni shakllantirish, asar mazmunini tushunish, obrazlar xususiyati, nutqini ajrata bilishga oʻrgatish.

7. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar tafakkurini rivojlantirish va maktabga tayyorlash.

Demak, bu vazifalarni bajarishda « Bolalar nutqini oʻstirish nazariyasi va texnologiyalari» oʻzining istilohiy asosi boʻlgan pedagogika fani yutuqlariga, gʻoyaviy-nazariy asosi boʻlgan milliy gʻoya va milliy mafkuramiz tamoyillariga, Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga asoslanadi. Shuningdek, « Bolalar nutqini oʻstirish nazariyasi va texnologiyalari» maktabgacha taʼlimda nutq oʻstirishni tashkil etishda ilgʻor pedagoglarning amaliy tajribalari, tajriba-sinov natijalari, ilmiy- usulubiy adabiyotlarda tavsiya etilgan fikr-mulohazalarga asoslanadi natijada yaxshi vazifalarni, muammolarni va tavsiyalarni chuqur talqin etadi, eng maqbulini taʼlimga joriy etadi.

Oʻtilgan mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Maktabgacha taʼlimda bolalarning nutqini oʻstirishfanining vazifalari nimalardan iborat?

2. Til va nutq birliklarini farqlang ?

3. Kishilik jamiyatda nutqning oʻrniga oid fikrlarni tavsiflang.

4. Til va nutq haqida allomalar fikrini izohlab bering.

5. Til va nutq haqida qanday rivoyatlar bilsiz?

2-Mavzu: Maktabgacha kichik, oʻrta va katta yoshdagi bolalar nutqini oʻstirishning metodlari va vositalari.

Reja:

1. Maktabgacha kichik yoshdagi bolalar nutqini oʻstirishning vazifalari.

2. Maktabgacha oʻrta yoshdagi bolalar nutqini oʻstirishning metodik masalalari.

3. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar uchun rivojlantiruvchi markazlarda ishlash usullari.

4. Nutqiy muloqotni rivojlantirish.

Tayanch tushuncha va iboralar: Ta'lim, tarbiya, bilish faoliyati, fan, shaxs, til, tafakkur, nutq, mantiqiy, ijodiy fikrlash, usul, og'zaki usul, ko'rgazmalilik usuli, amaliy usul, o'yin, ijodiy ish, evristik, o'zaro hamkorlik, kuzatish, suhbat.

Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish vazifalari. Uch-besh yoshli bolalarda kattalarning mehriga, ularning tushunishiga va u bilan muloqot qilishiga ehtiyoj saqlanib qoladi. Kattalarga nisbatan ishonchga asoslangan muloqot va uning emotsional ahvolini (quvonch, zavq-shavq, qayg'u, xotirjamlik, jahldorlik va h.k.) his qilishga, kayfiyat o'zgarganligi sabablarini tushunishga qodirlik rivojlanadi. Kattalar bilan muloqotning yangi shakli – qiziqarli mavzularda muloqot qilish vujudga keladi va rivojlanadi. U dastlab kattalar bilan birgalikdagi bilish faoliyatiga (masalan, o'yin, predmetlar va o'yinchoqlar bilan tajriba o'tkazish, qog'ozdan va tabiiy materialdan narsa yasash va boshq.) qo'shib ketgan, so'ngra, bola hayotining beshinchi yili oxiriga kelib muayyan vaziyat bilan bog'liq bo'lmagan bilish mavzularidagi «nazariy» muloqot ko'rinishiga ega bo'ladi. Bolalarning katta yoshli odam bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojining qondirilmasligi ular o'rtasida emotsional jihatdan begonalashuvga olib keladi. U turli ko'rinishda namoyon bo'ladi: ba'zi bolalar indamas, hurkak, arzimagan narsaga ham yig'lab yuboruvchi bo'lib qoladilar; boshqalari esa – negativizm, tajovuzni namoyon qilishadi. Bola hayotining to'rtinchi yilida tengdoshi uning uchun eng avvalo, birgalikdagi amaliy faoliyat (rasm chizish, narsa yasash, tuzish va h.k.) ishtirokchisi, o'yindagi sherik sifatida qolaveradi. Bola tengdoshiga eng oddiy talablar, iltimoslar bilan murojaat qiladi va tengdoshining harakatiga baho beradi. Besh yoshli bolalar tengdoshlarining hadeb u yoki bu narsani so'rab, jonga tegishini salbiy baholaydi. Besh yoshga kelib, tengdoshlari bilan muloqotga va ular bilan bolalar jamiyatini vujudga keltiradigan birgalikdagi o'yinlarga bo'lgan ehtiyoj keskin ortadi. Bola hayotining beshinchi yiliga kelib, u o'z tengdoshlari o'rtasida o'z o'rnini anglay boshlaydi. Kommunikativ ko'nikma rivojlanadi: bola salomlashadi va xayrlashadi, do'stini ismini aytib chaqiradi, to'rt-besh yoshlarga kelib – sherigini u o'ynayotgan rol nomi bilan chaqiradi («hoy, shofyor, arqon g'ildirakning tagiga tushib ketdi»). Kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish bolaga o'zining «men»ini anglash imkonini beradi. Aynan muloqotda «men» obrazining shakllanishi ro'y beradi. Qulay tarbiya sharoitlarida, ya'ni kattalar va tengdoshlari bolaga xayrixohlik bilan munosabatda bo'layotganida uning ma'qullanishiga, ijobiy bahoga, tan olishga bo'lgan ehtiyoji qondiriladi. Salbiy muloqot tajribasi tajovuzga, o'ziga nisbatan ishonchsizlikka, odamovi bo'lib qolishga olib keladi. Bolaning o'ziga-o'zi baho berishi, odatda yuqori bo'ladi. Kichik bolakay o'z shaxsini haddan tashqari yuqori baholashi tabiiy, o'rinlidir va bu kimdir uning shaxsiy xususiyotlarini salbiy baholagan («qizg'anchiq») yoki

uning xulq-atvorini, faoliyatini qandaydir bir ideal bilan, masalan tengdoshi bilan taqqoslagan taqdirda, shaxsni himoya qilishning o'ziga xos mexanizmi hisoblanadi. Yosh o'tishi bilan bolaning o'z aytgan so'zlariga va xatti-harakatlariga, shuningdek, faoliyatning har xil turlaridagi o'z imkoniyatlari va yutuqlariga mos tarzda baho berish rivojlanadi. Besh yoshga kelib o'zi sodir etgan xatti-harakatlarni ularning boshqa odamning va uning o'zining jismoniy va emotsional ahvoli uchun keltirib chiqaradigan oqibatlari nuqtayi nazaridan baholashi mumkin. Unga «Agar men birovga yomonlik qilsam, bu unga ham, menga ham yoqmaydi, ikkimiz ham xafa bo'lamiz. Agar men yaxshi ish qilsam, ikkovimiz ham xursand bo'lamiz» degan fikr-mulohazaning mazmuni tushunarli bo'ladi. Bolada qiziqishlar va qadriyat yo'nalishlari, o'g'il bolalar va qizlarga xos bo'lgan muayyan faoliyat turlarini va o'zini tutish usullarini afzal ko'rish shakllana boshlaydi (masalan, qizaloqlar qo'g'irchoq o'ynashsa, o'g'il bolalar mashinalarni o'ynaydilar va h.k.). Uch yashar bola nutqini rivojlantirishga oid vazifalar: – bolaning imkon doirasi va undan tashqaridagi nutq vositalari bilan faol muloqotga kirishishi, kattalarning savol va takliflariga javob berishi, o'z istak-xohishlari, hissiyotlari, fikrlarini ifoda qilgan holda tashabbus ko'rsatib fikr bildirishga intilishini qo'llab-quvvatlang; – tengdoshlari ishlariga qiziqishi, o'z taassurotlarini ular bilan o'rtoqlashishni istashi, o'yin harakatlari, ro'y berayotgan hodisaga munosabatini nutq bilan ifodalashga qiziqishini rag'batlantiring; – bolangizning lug'at zaxirasini kishilar, o'simliklar, oziq-ovqatlar, kiyim-boshlar, mebellar, uy hayvonlari, o'yinchoqlar, narsa-buyum qismlari (ko'ylak yengi, cho'ntaklari va yoqasi; mashina eshigi va g'ildiragi kabilar) nomlari bilan boyitib boring. Gapda so'zlarni bir-biriga to'g'ri bog'lashni (masalan, «uyda ketdi» emas, «uyga ketdi», «Kecha boraman» emas, «Bugun boraman») o'rgatishga alohida e'tibor bering; – bolalarni unli va undosh tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgating. 2. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirishning metodik masalalari. Bolaning kattalar va tengdoshlari bilan muloqoti to'laqonli ijtimoiy rivojlanishning muhim shartidir. Shundan kelib chiqqan holda, bolada muloqotga intilish, muloqot bo'yicha sheriklarining talabiga javob berish, ijtimoiy jihatdan o'zini tutishga moslashuvchanlik va xushmuomalalilik kabi xislatlarni tarbiyalamoq zarur. Kattalar (ota-onalar, pedagoglar) shuni tushunishlari lozimki, qator holatlarda salbiy muloqot tajribasi bolani biron-bir harakatga undamaydi, balki bolani insoniy munosabatlar olamida o'zini ko'rsatishdan «aynitadi», himoya mexanizmlari – o'zi bilan insoniy olam o'rtasidagi «devor», atrofdagi olamni «ko'rmaslik» paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin: bola odamlar haqidagi savollarga javob bermaydi, suratlarda odamlarni «ko'rmaydi», odamlar va hayvonlarni tasvirlovchi o'yinchoqlar bilan o'ynamaydi. Muloqotdan faol bosh tortayotgan bolaning dunyosiga qo'pol aralashish salbiy oqibatlarga va tajovuzga olib keladi. Salbiy

kechinmalar choʻqqisida oʻziga nisbatan tajovuz tugʻuladi. Bolaga oilada va maktabgacha taʼlim tashkilotida psixologik jihatdan qulay boʻlishi, uning kattalar va tengdoshlari oʻrtasida emotsional jihatdan qulay muhit yaratish, ular bilan oʻzaro munosabatlardan quvonch va zavq olishlari uchun quyidagilar zarur:

- bolaga kattalar va tengdoshlarining turli emotsional holatdagi hissiyotlari va kechinmalari olamini ochib berish;

- bolaning boshqa bolalar bilan ishongan holatda muloqot qilishi uchun sharoit yaratish;

- quvonchli, qaygʻuli, xotirjam, emotsional holatini koʻrish va tushunishga boʻlgan intilishni rivojlantirish;

- oʻzini tutib turish va gʻazab, qoʻrquv, jahl hislarini ijtimoiy jihatdan maqbul shaklda namoyon qilishni rivojlantirish (boshqa bolani turtmaslik, urmaslik, oʻyinchoqni qoʻldan tortib olmaslik va h.k.);

- jamiyatda qabul qilingan muloqot usullaridan foydalanish koʻnikmasini tarbiyalash: ochiq chehra bilan salomlashish va xayrlashish, oʻz iltimos va takliflarini xushmuomalalik bilan bildirish; yordam berganlik, mehmon qilganlik uchun, oʻyinchoqni berib turganlik uchun minnatdorchilik izhor qilish; oʻrtogʻining iltimosiga xushmuomalalik bilan javob qaytarish; javobini xotirjamlik bilan tinglash; oʻrtogʻini xafa qilmaydigan ohangda oʻz noroziligini izhor qilish. Pedagogik ishlar toʻgʻri tashkil qilinganida maktabgacha yoshdagi bola besh yoshga kelib ijtimoiy rivojlanishning quyidagi koʻrsatkichlariga ega boʻladi:

- insoniy munosabatlarni tushunadi, atrofdagilarning unga nisbatan yaxshi va yomon munosabatlarini his qiladi va anglaydi; ota-onasining, tengdoshining emotsional ahvolidagi oʻzgarishlarni payqaydi; diqqat-eʼtibor, hamdardlik izhor qiladi; - «men xohlayman!» vaziyatga oid bevosita istagini toʻxtatib turishga qodir. Empatiya (hamdardlik) va emotsional ekspressiya (quvonch, qaygʻu va boshqa holatlarni ifodalash) xususiyatidagi kechinmalar bola xulq-atvori va muloqotining tartibga soluvchisiga aylanadi;

- bolalar barqaror oʻyin birlashmalariga kirishi mumkin, muloqotda va birgalikdagi faoliyatda quvonch, zavqlanish, qaygʻu va boshqa holatlarni ifodalash uchun emotsional ekspressiv nutqiy va nonutqiy vositalardan foydalanadi. 3 yoshdan 5 yoshgacha boʻlgan bolalar nutqini rivojlantirish emotsional tusga ega boʻlishi lozim. Bunda koʻrgazmaviylik, oʻyin usullari va didaktik oʻyinlarni keng qoʻllash zarur. 3. Nutqiy muloqotni rivojlantirish. Bolalardagi koʻplab nutqiy muloqot va koʻnikmalar mashgʻulotlardan tashqarida shakllanadi. Maktabgacha taʼlimda bolalarning kattalar (pedagoglar, tibbiyot hamshiralari, tarbiyachi yordamchisi va boshq.) bilan muloqoti har xil faoliyat turlarida roʻy beradi. Mehnat jarayonida - xoʻjalik-maishiy, qoʻl va qishloq xoʻjaligi mehnatida

bolalarning lug‘ati boyiydi, aniqlashadi va faollashadi. O‘yin faoliyati mobaynida pedagog ularda mustaqil nutqiy faoliyatni shakllantiradi. Bolalarda lug‘at, mashg‘ulotlarda olingan bilim mustahkamlanadi va faollashadi. O‘yinlarda pedagogning ishtirok etishi lug‘atning boyishiga, nutqiy muloqot madaniyatini tarbiyalashga yordam beradi. Qurilishga oid o‘yinlarni tashkil etish jarayonida tarbiyachi bolalar uchun qiyin bo‘lgan so‘zlarning (sifatni, miqdorni, hajmni va narsalarning fazoda joylashuvini belgilash va boshq.) katta guruhini aniqlashtiradi, faollashtiradi. Matnli, harakatchan musiqiy o‘yinlar, sahnalashtirish o‘yinlari bola nutqining ifodaliligini shakllantirish, to‘g‘ri sur‘at, nafas olish, yaxshi diksiyani mashq qilishda yordam beradi. Ko‘pgina o‘yinlar jarayonida bolalar badiiy matnlar bilan tanishadilar, esda saqlab qoladilar va ularni mustaqil ravishda qo‘llay boshlaydilar. Didaktik o‘yinlar yordamida bolalarda atrof olam haqidagi bilimlar mustahkamlanadi, lug‘at mustahkamlanadi, aniqlashtiriladi va faollashtiriladi. Didaktik o‘yinlar nutqiy mahorat va ko‘nikmalarni mashq qilishda (ibora tuzish, so‘zni o‘zgartirish, hikoya to‘qish va h.k.) qo‘llaniladi. Maishiy faoliyat bolaning kattalar bilan muloqoti uchun ulkan imkoniyatlar yaratadi. Maishiy faoliyat nutqni rivojlantirish vositasi bo‘lib xizmat qilishi uchun pedagog uni boshqarishi lozim. To‘g‘ri tashkil etilgan maishiy faoliyat jarayonida (ovqatlanish, kiyinish, gimnastika, sayohat va h.k.), ya‘ni agarda pedagog, ayniqsa, kichik guruhlar pedagogi maishiy buyumlar nomlarini, ularning qismlari, sifati, xususiyati, qo‘llanish maqsadini batafsil tushuntirsa, ular bilan tegishli harakatlarni amalga oshirsa va buni sharhlab bersa, bolalarga savol bersa, ularga maishiy lug‘atdan foydalanishni o‘rgatsa bolalarning lug‘ati boyiydi. Agarda pedagog o‘z nutqida tashbeh, qiyoslash, sinonimlar, xalq og‘zaki ijodi namunalari (maqollar, matallar, sanoq she‘rlar)dan keng va mohirona foydalansa, uning nutqi bosiq va ifodali bo‘ladi. Bolalar badiiy adabiyoti bolalarni har tomonlama rivojlantirishning qudratli vositasi bo‘lib xizmat qiladi, u bolalar nutqini rivojlantirish va boyitishga ulkan ta‘sir ko‘rsatadi. Bolalar kitoblari she‘riy obrazlarda bolaga jamiyat va tabiat hayotini, insoniy his-tuyg‘ular va munosabatlar dunyosini ochib beradi hamda tushuntiradi. Badiiy so‘z bola nutqini boyitadi, uni obrazli, ifodali qiladi, jaranglayotgan ona nutqning go‘zalligini tushunishga yordam beradi. Maktabgacha ta‘limda nutqni rivojlantirishning muhim vositasi sifatida badiiy so‘zdan tashqari tasviriy san‘at, bayramlar va tomoshalardan foydalaniladi. Ularning qimmati shundaki, u ijobiy hissiyotlarni hosil qiladi, bu esa o‘z navbatida tilni o‘zlashtirish darajasiga ta‘sir ko‘rsatadi. Quvonch hissi, hayajonlanganlik, ko‘tarinkilik holati, g‘ayrioddiy narsani kutish bolalarning qabul qilish qobiliyatini oshiradi, materialni eslab qolishni kuchaytiradi, bolalar nutqining ifodaliligiga ta‘sir ko‘rsatadi. Suratlar, amaliy san‘at buyumlarini tomosha qilishda bolalar ko‘p savol beradilar, olgan taassurotlarini atrofdegilarga aytishga oshiqadilar. Bolalar kun bo‘yi

mashgʻulotlarda, oʻyinlarda, xoʻjalik-maishiy va mehnat faoliyatida oʻz pedagoglari bilan muloqotda boʻladilar. Oʻz-oʻzidan maktabgacha taʼlimda nutqiy muhitni rivojlantirish imkoniyatlari butunlay pedagog nutqining sifatiga bogʻliq boʻladi. Maktabgacha davrdagi kichik yoshli bolalarni nutqiy tarbiyalash uchta oʻzaro bir-biri bilan bogʻliq sohani tashkil etadi. Bular: – atrofni oʻrab turgan olamdagi hodisalarni (real voqelikni) anglash va soʻz bilan belgilash; – atrofdagilar bilan aloqalarni va nutqiy munosabatlarni yoʻlga qoʻyish; – tilni (uning ovoz tarkibini, lugʻatni, grammatik qurilishini) oddiy anglash. 4. Kichik yoshdagi bolalar uchun mashgʻulotlar ishlanmasi. Mashgʻulot – maktabgacha taʼlimda oʻqitishning asosiy shakli sanalib, u hamma bolalar uchun majburiydir: unda dastur mazmuni belgilab berilgan, kun tartibida unga maʼlum oʻrin va vaqt ajratilgan. Mashgʻulot tarbiyachi rahbarligida oʻtkaziladi, tarbiyachi mashgʻulotda bolalarni yangi bilimlardan xabardor qiladi, bolalar egallab olgan bilimlarni esa aniqlab, mustahkamlaydi, bolalarning amaliy mashgʻulotini tashkil etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar guruhleri bilan bogʻliqlikda mashgʻulotlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq. Kichik yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan mashgʻulotlarning maqsadi bolalarning nutqi va harakatini rivojlantirib borishdir. Katta va tayyorlov guruhlaridagi mashgʻulotlar orqali bolalarda tashabbuskorlik va mustaqillik, bilimga qiziquvchanlik, faol tafakkur qilish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosalar chiqarish kabi malakalar tarkib toptirib boriladi. Bolalarda kuzatuvchanlik, masʼuliyat hissi takomillashtirib boriladi, ularda aqliy mehnat qilish malakasi va xohishistagi tarbiyalanadi. Mashgʻulotlarda taʼlim berish bolalardan aqliy va jismoniy zoʻr berishni talab etadi, yaʼni u bolaning faol harakatlanishi bilan bogʻliq boʻlib, bola maʼlum natijaga erishish uchun intiladi, bu esa boladan uzoq davomli ixtiyoriy diqqatni talab etadi. Shuning uchun mashgʻulotga tayyorlanishda bolaning yoshi, imkoniyatini eʼtiborga olish zarur. Shuningdek, mashgʻulotning vaqti, kun tartibidagi oʻrni, dasturning har bir boʻlimlarini toʻgʻri almashtirib turishni oldindan oʻylab, aniq belgilab olish zarur. Har bir yosh guruhida necha marta mashgʻulot oʻtkazilishi, uning mazmuni va har bir mashgʻulot yosh guruhleri boʻyicha bir necha daqiqa davom etishi «Ilk qadam» dasturida ularning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda belgilab berilgan. 3 yoshdan 5 yoshgacha boʻlgan bolalar nutqini rivojlantirish emotsional tusga ega boʻlishi lozim. Bunda koʻrgazmaviylik, oʻyin usullari va didaktik oʻyinlarni keng qoʻllash zarur. Didaktik maqsadiga koʻra mashgʻulotlar quyidagi turlarga boʻlinadi: yangi bilim va koʻnikmalarni hosil qiluvchi mashgʻulotlar, oʻzlashtirilgan bilimlarni mustahkamlovchi mashgʻulotlar, nazorat mashgʻulotlari va majmuaviy mashgʻulotlar.

1.Oʻrta yoshdagi bolalar nutqini oʻstirish vazifalari. Maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarga taʼlim-tarbiya berishda tevarak-atrof bilan tanishtirish va

nutqni rivojlantirish bo'yicha olib boriladigan ishlar muhim o'rin egallaydi. Bu ishlar faqat mashg'ulotlardagina amalga oshirilmasdan, balki bolalarning kundalik hayotida ham, mehnat faoliyatida va o'yin faoliyatida amalga oshiriladi.

→ bolaning o'z qarindoshlari, qo'shni tengdoshlari shaxsiga va faoliyatiga qiziqishini qo'llab-quvvatlash, birgalikdagi o'yinlarda ularning dialogik nutqini yo'lga qo'yishga ko'maklashish;

→ turli muloqot vositalari, ya'ni so'z, yuz ifodasi (imo-ishora) dan muayyan vaziyatni hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan holda foydalanishni o'rgatish;

→ bolalarning ertak va kichik hikoyalarni so'zlab berishga qiziqishini qo'llab-quvvatlash;

→ bolani «tovush», «so'z», «gap» atamalari bilan tanishtirish kabilardan iborat. O'rta guruhda bolaning narsa (buyumlar) to'g'risidagi bilimlarini chuqurlashtirish bo'yicha mukammal ish olib borish ko'zda tutilgan. Bu guruh bolalarining faol lug'ati narsalarning nomlarini, qismlarini, ularning sifatlarini va xususiyatlarini (rangi, shakli, uzunligi, tashqi ko'rinishi va boshqalar) hamda fazo va vaqtni bildiruvchi so'zlar hisobiga boyib boradi. Bolalarning o'z nutqlarida umumlashtiruvchi so'zlarni, ya'ni kiyim-kechak, oyoq kiyim, mebel, idish-tovoqlar, sabzavotlar, mevalar, gullar, qushlar, hayvonlar va hokazolarni ishlatishga o'rgatiladi; tanish buyumlarni guruhlashga va ularni tasniflashga (idish-tovoqlar, choy idishlar, ovqat suzadigan idishlar, oshxonada ishlatiladigan idishlar, oyoq kiyimlar, qishki va yozgi kiyimlar) o'rgatiladi. 4–5 yoshli bolalar jamiyat hayotining ayrim hodisalari bilan tanishtiriladi, kishilar mehnati, ularning kasblari, mehnat qurollari hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtirilib boriladi va buning natijasida ularning lug'atlariga mehnat faoliyatining xususiyatlarini, ishchilar (mehnatkashlar) o'rtasidagi o'zaro munosabatlarini bildiruvchi so'zlar kiritib boriladi. O'rta guruhda ona shahriga, qishlog'iga bo'lgan qiziqish va muhabbatni tarbiyalash davom ettiriladi. Ularning nutqida jamoat binolarining nomlarini bildiruvchi so'zlar faollashtirib boriladi: pochta, maktab, do'kon, kinoteatr va boshqalar, faollashtirib boriladi hamda shahar va qishloqlarni, obodonlashtirish bo'yicha olib boriladigan mehnat faoliyatlarini bildiruvchi so'zlar hisobiga (yangi ko'prik qurishyapti, shahar bog'i tashkil qilindi) lug'atlari boyitib boriladi. Bola tilining lug'at tarkibini egallash bilan birga uning grammatik qurilishini ham egallay boshlaydi. O'rta guruh yoshdagi bola nutqi uchun quyidagi xususiyatlar xosdir: Bola besh yoshga yetganda uning faol lug'ati boyib, munosabat doirasi kengayib, oddiy yoyiq gaplardan foydalana boshlaydi. So'z turkumlaridan otni tez o'zlashtiradi, vaqt, son shaxs kabi kategoriyalardan foydalanadi, sodda va murakkab jumlar tuzadi. To'rt yoshli bolalar o'z nutqlarida bog'lovchilarni ishlata boshlaydilar, otlarni ko'plik, birlik, bo'lishli, bo'lishsiz shakllarda va turli kelishiklarda to'g'ri ishlata oladigan bo'lalilar. Otlardan so'ng

soʻz turkumlaridan feʼllarni va sifatlarni oʻzlashtira boshlaydilar. Lekin yangi oʻzlashtirilgan soʻzlarni hamma vaqt ham yangi grammatik shaklda eslab qola olmaydi, yoyiq gapdan foydalangan vaqtda uning mazmuni va shaklini tekshirib ulgura olmaydi. Feʼllarning zamonga qarab oʻzgarishini (hozirgi, oʻtgan va kelasi zamon) tezda toʻgʻri oʻzlashtirib ololmaydilar, nutqlarida feʼllarning zamon qoʻshimchalarini almashtirib yuboradilar. Ayrim bolalar nutqida gaplaridagi soʻzlar bir-biriga toʻgʻri bogʻlanmaydi, ayrim soʻz turkumlarini tushirib qoldiradilar. Toʻrt yoshli bolalarni soʻzlashuv (dialog) nutqiga oʻrgatishda bolalarga berilgan savollarga bitta-bittadan javob berishga, jamoa boʻlib soʻzlashishga, suhbatda qatnashishga, oʻrtogʻining javobini qunt bilan tinglashga va savollar berishga oʻrgatiladi. Oʻrta guruhda bogʻlanishli nutqni rivojlantirishda yangi vazifa, yaʼni hikoya qilishga oʻrgatish kiritiladi. 4–5 yoshli bolalarni buyumlarni tasvirlashga (oʻyinchoqlarni, oʻsimliklarni, kiyimlarni), ularning oʻziga xos belgilarini aytishga, bolalarga tanish boʻlgan qisqa ertaklarni (masalan: «Echki bolalari bilan»), mashgʻulotlarda birinchi marta oʻqib berilgan uncha katta boʻlmagan hikoyalarni qayta hikoya qilishga oʻrgatiladi. 4–5 yoshli bolalar nutqning tovush tomoni ayrim xususiyatlari bilan ajralib turadi: birinchi xususiyati shundan iboratki, ular boshqa kishilar nutqidagi tovushlarni tez idrok etadilar, ikkinchi xususiyati esa tovush talaffuzidagi kamchiliklarni sezish qobiliyati yetarli rivojlanmagan boʻladi va uchinchi xususiyati hali bolalarda artikulyatsiya apparati yetarli darajada rivojlanmagan boʻladi. Bu yoshdagi bolalarda nutq, tovush madaniyatini tarbiyalash asosan fonematik eshitishni va ona tilidagi hamma tovushlarni toʻgʻri talaffuz etishni shakllantirishga qaratilgan. Nutqning mazmundorligi, intonatsion ifodaliligi, ovoz kuchi, tempi, soʻzlarda urgʻularni toʻgʻri ishlatish, gapirganda toʻgʻri nafas olish, va chiqarishni ham tarbiyalash zarur. Ayniqsa, hushtakli (s-z), shovqinli (sh, j, ch) va sonor tovushlarni (l, r) toʻgʻri talaffuz etilishiga alohida ahamiyat berish lozim. Oʻrta guruhda bolalarning badiiy adabiyotga boʻlgan qiziqishi rivojlantirib boriladi. Ularga kitob oʻqib beriladi, hikoy qilinadi, kitobdagi rasmlarni koʻrib chiqish, uni toʻgʻri idrok qilish oʻrgatiladi. Tarbiyachi bolalarga asar mazmunini tushunib olishiga, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholay olishga yordam beradi, badiiy soʻz jozibasini his eta olish qobiliyatini tarbiyalaydi. Bolalarni qisqa sheʼrlarni badiiy aytishga va xotirada saqlab qolishga (yod olishga) oʻrgatadi. 2. Oʻrta yoshdagi bolalar nutgini oʻstirishning metodik masalalari. Ilk turdagi nutqiy rivojlanishda 4–5 yoshdan maxsus tayyorgarliksiz hikoya qilib berish boshlanadi. Bolalar sehrli ertaklar va boʻlgan voqealarni bir-biriga soʻzlab beradilar, oʻyinchoqlardan foydalangan holda oʻziga xos hikoyalar toʻqiydilar. Agarda bola yetti yoshida tanish anʼanaviy ertakni («Zumrad va Qimmat», «Egri va Toʻgʻri» kabi) mustaqil hikoya qilib bera olsa, oʻyinchoqlar, surʼatlar asosida kichik ogʻzaki insho toʻqiy

olsa bular uning nutqi yetarli darajada rivojlanayotganini bildiradi. Bola nutqini ma'nodosh, (vatan,yurt,o'lka....)shakldosh(qirq,o't...) va ko'p ma'noli so'zlar, umumlashtiruvchi nomlar bilan boyitishga harakat qiling. Unga yangi so'zlarni o'zlashtirishiga yordam bering. Bolada to'g'ri gapirishga intilishni qo'llab-quvvatlang. Bolaning so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishiga ahamiyat bering.

- tez aytish va qisqa she'rlarda tovushlarni to'g'ri ifodalashiga erishing. Uning ifoda, intonatsiya sur'ati va baland-pastligiga rioya qilishga o'rgating. Yuqorida bayon qilinganlar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, maktabgacha katta yoshga yetib bola eng oddiy notiqlik sirlarini o'rgana boshlaydi, o'z fikrlarini mantiqan va ifodali bayon qiladi, u nafaqat so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va gap tuzishni, balki so'zlar qaysi tovushlardan va gaplar qaysi so'zlardan tashkil topishini anglab olishni o'rganadi. Bularning barchasi maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish, bola shaxsini har tomonlama kamol toptirish uchun zarurdir. Ota-onalarning vazifasi esa farzandi nutqining to'g'ri rivojlanishi uchun g'amxo'rlik qilishdan iborat. Katta guruh bolalarining kuzatgan voqeani esda saqlashi asosida nutqni rivojlantirishga yordam beruvchi hikoyasi ham samarali ekanligi namoyon bo'ldi. Ko'rganlarini esda saqlash asosida hikoya tuzish bilan bir qatorda, o'ylab, tasavvur etish, hikoya qilish ham nutq o'stirishning samarali usullaridan sanaladi. Tasavvur etish kichik va o'rta yoshdagi bolalarda o'yin, ko'rish, rasm chizish vositasida paydo bo'lsa, nutq faoliyatida katta yoshida tarkib topa boshlaydi va ijodiy xususiyat kasb etadi. Bola bunda hikoyani o'zi yaratadi, ijod qiladi, qahramonlarining harakatlarini o'ylab topadi. Bu faoliyatda o'ylash, o'ylab topish, ijod qilish muhim sanaladi. Bunda dastlab tarbiyachi hikoyani boshlab berishi, so'ng bolalar davom ettirishi mumkin. Ana shu davom ettirish, tugallash jarayonida bola o'ylaydi, ijod qiladi. O'ylash, hikoya mazmunini «to'qish»da bolalar voqea bo'lgan joy, vaqti, mazmuni, qahramonlarning xatti-harakatlariga alohida e'tibor beradilar. Ayniqsa, mazmun bilan birga bolalarning nutq shakliga e'tibor beriladi. To'rt yoshli bolalarni mashg'ulotlarda o'rgatish ayrim xususiyatlari bilan o'ziga xosdir. To'rt yoshli bolalarning fizologik va psixologik jihatdan rivojlanishida ancha o'zgarishlar sodir bo'ladi. Biroq bu yoshdagi bolalarning diqqati beqaror, irodasi kuchsiz bo'lib, tashqi va tasodifiy vaziyatlar ta'siri ostida tez-tez o'zgarib turadi, his-tuyg'ulari kuchli bo'lib, buning natijasida qobiliyati shunchalik tez pasayadi. O'rta guruh yoshdagi bolalarda zarur bo'lgan nutq malakalarini shakllantirish ko'p marta takrorlashni talab etadi (masalan: aniq tovush talaffuzini tarbiyalashda, nutq ma'lum bir grammatik shakldagi so'zdan foydalanishda, surat asosida tasviriy hikoya tuzishda, she'r yod oldirishda). Har bir takrorlangan material bolalarda qiziqish uyg'otishi va diqqatini o'ziga tortishi kerak. Nutqni o'stirish mashg'ulotlarida bolaning o'zi gapiradi, tarbiyachining tushuntirishlari va o'rtoqlarining javoblarini tinglaydi. Lekin to'rt yoshli bolalarda

biror mavzuda hikoya qilib berish yoki tengdoshlarining nutqini tinglash qobiliyati endigina shakllanib borayotgan bo‘ladi. Bu xususiyatlarni tarbiyachi har doim mashg‘ulotlarni rejalashtirishda, uni o‘tkazishda hisobga olishi shart.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Maktabgacha yoshdagi bola nutqning grammatik tizimi qanday shakllantiriladi?
2. Muloqotning qanday vositalarini bilasiz?
3. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar bilan muloqot qay tarzda amalga oshiriladi?
4. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar uchun qanday mashg‘ulotlar ishlanmasi tavsiya etilgan?
5. Muloqot, til va nutqning tahlili va rivojlanish asoslari haqida nimalarni bilasiz?

3-Mavzu: Ravon nutqni rivojlantirish.

Reja:

1. Ravon nutq tushunchasi va uni rivojlantirish vazifalari.
2. MTTlarda bolalarni ravon nutqqa o‘rgatish.
3. Monologik nutqning o‘quv vazifasi
4. Mantiqiy fikrlash, ravon fikr bildirishni o‘rgatish

Tayanch tushuncha va iboralar: ravon nutq, diologik matn, muloqot, ta’lim jarayoni, ta’lim va tarbiya, nutq shakllari, nutq vazifalari, nutq turlari.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ravon nutq – bu kishilarning muloqotini va o‘zaro bir-birlarini tushunishlarini ta’minlovchi mazmunan keng yoyilgan fikrdir. Ravon nutqni fikrlar dunyosidan ajratib bo‘lmaydi: ravon nutq bu fikrlar ravonligidir, unda bolaning mantiqiy fikrlash, o‘zi qabul qilayotganlarini mulohaza qilish va ularni to‘g‘ri ifodalash qobiliyati aks etadi. Ravon nutqni shakllantirish, uning vazifasini o‘zgartirish murakkablashib borayotgan bola faoliyati oqibati bo‘lib, u bolaning atrofdagilar bilan muloqotga kirishish sharoiti, muloqot shakliga bog‘liq bo‘ladi. Maktabgacha yoshda u muloqot va ta’lim jarayonida shakllanadi. Ravon nutqning shakllanishi ilk yoshdan boshlab asta-sekin ro‘y beradi. Bolalar hayotining dastlabki yetti yilida atrofdagi kishilar bilan muloqot vositasi sifatida nutqning paydo bo‘lishi va uni rivojlantirish jarayoniga alohida e’tibor qaratish zarur. Har bir kishi hayotida ravon nutq muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u uchta asosiy vazifani bajaradi: individuallaro, ichkiindividual va umuminsoniy. Nutq vazifasi uning ontogenezdagi haqiqiy rivojlanish jarayoni bosqichini aks ettiradi, ularning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga egadir:

1-vazifasi –individuallararo – kishilar o‘rtasidagi muloqot vositasidir. Ushbu holatda nutq og‘zaki nutq – monolog, dialog, bir nechta odamlar suhbatida sifatida chiqadi.

2-vazifa – ichkiindividual – bu yerda nutq ko‘plab psixologik jarayonlarni (fikrlash, diqqat-e’tibor, xotira, tasavvur va boshq.) aniq-tiniq anglash darajasiga ko‘targani hamda shaxsga psixologik jarayonlarni tartibga solish va nazorat qilish imkonini bergani holda ularni amalga oshirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

3-vazifasi – umuminsoniy – bu o‘rinda nutq alohida bir odamga umuminsoniy ijtimoiy-tarixiy tajriba xazinasidan axborot olish imkonini beradi. Ushbu holatda – bu grafik ramzlar va belgilarda moddiylashtirilgan yozma nutqdir. Nutqning shakllanishida va bolaning undan foydalanishida maktabgacha bosqichdagi turli davrlarda bolalarda o‘zgarib turadigan kommunikativ tushdagi omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi. Kommunikativ tushdagi omillar deganda muloqotni yo‘lga qo‘yishga, muloqotga ehtiyoj tug‘ilishiga ta’sir qiladigan omillar tushuniladi. Dastlabki yetti yilda bolada kattalar bilan muloqotga ehtiyoj rivojlanishining 4 ta bosqichi ro‘y beradi.

I-bosqich – vaziyatli-shaxsli muloqot (bola hayotining birinchi yarim yilida) – kattalarning diqqat-e’tiboriga va yaxshi muomalasiga bo‘lgan ehtiyoj;

II-bosqich – vaziyatli-amaliy muloqot (6 oydan boshlab 2 yilu 6 oygacha) – kattalar bilan hamkorlikka va ularning ishtirokiga muhtojlik;

III-bosqich – vaziyatsiz-bilish muloqoti (2 yilu 6 oydan boshlab 4 yoshgacha) – kattalarning hurmat bilan munosabatda bo‘lishlariga muhtojlik. U bolaning jismoniy olamdagi his qilinmaydigan o‘zaro bog‘liqliklarini aniqlashga yo‘naltirilgan bilish faoliyati doirasida vujudga keladi. Ushbu davrda bola kattalar bilan o‘ziga xos “nazariy” hamkorlikka intiladi, u predmetli olamning hodisa va voqealarini birgalikda muhokama qilishda ifodalanadi.

IV-bosqich – vaziyatsiz-shaxs muloqoti (4 yoshdan 7 yoshgacha) – kattalar bilan o‘zaro bir-birini tushunishga va kattalarning g‘amxo‘rlik ko‘rsatishiga ehtiyojmandlik. Bu ehtiyoj bolaning insoniy munosabatlar olamiga qiziqishi tufayli vujudga kelib, u bolaning munosabatlar qoidalari va me’yorlarini o‘zlashtirish bilan bog‘liqdir. Bola kattalar bilan qarashlar umumiylikiga erishishga intiladi va bu unga ulardan o‘z hatti-harakatlarida qo‘llanma sifatida foydalanish imkonini beradi. Shunday qilib, nutqni rivojlantirish jarayoniga muloqot vositasi, ya’ni kommunikativ faoliyat sifatida qarash kerak. Uning vujudga kelishi va rivojlanishi bolaning muloqot va umumiy hayot faoliyati ehtiyojlariga bog‘liqdir.

Nutqqa u bajaradigan tahlil vazifasidan kelib chiqib yondashish, nutqning eng avvalo, bolaning atrofdagi odamlar bilan muloqot vositasi sifatida paydo bo‘lishini tushunib yetishga olib keladi. O‘z-o‘zidan, agarda bolaning muloqoti nutqqa jon bag‘ishlasa, uning rivojlanish sur’ati va muddati bolalarda muloqot faoliyati turli

yosh bosqichlarida qanday yo'lga qo'yilganligi bilan bog'liqdir, ushbu vazifalarning paydo bo'lishi va rivojlanishi bolaning ong va erkinlikning yuqori darajasiga qanchalik tez erishishi, bolaning unga turli sohalardagi bilimlarini rivojlantirish va takomillashtirish imkonini beradigan yozma nutqni qancha muddatda o'zlashtira olishiga bog'liqdir. Matndan kelib chiqadigan ravon nutqni shakllantirish, uning vazifalarini o'zgartirish bola faoliyatining murakkablashayotgani oqibati bo'lib, u bolaning atrofdagilar bilan muloqoti mazmuni, sharti va shakllariga bog'liqdir. Nutq vazifasi fikrlashning rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanadi, ular bola til vositasida ifodalaydigan mazmun bilan uzluksiz ravishda bog'liq bo'ladi. Bolalarda ravon nutqni rivojlantirish – maktabgacha ta'lim tashkilotining asosiy vazifasi hisoblanadi, maktabgacha yoshining nihoyasiga kelib bola kattalarga xos bo'lgan og'zaki nutqning asosiy shakllarini egallashi, ya'ni ravon nutqning ikki shakli – dialogik va monologik nutqni egallab olishi shart.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining vazifasi – bolalarda ravon so'zlashuv nutqni (dialogik nutq) va monologik nutqni rivojlantirishdan iborat. So'zlashuv nutqini shakllantirish vazifasi ko'p qirrali. Maktabgacha bosqichdagi kichik yoshli bolalarda ularga qaratilgan nutqni tinglash va tushunish, bir-birini tinglash, savollarga javob berish va o'zi ham savollar berishi, suhbat mavzusi bo'yicha izchil javob berish qobiliyati shakllanadi. 4 yoshdan boshlab bolalarga suhbatda ishtirok etishni, uzuq-yuluq fikrlardan nisbatan keng, izchil fikrlarga o'tish, savollar berishni o'rgatish zarur; 5-6 yoshli bolalar uzoq davom etadigan maqsadli suhbatlarga qodir bo'ladilar. Bolalarga qo'yilgan savollarga ularning mazmunidan kelib chiqqan holda qisqa yoki keng qilib aniq javob berish, suhbatdoshi so'zini bo'lmasdan diqqat bilan tinglash, ularning javoblarini to'ldirish, tuzatishlar kiritish, o'zlari ham savollar berishni o'rgatish zarur va h.k. Ayni paytda shaxsning nutqiy sifatlarini tarbiyalash – bolalarga kirishimlilik, xushmuomalalik, hushyorlik, bosiqlik kabi sifatarni shakllantirish; suhbat jarayonida nutqiy muloqot madaniyati ko'nikmalarini, tengdoshlar jamoasi oldida chiqish qila olish qobiliyati va telefon orqali suhbatlashish madaniyatini tarbiyalash lozim. Monologik nutqning o'quv vazifasi mustaqilligi, tugallanganligi, qismlari o'rtasida mantiqiy aloqasining mavjudligi bilan tavsiflanadigan ravon fikr bildirishni o'rgatishdan iboratdir, ya'ni bu –qisman (nutqiy) ko'nikmalar va ona tilida fikr bildirish uchun zarur bo'lgan murakkab qobiliyatlarni shakllantirish demakdir. Ravon nutq ustidagi ishlarning asosiy rivojlantiruvchi vazifasi – bolalarning fikrlashini, o'z fikrini til vositalari yordamida aniq ifodalash qobiliyatini rivojlantirish, nutqiy fikrlashga oid vazifalarni mustaqil ijodiy hal etish ko'nikmalarini shakllantirish, xotirani, tasavvurni faollashtirishdan iborat. Vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish uchun pedagog o'ziga quyidagilarni aniq tasavvur qilish zarur: 1 – ravon nutqni

rivojlantirish uchun asos boʻlib xizmat qiladigan til materiali; 2 – ushbu materialda shakllantirish mumkin boʻlgan nutqiy koʻnikmalar va mahoratlar umumiyli; 3 – ushbu koʻnikmalarni “oddiydan murakkabga” tamoyili asosida mashq qilishning ketma-ketligi. Monologik nutq hikoya qilishni oʻrgatish jarayonida shakllanadi – bolalar ogʻzaki monologik nutqning ikki toifasini – qayta hikoya qilish va hikoya qilish, tavsiflovchi hikoyalar, bayon qiluvchi hikoyalar, isbotlovchi hikoyalarni oʻzlashtirib oladilar. Yuqorida qayd etilganidek, ravon nutqning ikki turi mavjud: dialogik (dialog) va monologik (monolog) nutq. Dialog – ikki yoki bir necha kishining oʻzaro suhbat. Suhbat maqsadi odatda biron narsa haqida soʻrash va javob olish, biron-bir harakatga undashdan iborat. Monolog – bir shaxsning ravon nutqi. Monologning maqsadi – biron-bir fakt haqida xabar berishdir. Dialog oʻz uslubiga koʻra asosan, ogʻzaki nutq, monolog esa odatda, kitobiy uslubdagi nutq hisoblanadi. Dialogik ravon nutqda koʻpincha notoʻliq gaplardan foydalaniladi, tushirib qoldirilgan gap aʼzolarini soʻzlovchi nutq vaziyatidan kelib chiqib tushunib oladi, va ogʻzaki uslubdagi, standart tuzilishdagi (qolip) toʻliq gaplardan koʻproq foydalaniladi: “u kelmay qoʻya olmaydi” – yaʼni u albatta keladi.

Bunday tuzilishdagi gaplar monologik nutqda qoʻllanilmaydi. Bolalar dialogik nutqni har kuni maishiy hayotda uchratishlari sababli uni ancha oson oʻzlashtirib oladilar. Biron-bir narsani tavsiflashda, biron narsa haqida bayon qilishda yoki mulohaza yuritishda nutqning monologik shaklidan foydalaniladi. Nutqning ushbu ikki turlari oʻrtasidagi farq matn ichidagi gapning mantiqiy aloqa turi bilan belgilanadi. Monolog doimo vaqtli yoki sabab-oqibatli aloqada boʻladigan (bir-biriga nisbatan) borliq faktlari haqida xabar qiladi. Vaqtinchalik aloqa ikki tomonlama boʻlishi mumkin: faktlar haqiqatdan ham bir vaqtdalik yoki ketma-ketlik munosabatlarida boʻlishi mumkin. Bir vaqtning oʻzida mavjud boʻladigan faktlar haqidagi xabarlar tavsif deb ataladi. Faktlar ketma-ket keladigan xabar bayon qilish deyiladi. Sabab-oqibatli munosabatlarda boʻlgan faktlar haqidagi xabarlar esa mulohaza deb yuritiladi. Bolalar monologik nutqni tushunib yetishlari va oʻz xabarlarini uzatish maqsadida uni oʻzlashtirib olishlari uchun ular tegishli sintaktik tuzilmani oʻzlashtirib olishlari lozim. Hamonki, bola oddiy keng tarqalgan gaplarni tuzishni oʻrganib ololmas ekan, uning nutqi ravon boʻlishi mumkin. Oqibatda – monologik nutqning turli toifalarini oʻqitish – bu eng avvalo grammatika – sintaksisga oʻqitishdir. Bolalarga monologik nutqni oʻqitish qiyin, chunki bolalar kundalik hayotda va kattalar nutqida ham monologik nutqni kamdan-kam hollarda eshitadilar: bolalar bilan soʻzlashganda kattalar koʻpincha dialog shaklidan foydalanadilar. Monologik nutqning dastlabki koʻnikmalarini maktabgacha boʻlgan davrda rivojlantirish lozim, chunki maktabda monologni oʻqitishni boshlash uchun kech boʻladi. Maktabgacha taʼlim tashkilotining pedagogi bolalarga monolog-tavsif, bayon qilish, mulohaza yuritishni oʻrgatish

uchun maqbul didaktik material topishga harakat qilishi zarur. Ilk yoshda bola ravon nutqni eshitadi. Dastlab bu unga nisbatan aytilgan luqmalar, soʻngra esa ertaklar, hikoyalar, kattalarning monologik nutqlari boʻladi. Ravon nutqdan til elementlari – tovushlar, morfemalar, soʻzlar, gaplarni ajratib olar ekan, bola ravon matnda har bir til elementining oʻrnini eslab qoladi, bu esa ilk yoshdan boshlab nutqdan oldingi mashqlar boshlanadigan til sezgilarini rivojlantirish jarayonini tashkil etadi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Ravon nutq tushunchasi va uni rivojlantirish vazifalari haqida nimalarni bilasiz?
2. Ravon nutqning mohiyati nimalardan iborat.
3. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida bolalarni ravon nutqqa oʻrgatish jarayoni qanday kechadi?
4. Til tafakkur quroli va muomala vositasi deyilishini asoslab bering.
5. Taʼlim tashkilotlarida oʻqitish qanday shakllarda amalga oshiriladi?
6. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida bolalarni ravon nutqqa ijodiy oʻrgatish usullari haqida nimalarni bilasiz?

4-Mavzu: Bolaning ijtimoiy va shaxs sifatida shakllanishida dialogik va monologik nutqning ahamiyati.

Reja:

1. Dialogik va monologik nutqni shakllantirish usullari.
2. Dialogik va monologik nutqni rivojlantirishga doir markazlarda ishlash yoʻllari.
3. Dialogik nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashgʻulotlarning ahamiyati.
4. Nutqda eng muhim metod bu dialogik nutq, yaʼni bolalar bilan soʻzlashishdir.
5. Soʻzlashish ogʻzaki nutqning eng oddiy shakli

Tayanch tushuncha va iboralar: Til, voqelik, anglash, fonetika, leksika, grammatika, soʻz, ong. lugʻat, takomillashtirish, antonimlar, sinonimlar, nutq.

Maktabgacha taʼlim tashkilotidagi bola nutqning grammatik toʻgʻriligini oʻstirishda dialogni rivojlantirish nafaqat shunchaki nutqning muayyan kompozitsion shaklini oʻzlashtirish, balki bolaning ijtimoiy va shaxs jihatdan shakllanishining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Dialogik dialog nafaqat aloqa (intellektual mazmun) va oʻz manfaatlariga yoʻnalishni, balki sherikning nuqtayi nazarini, uning qiziqishlari, istaklari, kayfiyatini hisobga olishni ham koʻzda tutadi. Bolalar bunday tajribani kooperativ tushdagi faoliyat (birgalikda yasash, chizish, jamoa oʻyinlarini oʻynash) natijasida toʻplaydilar. Tengdoshlari bilan dialog

qilishda bola nutqi mazmundorlikka (dialog vaziyatidan qat'i nazar) dalolatdir. Maktabgacha yoshdagi katta bolalarning dialogik negizida nutqning yangi shakli – monolog tug'iladi va shakllanadi. U bolaning o'z fikrlari, his-tuyg'ulari, atrof-muhit haqidagi bilimlarini o'rtoqlashish istagi oqibatida vujudga keladi. Bunda nutq qisqa hikoya shakliga ega bo'ladi. Hikoyada, albatta, bolani lol qoldirgan va uni hayajonga solgan biron-bir qiziq hodisa (tabiat qo'ynidagi qiziqarli uchrashuv, ukasining kulgili harakatlari va h.k.) aks etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tanish ertaklarni, multfilmlar mazmunini aytib berishni, o'qiganlarini so'zlab berishni xush ko'radilar. Maktabgacha yoshdagi katta bolalarning eng muhim yutug'i – jaranglayotgan nutqqa qiziqishning shiddat bilan rivojlanishi, til faoliyatini eng oddiy anglashning shakllanishidir. So'zga nisbatan lingvistik munosabat dabdurustdan tovush, qofiya, mazmun bilan o'tkaziladigan o'yinlarda, so'z ahamiyati haqidagi savollarda, ularning jarangdorligi va mazmunida ko'rinadi. Til voqeligini anglash uning barcha tomonlarini - fonetik, leksik, grammatik tomonlarini qamrab oladi. So'zga nisbatan ongli munosabat lug'atni takomillashtirishga (antonimlar, sinonimlar, ko'p ma'noli so'zlarni tushunish), nutqning tovush madaniyatini rivojlantirishga (tovush talaffuzi, tinglash qobiliyati, intonatsiya ifodaviyligi), nutqning grammatik to'g'riligini shakllantirishga (morfologiya, so'z yasash, sintaksis), ravon nutqni rivojlantirishga ta'sir ko'rsatadi. Lug'atni rivojlantirishda uning sifat jihatidan takomillashtirilishi oldingi o'ringa chiqadi. Bu antonimiya (o'tkir-o'tmas, achchiq-chuchuk), sinonimiya (o'tkir, uchkir, charxlangan), ko'p ma'nolilik (o'tkir pichoq, achchiq qalampir, o'tkir til) kabi hodisalarni tushunish va ulardan nutqda faol foydalanishga taalluqlidir. Bolalar tabiat hodisalari, narsalar, insonlarning hatti-harakatlarini taqqoslashda turlicha va umumiy xususiyatlarni ajratishni hamda aksil va yaqin ma'noli so'zlar, qiyoslashlar, aniq fe'llar, o'xshatishlar yordamida ularni nutqqa olib kirishni o'rganadilar. So'z yasashda sinonim yoki antonimni tanlab olish usullari bolalarni ko'p ma'noli so'zlar bilan tanishtiradi. Buyumlar funksiyalarini taqqoslash asosida umumlashtiruvchi nomlar shakllanadi (hayvonlar, idish-tovoqlar, transport va h.k.). Maktabgacha davrdagi katta yoshda nutqning grammatik jihatdan to'g'riligini shakllantirish nutqqa nisbatan tanqidiy munosabatning paydo bo'lganligi va rivojlanganligi, aniq va to'g'ri gapirishga intilish bilan bog'liqdir. To'g'rilikka intilish grammatikaning barcha sohalarida, ya'ni – morfologiyada (shaklning aniq shakllanishida, ko'p turdagi shakllarni o'zlashtirishda), so'z yasashda (non uchun – nondon, tuz uchun – tuzdon), sintaksisda (og'zaki nutq tuzilmasini bartaraf etish: «va» bog'lovchisini ko'p marta qo'llash orqali gapni «cho'zish» hamda bir gapda to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita nutqni aralashtirib yuborish) paydo bo'la boshlaydi. Nutqning grammatik to'g'riligiga intilish bola hayotining yettinchi yilida ro'y beradi. Besh yoshli bola hali ham ishtiyoq bilan

grammatik shakllarni o'ynaydi va aynan so'z bilan amalga oshirilayotgan ana shu sinovgina nutqning grammatik to'g'riligini yanada rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratadi. Lug'atni rivojlantirish, nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash, grammatik to'g'rilikni shakllantirish ravon nutq tuzish usullarini o'zlashtirish (bog'lovchilar, o'rin-hol, leksik takrorlashlar, sinonimlar yordamida gaplarni bog'lash vositalari; tavsiflash, bayon qilish tuzilmasi) bilan uzviy bog'liqdir. Ko'p turdagi vazifalarni bajarish munosabati bilan dialogik nutq negizida rivojlangani holda nutqning barcha jihatlari tilni anglashni shakllantirishga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq holda bo'ladi hamda buning uchun bolaning katta bilan muayyan shakldagi dialog turiga muhtoj bo'ladi. Bu nafaqat tashqi dunyo va boshqa odamni anglashga, balki tilning o'zini, uning tuzilishi va faoliyat yuritishni anglashga ham yo'naltirilgandir. Nutqiy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari kirishuvchanlik ko'rinishlarida hamda ayni paytda til va ravon nutqni egallash sur'atida ifodalanadi. Ko'pchilik bolalar o'z harakatlarini sharhlashni, atrofdagilar e'tiborini o'ziga jalb qilishni xush ko'radilar. Bunda ayrim bolalarda nutqiy dialog amaliy faoliyat bilan zid keladi va buning natijasida bunday ko'p gapiruvchi bolakay ish bajarishda guruhdagi boshqa bolalardan ortda qola boshlaydi. Unchalik kirishimli bo'lmagan bolalar ham so'zlaydilar, lekin odatda ular amaliy vazifalarni tez va to'g'ri hal etadilar. Ravon nutqning paydo bo'lish muddati va mahsuldorligi ham farq qilishi mumkin. Ilk turdagi nutqiy rivojlanishda maxsus tayyorgarliksiz hikoya qilib berish 4–5 yoshdan boshlanadi. Bolalar sehrli ertaklarni, bo'lgan voqealarni bir-birlariga so'zlab beradilar, o'yinchoqlardan foydalangan holda o'ziga xos hikoyalar to'qiydilar. Agarda bola yetti yoshida tanish an'anaviy ertakni («Zumrad va Qimmat») mustaqil hikoya qilib bera olsa, o'yinchoqlar, suratlar asosida kichik og'zaki insho to'qiy olsa – bu hammasi me'yoridaligidan dalolatdir. Bolalarning o'z tashabbusiga ko'ra, yoki kattalarning taklifiga ko'ra hikoya qilib berishga qiziqishini qo'llab-quvvatlash, ertaklar, suratlar va o'z shaxsiy tajribasiga oid taassurotlarning so'zdagi mazmunini qisqa hikoya, mulohaza, tavsiflar yordamida ifodalashni o'rgatish ravon nutqning paydo bo'lish omilidir. Dabdurdustdan tug'ilgan so'z ijodkorligida, tovushlar va qofiyalar bilan o'tkaziladigan o'yinlarda, so'zlar bilan amalga oshiriladigan sinovlarda, ularning jarangdorligi va ahamiyati, so'zlar mazmunini talqin qilishda ko'zga tashlanadigan so'zlarga qiziqishni qo'llab-quvvatlash. Til voqeligini eng oddiy anglashni rivojlantirish, bolalarni «tovush», «so'z», «gap» atamaları bilan tanishtirish. Yuqorida bayon qilinganlar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, maktabgacha bo'lgan bosqichdagi katta yoshga yetib bola hayotining eng muhim davrlaridan biri – uning birinchi «dorilfununi» nihoyasiga yetadi. Ammo haqiqiy dorilfunun talabasidan farqli ravishda bola birdaniga barcha fakultetlarda ta'lim oladi. U jonli va jonsiz tabiat sirlarini o'rganadi (albatta, imkon darajasida), matematikadan dastlabki saboq

oladi. Shuningdek, eng oddiy notiqlik kursini ham o‘taydi, o‘z fikrlarini mantiqan va ifodali bayon qilishni o‘rganadi. Filologiya fanlarini o‘rganish natijasida nafaqat badiiy adabiyot asarlarini emotsional qabul qilishni, uning qahramonlariga qayg‘urishni, balki badiiy ifodalilikka oid til vositalarining eng oddiy shakllarini his qilish va tushunish ko‘nikmalariga ham ega bo‘ladi. Bola kichik tilshunosga aylanadi, chunki u nafaqat so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish va gap tuzishni, balki so‘zlar qaysi tovushdan va gaplar qaysi so‘zlardan tashkil topishini anglab olishni o‘rganadi. Bularning barchasi maktabda muvaffaqiyatli ta‘lim olish, bola shaxsini har tomonlama kamol toptirish uchun zarurdir. 2. Dialogik nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashg‘ulotlarning ahamiyati. Nutqda eng muhim metod bu dialogik nutq, ya‘ni bolalar bilan so‘zlashishdir. So‘zlashish og‘zaki nutqning eng oddiy shakli bo‘lib, unda bola o‘zini tutishi, ko‘z qarashi, xattiharakati, ovozinig past-balandligi, tezligi kabi turli holatlar hisobga olinadi. So‘zlashish – dialogik nutq, asosan kattalar yordamida amalga oshiriladi va u ayniqsa, tevarak-atrofnii bilish jarayonida yaxshi natijalar beradi. Jumladan, jamoat joylarida, ko‘pchilik o‘rtasida nutq madaniyatiga rioya etishga e‘tibor qaratiladi. Bunda bir-birining nutqini to‘ldirib borish, tuzatishlar kiritish, so‘rash, so‘rab bilib olish dialogik nutqqa o‘rgatishning usullari sanaladi. Dialogik ravon nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashg‘ulotlardan biri suhbat metodi quyidagi usullar yordamida amalga oshiriladi: Tayyorgarlik suhbat (so‘zlashish) usullari; Teatrlashtirish usullari (imitatsiya, qayta aytib berish). Suhbatning quyidagi vazifalari mavjud: Bolalarni to‘g‘ridan to‘g‘ri suhbatlashishga, ya‘ni suhbatdoshi so‘zlarini bo‘lmasdan tinglash, luqma tashlash uchun qulay paytni kutgani holda o‘zini tutib turish, suhbatdoshi uchun tushunarli qilib so‘zlash. Yo‘ldosh – talaffuz va grammatik ko‘nikmalarni mashq qilish, ma‘lum so‘zlar ma‘nosini aniqlashtirish. Suhbat jarayonida tarbiyachi savollar, topishmoqlar, badiiy so‘z kabi turli usullardan foydalanadi. Mashg‘ulot ishlanmasi: Mavzu: Jamoa hayotidan hikoya tuzish: «Bizning maktabgacha ta‘lim tashkilotimiz». Maqsad: Tarbiyachining rejasi asosida shaxsiy hayotda bo‘lgan voqealarni hikoya qilib so‘zlab berishga o‘rgatish. Vazifalar: Shaxsiy hayot (tajriba)dan tugallangan hikoya tuzish malakasini shakllantirish. Gapirayotganda so‘zlarni bir-biriga bog‘lab, jumlar tuzish malakasini mustahkamlash. Aytilgan jumlaning qanday holat (kayfiyat)da aytilganini aniqlash (xafa, xursand). Tovushga xos xususiyatlarni aniqlash. Kutilayotgan natijalar: Shaxsiy hayot (tajriba)dan tugallangan hikoya tuzish malakasi shakllanadi. Gapirayotganda so‘zlarni bir-biriga bog‘lab, jumlar tuzishga o‘rganadilar. Tovushga xos xususiyatlarni bilib oladilar. Kerakli jihozlar: Mavzuga oid rasmlar. Stol, stul, rangli qog‘oz va qalamlar, o‘yin ishtirokchilari. Mashg‘ulotning borishi: Tarbiyachi: Bolalar, hozir biz uchun qadrdon bo‘lgan maktabgacha ta‘lim tashkiloti haqida suhbatlashamiz. Biz maktabgacha ta‘lim tashkilotini sevamiz. U bizning ikkinchi uyimiz. Siz

maktabga borganingizda o'qituvchingiz maktabgacha ta'lim tashkiloti haqida so'rab qolishi mumkin. Shunda siz qiynalib qolmasligingiz uchun shu mavzuda hikoya tuzishga o'rganamiz. 1. Siz qatnagan maktabgacha ta'lim tashkiloti qaysi ko'chada joylashgan? 2. U necha qavatli? 3. Maktabgacha ta'lim tashkilotining qanday xonalari bor? 4. Maydoncha, yer uchastkalari bormi? 5. Uning kiraverishi qanday bezatilgan? Tarbiyachi: Maktabgacha ta'lim tashkiloti haqida suhbatlashib oldik. Endi kim shu mavzuda hikoya tuzib beradi? (Tarbiyachi namunaviy hikoya berishi mumkin). Maktabgacha ta'lim tashkiloti Olmazor ko'chasida joylashgan. Ikki qavatli. Birinchi qavatida oshxona, hamshira, mudira xonalari bor. Shu qavatda muzey xonasi ham bor. Musavvirlar kiraverishini o'zbek xalq ertaklaridan lavhalar bilan bezatishgan. Biz maktabgacha ta'lim tashkilotini sevamiz (5–6 ta bolalar hikoyalari tinglanadi). Tarbiyachi: Men hikoyalaringizni eshitib, maktabgacha ta'lim tashkilotingizni qanchalik yaxshi ko'rishingizni bilib oldim. Hozir «Maktabgacha ta'lim tashkiloti» jumlasini men chaqirgan bola aytadi. Qolgan bolalar aytilgan gap qaysi kayfiyatda aytilganini aniqlaydilar (Bolalar jumlaning turli xafa, xursand kabi holatda-kayfiyatda aytishlari mumkin). Jismoniy daqiqa: Bolalar bilimni tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

1. Maktabgacha ta'lim tashkiloti qaysi ko'chada joylashgan? 2. U necha qavatli? 3. Maktabgacha ta'lim tashkilotimizning qanday xonalari bor?

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Muloqot ko'nikmalari qachon shakllanadi?
2. Sharqona tarbiyada nutqning o'rni?
3. Tayyorgarlik suhbatini (so'zlashish) usullari?
4. Teatrlashtirish usullari ?
5. Tayyorlangan suhbatning qanday vazifalari mavjud?
6. To'g'ridan-to'g'ri – bolalarni suhbatlashish nima? Bunday ko'nikmani shakllantirish uchun qanday ishlar olib borilishi kerak?
7. Yo'ldosh usuli nima?

5-Mavzu: Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan lug'at ishini olib borishning nazariy asoslari.

Reja:

1. Lug'at ishining vazifalari va mazmuni.
2. Lug'atni boyitish va faollashtirish.
3. Bolalar lug'atiga yangi so'zlar kiritish.
4. Maktabgacha ta'lim tashkilotida lug'at ishining mazmuni.

Tayanch tushunchalar va iboralar: lug‘at ishi, til leksikasi, tarbiyachi, sheva leksiaksi, adabiy me‘yor, o‘zbek tili, boyish manbalari, til tadrijiyligi, bola leksikasi.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotidagi lug‘at ishlarining mohiyati – bu til leksikasi sohasida bolalarning ularga tanish yoki notanish bo‘lgan, ammo ular uchun qiyin hisoblangan so‘zlarning o‘zlashtirishlariga, nutq madaniyatini oshirishga qaratilgan ta‘lim-tarbiya ishlarini bir tizimga keltirishdan iboratdir. Bolalarni ular o‘z amaliyotida qiyinchilik bilan o‘zlashtiradigan, to‘satdan yoki umuman tanimaydigan, buzilgan shaklda talaffuz qiladigan so‘zlar bilan qurollantirish ancha pedagogik sa‘y-harakatlarni talab qiladi. Psixologiya, lingvistika, fiziologiyaga oid ma‘lumotlar turli yosh bosqichlaridagi bolalar uchun ana shunday so‘zlar doirasini aniqlashga yordam beradi. Bolalar lug‘atini boyitish bir vaqtning o‘zida ularni atrofdagi borliq olam bilan tanishtirish bilan birgalikda olib boriladi. Tarbiyachi bolaga bir so‘zni ma‘lum qilish va uning ma‘nosini ochib berish bilan bir vaqtda uni nomi aytilayotgan narsa yoki hodisaga nisbatan to‘g‘ri munosabatda bo‘lishni o‘rgatadi.

Lug‘at ishlarini o‘tkazishda tarbiyachi bolaning umumiy nutq madaniyatiga ta‘sir qiladi, unga umumiy ravishda qabul qilingan adabiy so‘zlar va ifodalarni ma‘lum qiladi, ularni to‘g‘ri tovush va grammatik shaklda ifoda qiladi, bunda u bolalarda uchraydigan sheva leksikasini bartaraf qiladi (ta‘qiqalaydi), ularni adabiy me‘yorlar bilan almashtiradi. «Lug‘atni egallash» atamasi – bu nafaqat so‘zni o‘zlashtirish, uni tushunish, balki uni albatta qo‘llash, nutqiy faoliyatda foydalanish demakdir. Insonning yuqori nutq madaniyati, lug‘atining boyligi haqida u «eshitilgan», insonning jonli nutqini bezab turgan taqdirdagina so‘z yuritish mumkin. Lug‘at ishidagi asosiy jihat – bu faqat bolalarga yangi so‘zni tanishtirish emas, balki ularni faol nutqqa kiritishdir. Maktabgacha ta‘lim tashkilotidagi lug‘at ishi – bu bolalarning faol lug‘atini notanish yoki ular uchun qiyin bo‘lgan so‘zlar bilan reja asosida boyitib borishdan iboratdir. O‘zbek tili lug‘ati to‘xtovsiz tarixiy rivojlanish jarayonida bo‘ladi. Undagi o‘zgarishlar eng avvalo, insonning ishlab chiqarish faoliyati, jamiyatning rivojlanishi bilan bog‘liqdir. Yangi narsalar va hodisalarning paydo bo‘lishi bilan ularni nomlovchi yangi tushunchalar va so‘zlar ham paydo bo‘ladi. Bundan tashqari ilgaridan mavjud bo‘lgan ayrim so‘zlar yangilanadi, ularning ma‘nosi o‘zgaradi, ko‘p so‘zlar muomaladan chiqib ketadi. Bolalar bilan lug‘at ishlarini o‘tkazishda so‘zning rivojlanuvchi tusga egaligini hisobga olish zarur. O‘zbek tilining lug‘at tarkibini umumiy qo‘llanishdagi leksika tashkil qiladi. Bu o‘zbek tilida so‘zlashayotgan odamlarga qo‘shimcha izohlarsiz tushunarli bo‘lgan va muomala uchun zarur bo‘lgan so‘zlar guruhidir. U uzoq vaqt mobaynida yaratilgan. Bu leksikaga nutqning turli qismlari kiradi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotida lug‘at ishining

mazmunini asosan umumiy qo‘llanishdagi leksika tashkil etishi tufayli tarbiyachi bolalar nutqini nafaqat otlar bilan, balki fel’lar, sanoq so‘zlar, old ko‘makchilar, sifatlar va boshqa nutq qismlari bilan ham boyitishi zarur.

Bolalar lug‘atini folklor elementlari (qo‘zim, toychog‘im, ona qizim) bilan ham boyitish darkor, chunki ma‘lum hollarda (qayta hikoya qilish mashg‘ulotlari, ertak to‘qish, sahnalashtirish, o‘yinlar va boshq.) ular bolalar nutqiga kiritish uchun ataylab taklif qilinadi, so‘ngra alohida emotsional jihatlar (erkalash, yupatish, iltimos qilish va h.k) bolaning maishiy nutqini bezashi mumkin. Lug‘at ishining o‘ziga xosligi adabiy me‘yorlardan chekinish sifatida qaraladigan oddiy so‘zlashuv so‘zlarini, vulgarizmni qo‘llashni ta‘qiqlashdan iborat. Bundan tashqari, unutmaslik lozimki, tilda ayrim so‘zlarni ta‘qiqlash hodisasi mavjud. Maktabgacha ta‘lim tashkilotida ham ushbu hodisa bilan yuzma-yuz kelishga to‘g‘ri keladi: masalan, odob-axloq qoidalariga amal qilgan holda biz bolalarga hojatga borishni anglatuvchi so‘zlarni shartli obrazlar bilan almashtirishni o‘rgatamiz. O‘zbek frazeologiyasining ayrim misollari bilan tanishtirish lug‘at ishining mazmuniga kiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga, ayniqsa ushbu katta yoshdagi bolalarga xalq-so‘zlashuv frazeologiyasidan ularning imkoni yetadigan, mazmunan oddiy bo‘lgan ayrim so‘zlarni, shu jumladan o‘zbek folklorining barqaror oborotlari, maqollar va matallarni qabul qilish, tushunish, eslab qolish va kezi kelganda foydalanishni o‘rgatish zarur. Biroq ushbu ishni amalga oshirishda unutmaslik lozimki, bolalar so‘zning raqobatchi mazmuniga, uning tarkibiga bog‘liq bo‘lmagan butun so‘z birikmasining umumiy mazmunini o‘zlashtirishlari qiyin kechadi (masalan, og‘zi qulog‘ida, yettinchi osmonda va boshq.) Shuning uchun tarbiyachi o‘z nutqiga ma‘nosi bolalarga muayyan vaziyatlarda tushunarli bo‘ladigan, yoki tegishli tushuntirish natijasida tushuniladigan ifodalarni kiritishi lozim. Bunday ifodalar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: «o‘zim, shunchaki», «yeng shimarib», «azamat pahlavon» va h.k. Har bir so‘zda quyidagilarni ajratish mumkin: uning mazmuni yoki unga yashiringan ma‘nosi; so‘zning tovush tarkibi, uning morfologik tuzilmasi. Bolalar bilan lug‘at ishlarini amalga oshirishda so‘zning ushbu uchta xususiyatini hisobga olish zarur. Amaliyotda ko‘pincha bolalarning so‘z ma‘nosini bilmasliklari yoki uning ma‘nosini buzib talqin qilishlarini uchratish mumkin (masalan, langar – bir qo‘ng‘izcha. Bu suvga tashlanadigan narsa). Shuningdek, mazmuniga ko‘ra bolalarga yaxshi tanish bo‘lgan so‘zning tovush tarkibini buzish hollariga duch kelish mumkin (tramvay, kutubxona, kotlet, kompot va h.k.). Bu buzilishlarni sabrtoqat bilan tuzatish, shuningdek yangi so‘zlarning bolalar talaffuzida to‘g‘ri jaranglashini nazorat qilish lozim. Morfologik tizimga oid murakkab holatlarni bilgani holda tarbiyachi bolalarning diqqat-e‘tiborini ataylab ayrim so‘zlarning grammatik jihatiga, ularning so‘z bilan birikishiga qaratishi mumkin. Masalan: Paltoning

yoqasi qunduzli ekan. Paltoning ilgichi ham bor ekan va h.k. Alohida holatlarda tarbiyachi maxsus usullar bilan ba'zan atrofdagilar nutqida buzib talaffuz qilinadigan so'zlarda to'g'ri urg'u qo'yilishini mustahkamlashi lozim (masalan, sur'at – surat). Bolalarga ayrim otlarni tanishtirishda tarbiyachi ularning turini ta'kidlashi, otni sifatlar bilan birgalikda qo'llashi, bunda sifatning yakuniga e'tiborni qaratishi zarur: palto-kichik, ko'ylak-chiroyli, qizil, oq, sichqon – kulrang va h.k. Leksikaning asosiy hajmini mustaqil ma'noga ega bo'lgan so'zlar (otlar, sifatlar, ravishlar, fe'llar) so'zlar tashkil etadi. Bular eng to'la huquqli so'zlar bo'lib, ular nomlar sifatida xizmat qiladi. Tushunchani ifodalaydi va gapning asosi bo'lib xizmat qiladi (ya'ni, ega, kesim, aniqlovchi, to'ldiruvchi, hol vazifasida chiqadi). Pirovardida, bolalar nutqini boyitish eng avvalo, mustaqil ma'noga ega bo'lgan so'zlar sohasida olib borilishi lozim.

Sanoq so'zlarni o'zlashtirish bolalarga ancha qiyin kechadi.

Bolalar nutqini sanoq so'zlar bilan boyitish asosan, ularda matematik tasavvurlarni shakllantirishga doir mashg'ulotlarda ro'y beradi, ushbu so'zlarni faollashtirish va mustahkamlash ona tili mashg'ulotlarida lug'at ishining maxsus mavzusi bo'lmog'i lozim. Maktabgacha yoshda bola shunday lug'atga ega bo'lishi lozimki, toki u bolaga tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilish, maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish, adabiyotni, televizion va radio eshittirishlarini tushunish imkonini bersin. Shuning uchun maktabgacha ta'lim pedagogikasi lug'atni rivojlantirishga nutqni rivojlantirishning muhim vazifalaridan biri sifatida qaraydi. Lug'atni rivojlantirishni xalq tomonidan tarixiy davrlar mobaynida to'plangan lug'at zahirasi o'zlashtirishning uzoq davom etadigan jarayoni sifatida tushunish darkor. Ushbu jarayonning miqdoriy va sifat jihatlarini ajratish mumkin. Eng avvalo, bola lug'atidagi miqdoriy o'zgarishlarni qayd etish lozim. Chunonchi, 1 yoshda kichikintoy 10-12 ta so'zni faol biladi, 6 yoshga kelib esa uning faol lug'ati 3-3,5 mingtagacha ortadi. Lug'atning sifat xususiyatlari haqida so'z yuritganda bolalar so'zning bilish natijasini aks ettiruvchi ijtimoiy biriktirilgan mazmunini asta-sekin egallab olishlarini nazarda tutish lozim. Ushbu bilish natijasi so'zda mustahkamlanadi, shu tufayli odamlar tomonidan anglanadi va muloqot jarayonida boshqa odamlarga uzatiladi. Har bir so'zning mazmuni tushunchadir. Fikr, so'z umumiylikni ko'rsatadi. Psixologiyada ham so'z mazmuni umumlashtirma yoki tushuncha sifatida belgilanadi. «So'z mazmuni psixologik jihatdan aynan umumlashtirilgan tushunchaning o'zidir. Biz so'z mazmunini fikrlash fenomeni sifatida ko'rib chiqishga xaqlimiz» (L.S.Vigotskiy). Shuning uchun lug'atni egallash jarayoni tushunchalar bilan uzviy bog'liq va shu tufayli u quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega: I-xususiyati – bolalar lug'atining mazmuni. Fikrlashining ko'rgazmali-ta'sirchan va ko'rgazmali-obrazli tusga egaligi bois bola eng avvalo ko'rgazmali taqdim etilgan yoki uning faoliyati uchun

mumkin bo'lgan, bolalar lug'atida ancha keng aks ettirilgan narsalar, hodisalar, sifatlar, xususiyatlar, munosabatlarni o'zlashtirib oladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning lug'atida nisbatan mavhum tushunchalarni belgilaydigan bunday so'zlarning yo'qligi yoki ularning ma'nosi buzilishi ham shu bilan izohlanadi.

II-xususiyati – so'zning ma'nosi, mazmun-mohiyatini asta-sekin egallash. Maktabgacha yoshdagi bolada tushunchalar asosida fikrlash hali shakllanmaganligi sababli u egallab olgan so'zlarning ma'nosi ham muayyan yosh bosqichida tushunarli bo'lmaydi. Dastlab bola so'zni muayyan narsa yoki hodisa bilan bog'laydi. Bunday so'z umumlashtiruvchi xususiyatga ega emas, u faqat bolaga muayyan narsa, hodisa haqida signal beradi va ularning obrazini chaqiradi (masalan, bola uchun soat so'zi faqat uning xonasida osilib turgan soatni anglatadi, xolos.). Maktabgacha yoshdagi bolaning atrofdagi borliqni – narsalar, hodisalar (xususiyatlar, xossalari, sifatlar)ni o'zlashtirishining borishiga qarab u ularni u yoki bu belgisiga qarab umumlashtirishni boshlaydi. Ko'pincha umumlashtirishlar ahamiyatsiz, biroq bola uchun emotsional jihatdan muhim bo'lgan belgilariga qarab qilinadi. Shunday qilib, maktabgacha bosqichdagi bolalikda so'z mazmuni bolaning bilish imkoniyatlari rivojlanishiga qarab o'zgarib boradi. III-xususiyati – bola lug'ati hajmining kattalar lug'ati hajmidan ancha kamligi. Chunki bolaning bilish tajribasi va pirovardida atrof-olam haqida to'plagan ma'lumotlari katta yoshli odamning bilimlari hajmidan ancha kam bo'ladi. Lug'atni rivojlantirishdagi mazkur xususiyatlar maktabgacha ta'lim tashkilotidagi bolalar bilan olib boriladigan lug'at ishlarining vazifalarini aniqlash imkonini beradi. Mazmunli muloqot uchun zarur bo'lgan miqdordagi so'zlar to'planishini ta'minlash a) so'zlar mazmunini atrof-olamdagi ob'ektlarga taqqoslash, ularning xususiyatlari va munosabatlari asosida egallab olish; b) narsalar va hodisalarning ahamiyatli belgilarini ajratish asosida so'zning umumlashtiruvchi ma'nosini o'zlashtirish; s) nutqning obrazli qatoriga kirish va undan foydalana olish. Ijtimoiy jihatdan mustahkamlab qo'yilgan so'zning o'zlashtirilishini ta'minlash. Ushbu vazifani hal etish quyidagilarni ko'zda tutadi: Lug'atni faollashtirish, ya'ni nafaqat so'zlarni bilish, balki ularni muloqot amaliyotiga kiritish.

Bolalar lug'atining xususiyati va lug'at ishlarining vazifasini maktabgacha ta'lim tashkilotidagi lug'at ishlari dasturi va metodikasining asosini tashkil etadigan tamoyillar belgilab beradi: Bolalar lug'atini shakllantirishda ularning atrof-olamni faol va ta'sirchan bilishlariga tayanish. Lug'at ishlari mazmunining bolaning asta-sekin atrof-olamni bilish imkoniyatlari rivojlanayotgani bilan bog'liqligi. Lug'at ishlari dasturi mazmunini murakkablashtirish uchta yo'nalishda amalga oshirilmoqda: Bolani asta-sekin ortib borayotgan narsa va hodisalar doirasi bilan tanishtirish asosida uning lug'atini kengaytirish. Atrof-olamdagi narsa va hodisalar haqidagi bilimlarni chuqurlashtirish asosida sifat, xususiyat va

munosabatni belgilovchi soʻzlarni kiritish. Lugʻat ishining ushbu yoʻnalishlari barcha yosh guruhlarida roʻy beradi va turli mazmunda kuzatiladi: obʻektlar va tabiat hodisalari, moddiy madaniyat buyumlari, ijtimoiy hayot koʻrinishlari bilan tanishtirishda va h.k. Lugʻat ishlarining mohiyati – til leksikasi sohasida bolalarning ularga tanish yoki notanish boʻlgan, ammo ular uchun qiyin hisoblangan soʻzlarning oʻzlashtirishlariga, nutq madaniyatini oshirishga qaratilgan taʼlim-tarbiya ishlarini bir tizimga keltirishdan iboratdir. Lugʻatni rivojlantirish – bu xalq tomonidan tarixiy davrlar mobaynida toʻplangan lugʻat zahirasi oʻzlashtirishning uzoq davom etadigan jarayondir. Lugʻatni egallash jarayoni tushunchalarni egallash bilan uzviy bogʻliqdir va shu tufayli u oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻladi: bolalar lugʻati tarkibi; soʻzning mazmuni, mohiyatini asta-sekin oʻzlashtirish, kattalar lugʻatiga qaraganda lugʻat hajmining ancha kamligi. Lugʻat ishining vazifasi – bu lugʻatni boyitish; soʻzning ijtimoiy-mustahkamlangan mazmunini oʻzlashtirish; lugʻatni faollashtirishdir. Lugʻat ishining tamoyillari bu – bolalar lugʻatini shakllantirishda ularning atrof-olamni faol va taʼsirchan boʻlishlariga tayanish; lugʻat ishlari mazmuni bolaning asta-sekin rivojlanayotgan atrof-olamni bilish imkoniyatlari bilan bogʻliqligidir. Lugʻat ishi barcha yosh guruhlarida quyidagi yoʻnalishlarda amalga oshirilmogʻi lozim: Bolani asta-sekin ortib borayotgan narsa va hodisalar doirasi bilan tanishtirish asosida uning lugʻatini kengaytirish; narsalarni sezilarli belgilariga qarab farqlash va umumlashtirish asosidagi oddiy tushunchani belgilovchi soʻzlarni oʻzlashtirish; atrof-olamdagi narsa va hodisalar haqidagi bilimlarni chuqurlashtirish asosida sifat, xususiyat va munosabatni belgilovchi soʻzlarni kiritish. Lugʻat ishining yetakchi vositasi – taʼlimdir. Lugʻatni boyitish metodlari bu: atrof-olamni bevosita kuzatish; mazmuni bolalarga notanish boʻlgan yoki juda kam tanish boʻlgan suratlarni koʻrsatish; badiiy asarlarni oʻqish, diafilmlar va kinofilmlar (bilish uchun xizmat qiladigan hujjatli filmlar) koʻrsatishdan iboratdir. Lugʻatni mustahkamlash va faollashtirish metodlari bu oʻyinchoqlar, rasmlarni, koʻzdan kechirish, didaktik oʻyinlar, soʻzli mashqlar va boshq. Lugʻat ishining metod va usullari Bolalarning lugʻati ularga atrofdagi olamni tanishtirish bilan bir vaqtda oʻsib boradi. Lugʻatni shakllantirish jarayonida tarbiyachi bolalarning psixologik jarayonlarini, ularning aqliy qobiliyatlarini: sezgi, diqqat-eʼtibor, xotira, fikrlash, (kuzatish) kuzatuvchanligini rivojlantiradi. Umumiy pedagogik jarayonda nutqni rivojlantirish bilan birgalikda bolalarning hissiyotlari va xulq-atvori, madaniy-gigiyenik koʻnikmalari, axloqiy tasavvurlari va xatti-harakatlari, estetik tuygʻulari shakllanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama tarbiyalashning ushbu vazifalari lugʻat ishlarini oʻtkazishda nazarda tutiladi. Kelgusida lugʻat ishlarining muayyan usullari va metodlarini koʻrib chiqqan holda biz bu umumpedagogik masalalarga toʻxtalib oʻtirmaymiz. Lugʻat ishlarining metodi –

bu: Lugʻatni boyitish metodlari: atrof-olamni bevosita kuzatish; mazmuni bolalarga notanish boʻlgan yoki juda kam tanish boʻlgan suratlarni koʻrsatish; badiiy asarlarni oʻqish, diafilmlar va kinofilmlar (hujjatli filmlar) koʻrsatish. Lugʻatni mustahkamlash va faollashtirish metodlari: bolalarga tanish mazmundagi oʻyinchoqlarni, suratlarni koʻrib chiqish, didaktik oʻyinlar. Har bir bolaning leksik zahirasini toʻldirish uni atrof-olam bilan tanishtirish jarayonida roʻy beradi: soʻz bolaning oʻzi belgilagan (nusxa koʻchirgan) narsa yoki harakatni tasavvur qilishi bilan bir vaqtga xotiraga kiradi.

Bolaning ona tilidagi soʻzni oʻzlashtirish jarayoni ushbu soʻzlarga mos keluvchi narsalarni «tadqiq qilishi» bilan bir vaqtda roʻy beradi: bola narsalarni koʻzdan kechiradi, qoʻl tekkizadi, ushlab koʻradi, siypalaydi, uning qanday ovoz chiqarishiga quloq tutadi, taʼmini koʻrmoqchi boʻladi, hidlab koʻradi. Bola oʻz diqqat-eʼtiborini jamlagan narsa uning ongiga barcha beshta sezgi – koʻrish, tinglash, hidlash, taʼm, ushlab koʻrish, sezish orqali kiradi. Dunyoni bu kabi sezgilar orqali anglash bolaning emotsional dunyosini rivojlantiradi; u nafaqat keskin holatlarni («ajoyib» - «rasvo») boshdan oʻtkazishga, balki barcha oraliq his-tuygʻularni sezishga qodir boʻladi.

Narsani sezgi bilan qabul qilish soʻz yordamida bola xotirasida ushbu narsa haqidagi tasavvur sifatida muhrlanib qolganidan soʻng uning nomini atovchi soʻz bolada eng avvalo u mazkur narsa bilan bevosita toʻqnash kelganida boshdan oʻtkazgan his-tuygʻularni uygʻotadi. Masalan, archa soʻzi. Bola bu soʻzni eshitishi bilan uning ilgari his qilgan barcha his-tuygʻulari darhol jonlanadi: u oʻz xayolot dunyosida muayyan archani, uning yashil barglarini koʻradi, deyarli uning hidini tuyadi va h.k. Soʻzni bu tarzda qabul qilish sheʼriy qabul qilish deyiladi. Agarda tarbiyachi bolaga ilk yoshdan boshlab ona tilidagi soʻzlarni ularning butun sheʼriy ifodasida oʻrgatib kelgan boʻlsa (yaʼni, ularni qabul qilishning his-tuygʻu negizi haqida qaygʻursa), bu holda bolada insonga nafaqat oʻzi ijod qilishi uchun, balki shoirlarning ijodini tushunish uchun ham zarur boʻlgan shoirlik qobiliyati rivojlanadi. Bola soʻzning «his-tuygʻuli asosini» oʻzlashtirib olgandan soʻng u uning umumlashtiruvchi ahamiyatini tushunishga qodir boʻladi. Aynan shuning uchun ilk yoshdagi va maktabgacha yoshdagi bolalar lugʻatini boyitish ularni atrofda maishiy hayot, tabiat, kishilar mehnati, ularning ijtimoiy hayoti bilan tanishtirish jarayonida uyushtirilishi zarur. Ayni paytda tarbiyachi (va bola atrofida barcha kattalar) bola bilan grammatik jihatdan rasmiylashtirilgan ravon nutqda (yaʼni oddiy nutqda, chunki bir-biriga bogʻlanmagan soʻzlar toʻplamini nutq deb boʻlmaydi) muloqot qilishlari lozim. Pirovardida, bola kattalar nutqidan eshitgan ayrim soʻzlarini oʻzi ajratadi. Bola hayotning 3-yilida bolalar «birinchi savollar davrini» boshdan kechiradilar. Bunda ularning atrofda koʻrgan barcha narsalar nomlarini bilib olishga intilishlari paydo boʻladi: «Kim bu?», «Ismi

nima?», «Bu nima?», «Nima uchun?». Ushbu yoshda bolaning qiziquvchanligi eng avvalo «lingvistik» tusga ega bo‘ladi: bunda bolani ushbu so‘zlar bilan ataladigan narsalar mohiyati qanchalik qiziqтира, so‘zlar ham shu darajada qiziqтиради. Bola bilan erkin muloqot chog‘ida uning savollariga javob qaytarish uchun tarbiyachi bolaga uchragan va e‘tiborini o‘ziga jalb qilgan narsa nomini aytish orqali bola lug‘atini boyitadi. Chunonchi, narsa belgilari (sifat) nomlarini; harakat va holatni; (fe‘llar, sifatdoshlar, ravishdosh va ularning ravishlik belgilari) bilib oladi va esda saqlab qoladi. Bevosita kuzatish mumkin bo‘lmagan narsalar nomlarini bolalar ular tasvirlangan suratlarni ko‘rish orqali bilib oladilar. Insonning narsani uning tasviri (modeli) bilan oson taqqoslashga qodirligi – tug‘ma qobiliyatdir. Bola juda erta yoshdan boshlab ishtiyoq bilan ko‘rib turgan narsalar rasmlarini chizishni boshlaydi, bunda u chizgan rasmlari ko‘rgan narsasiga o‘xshashiga ich-ichidan ishonadi (ayni paytda uning o‘zi aytgan dastlabki so‘zning tovush tarkibi u kattalardan eshitgan so‘zlar tovushiga o‘xshashligiga ishonchi komil). Shunday qilib bola o‘z nutqini kattalar bilan jonli nutqiy muloqotda boyitadi, shu bilan birga u mazkur muloqot orqali haqiqatda kuzatayotgan yoki suratlar asosida tasavvur qilayotgan narsalari nomlarini bilib oladi. Pirovardida, lug‘at ishlari real ob’ektlar yoki suratlarni hisobga olgan holda olib boriladi. Ushbu metod barcha yosh guruhlarida qo‘llaniladi. Narsalar bilan o‘ynash chog‘ida bolalar ularning joylarini o‘zgartiradilar, har tomonga tashlaydilar, suradilar, ushlab ko‘radilar, yurg‘izadilar, narsalarni kuzatadilar va ularning sifati, harakatlarini aytib beradilar. Ayni paytda tarbiyachi bola bilan unga yo‘naltiruvchi savollar bergan holda so‘zlashishi lozim. Bola javob qaytarar ekan, tarbiyachi o‘z savoli orqali aytib berayotgan so‘zlarni takrorlaydi. Shu tariqa bolaning leksikasi kengayadi. Ayniqsa, syujetli-rolli «rejissyorlik» o‘yinlarida, sahnalashtirish jarayonida nutqni rivojlantirish uchun juda ko‘plab qulay vaziyatlar yuzaga keladi. Rolli o‘yinda bola o‘zi kuzatgan yoki hikoyalar orqali bilgan va esda saqlab qolgan kattalarning turli vaziyatlarini takrorlaydi. Bola kattalarning ana shunday vaziyatlardagi harakatidan va shu bilan birga ularning nutqidan ko‘chirma oladi. «Rejissyorlik» o‘yinida bola o‘ziga rol olmaydi, aksincha u ushbu syujetda rollarni o‘yinchoqlar o‘rtasida taqsimlaydi; syujetlar – Maktabgacha ta’lim tashkiloti, hayvonot bog‘i va boshq. Tarbiyachi bolaning mavjud hayotiy tajribasini hisobga olgan holda aytib, yordamlashib turadi. Sahnalashtirish o‘yinida bola o‘ziga tanish ertak qahramonlaridan biri rolini o‘ynaydi, o‘yin jarayonida u qahramon so‘zlarini takrorlaydi va shu tariqa o‘z nutqini boyitadi. Syujetli o‘yinlar o‘zlashtirilgan til materialini mustahkamlashda bolalarga ajoyib mashq sifatida xizmat qiladi. Bolalar ataylab o‘z oldiga muayyan hayotiy vaziyatlarda kattalardan eshitgan nutqini yoki ertak qahramoni nutqini aniq berishni maqsad qilib qo‘yadilar. Harakatchan o‘yinlar, qoida asosidagi o‘yinlar yod olingan sanoq she’rlar, qo‘shiqlari bilan bolalar nutqini boyitadi. Yod olish

tarbiyachi nutqiga taqlid qilish jarayonida ro‘y beradi, bu o‘yinlarni tarbiyachi bolalar bilan birga o‘ynaydi va dastlab o‘zi qiziqarli, sanoq she’rlarni aytadi, qo‘shiq kuylaydi. Bola u yoki bu narsa nomini belgilovchi so‘zni (ba’zan, bir marta eshitib) tez va mustahkam (umrbod) esda saqlab qoladi, ammo bu faqat tarbiyachi so‘zlarni talaffuz qilishning metodik qoidalariga rioya qilgan taqdirdagina ro‘y beradi. Ya’ni, u: etarli darajada baland ovozda so‘zlashi; aniq talaffuz qilishi, ya’ni artikulyatsiya organlarini g‘ayrat bilan va to‘g‘ri ishlatishi; orfoepiya qoidalariga rioya qilishi, bunda u yoki bu so‘z komponentini bo‘rttirib yuboruvchi sun‘iy talaffuzdan qochishi lozim. So‘zni gapga uning grammatik shakllari imkoniyatlari ko‘rinadigan darajada qo‘shish kerak. Masalan, bizga ayiqcha mehmon bo‘lib keldi. Ayiqchanning ko‘zlari qora, panjalari katta. Bolalar ayiqcha bilan o‘ynashni juda yoqtiradilar. Bola bu gapni eshitar ekan, «Ayiqcha» so‘zi nutqda o‘zgarayotganini sezib qoladi. Albatta, tarbiyachi kichkintoyga grammatik atamalarni ma’lum qilmaydi, ammo bir vaqtning o‘zida unda lug‘at boyishi bilan birga grammatik sezgi ham rivojlanadi.

Biroq, bolalar har doim ham atrof-dagi narsalarga qiziqish bildiravermaydilar va har doim ham ularning nomlarini so‘rayvermaydilar. Tarbiyachi bolalar diqqat-e’tiborini narsalarga, ularning sifatlariga, harakatlariga jalb qilishi zarur. Buni muntazam ravishda amalga oshirish tavsiya etiladi.

Hafta davomida bolalar quyidagi miqdordagi so‘zlarni o‘zlashtirishlari mumkin:

3 yoshda - 5 ta so‘z

4 yoshda - 10 ta so‘z

5 yoshda - 15 ta so‘z

6 yoshda - 20 ta so‘z

7 yoshda - 30 ta so‘z

Lug‘at ishining metod va usullari. Lug‘atni boyitish metodlari: atrof-olamni bevosita kuzatish; mazmuni bolalarga notanish bo‘lgan yoki juda kam tanish bo‘lgan suratlarni ko‘rsatish; badiiy asarlarni o‘qish, diafilmlar va kinofilmlar (ilmiy-ommabop va hujjatli filmlar) ko‘rsatish. Lug‘atni mustahkamlash va faollashtirish: bolalarga tanish mazmundagi o‘yinchoqlarni, suratlarni ko‘rib chiqish, didaktik o‘yinlar. Har bir bolaning leksik zahirasini to‘ldirish uni atrof-olam bilan tanishtirish jarayonida ro‘y beradi: so‘z bolaning o‘zi belgilagan (nusxa ko‘chirgan) narsa yoki harakatni tasavvur qilishi bilan bir vaqtga xotiraga kiradi. Rolli o‘yinda bola o‘zi kuzatgan yoki hikoyalar orqali bilgan va esda saqlab qolgan kattalarning turli vaziyatlarini takrorlaydi. Bola kattalarning ana shunday vaziyatlardagi harakatidan va shu bilan birga ularning nutqidan ko‘chirma oladi. «Rejissyorlik» o‘yinida bola o‘ziga rol olmaydi, aksincha u ushbu syujetda rollarni o‘yinchoqlar o‘rtasida taqsimlaydi; syujetlar – bolalar bog‘chasi, hayvonot bog‘i

va boshq. Tarbiyachi bolaning mavjud hayotiy tajribasini hisobga olgan holda aytib, yordamlashib turadi. Sahnalashtirish o‘yinida bola o‘ziga tanish ertak qahramonlaridan biri rolini o‘ynaydi, o‘yin jarayonida u qahramon so‘zlarini takrorlaydi va shu tariqa o‘z nutqini boyitadi.

Bolalarda lug‘atni shakllantirishga doir mashg‘ulotlar turlari

Lug‘at ishlariga oid dasturlarni amalga oshirish mashg‘ulotlar tizimi orqali amalga oshiriladi. Bu tizim uch xil ko‘rinishdagi mashg‘ulotlardan tashkil topadi: Lug‘at ishlari atrof-olamdagi doimo kengayib borayotgan narsalar va hodisalar doirasi bilan tanishtirish jarayonida amalga oshiriladigan mashg‘ulotlar (ekskursiya, narsalarni namoyish qilish va h.k.); Lug‘at ishlari bolalarning atrof-dagi narsalar va hodisalar haqidagi bilimlarini chuqurlashtirishga tayanadigan mashg‘ulotlar (sifatlar, xususiyatlar, o‘ziga xos jihatlari bilan tanishtirish); Umumlashtirishlar jarayonida lug‘at ishining hal qiluvchi vazifasi tushunchalarni shakllantirishdan iborat bo‘lgan mashg‘ulotlar. Nutqiy va Lug‘atni rivojlantirishning bilish jarayonlarini rivojlantirish bilan yagonaligi (qabul qilish, tasavvur qilish, fikrlash). Nutqiy va bilish faoliyatining aniq maqsadni ko‘zlagan holda tashkil etilishi, bilish faoliyatini tashkil etish uchun asos sifatida ko‘rgazmaviylikning mavjudligidir.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Maktabgacha ta‘lim tashkilotidagi lug‘at ishlarining mohiyati nimalardan iborat?
2. So‘zning psixologik jihatdan ahamiyatini tavsiflab bering.
3. Bolalarning lug‘atni egallash jarayoni qanday o‘ziga xos xususiyatlarga ega?
4. Barcha yosh guruhlarida lug‘at ishlari dasturi tarkibini qiyinlashtirish qaysi yo‘nalishlarda ro‘y beradi?
5. Siz lug‘atni shakllantirish borasida qanday mashg‘ulot turlarini bilasiz? Har bir mashg‘ulot turini aniq misollarda tavsiflang.

6-mavzu: Bolalar lug‘atini boyitishda ta‘limiy o‘yinlar.

Reja:

1. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida ta‘limiy o‘yinlar va ularning ahamiyati.
2. Lug‘atni boyitishda ko‘rgazmali materiallar bilan o‘ynaladigan ta‘limiy o‘yinlar.
3. Maktabgacha ta‘lim tashkilotida lug‘at ishining mazmunini
4. Ko‘rgazmali materiallar bilan o‘ynaladigan ta‘limiy o‘yinlar.

Tayanch tushunchalar: ta‘limiy o‘yinlar, ko‘rgazmali material, didaktik o‘yinlar, qoidali-harakatli o‘yinlar, stol-bosma o‘yinlar. o‘yin tempi va ritmi.

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'limiy o'yinlar va ularning ahamiyati. Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'limiy o'yinlar o'yin sifatida bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladigan o'yinlar sirasiga kiradi. Didaktik o'yinlarning muhim belgisi undagi qoidalarning mavjudligidir. O'yinda uning maqsadi, qoidalari, o'yin harakatlari o'rtasida uzviy aloqa mavjud. O'yin maqsadi o'yin harakatlarining tabiatini belgilaydi. O'yin qoidasi esa, o'yin harakatlarini, vazifasini hal etishga va o'yindagi harakatlarni amalga oshirishga yordam beradi. Ta'limiy o'yinlar orqali bolalarga yangi bilimlar, tushunchalar berib boriladi. Bu o'yinlarda bolaning har tomonlama rivojlanishi, bilim jarayoni, sensor madaniyati, nutq faoliyati, aqliy qobiliyatlari takomillashadi. O'yin qoidasiga rioya qilish, unga amal qilish o'yin mazmunini boyitadi. Ta'limiy o'yinlarda tabiiy narsa va buyumlardan keng foydalaniladi. Bolaning kun tartibida ta'limiy o'yin uchun vaqt va joy ajratilishi kerak. Bunday o'yinlar mashg'ulot jarayonida va o'yindan tashqari vaqtlarda guruh yoki yakka-yakka o'tkaziladi. Bunda o'yin mazmuni va natijasi puxta aniqlanadi. Ta'limiy o'yinlarda quyidagi qoidalarga amal qilinishi kerak:

1. Navbatma-navbat ta'sir etish.
2. So'ralganda javob berish.
3. O'rtoqlari fikrini eshita olish.
4. O'yin jarayonida boshqalarga xalaqit bermaslik.
5. O'yin qoidasini bajarish.
6. O'z xatosini tan olish.

Ta'limiy o'yinlarda bolalarning yosh, individual xususiyatlarini hisobga olish lozim. O'yinda o'yin tempi va ritmi katta rol o'ynaydi, juda sekin va bir tekisdagi temp bolani ko'p kuttiradi, juda tez temp esa bolalarni hayajonga soladi, turli bahs-munozaralarga olib keladi. Kattalar tomonidan o'yin ishtirokchilarini to'g'ri baholash muhimahamiatga ega.

Ta'limiy o'yinlarning quyidagi turlari mavjud:

- a) buyum va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan;
- b) stol-bosma; d) og'zaki so'z o'yinlari.

Buyum va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan o'yinlar bolaning ilk yoshidan boshlab, to maktab yoshiga yetgunga qadar o'ynaladigan o'yin turi hisoblanadi. Bunda bolalarning tasavvurlari, diqqatlari o'yin asosini tashkil etadi. Ularda tevarak-atrofdagi narsa va buyumlar, ularning sifati, foydali tomonlari to'g'risida umumiy tushuncha hosil bo'ladi. O'yinda o'ynaladigan har bir buyum yoki o'yinchoq o'zining tashqi ko'rinishiga ega bo'lishi, narsaning asosiy belgisini ajrata bilish imkonini berishi lozim. Bunday o'yinlar bolalarning narsalarning shakli, hajmi, belgisi, sifati haqidagi bilimlarini kengaytiradi. Stol-bosma o'yinlari bolalarning tevarak-atrof haqidagi tasavvurlarini aniqlash, bir tizimga solish,

tafakkurini (tahlil qilish, sintez, umumlashtirish, tavsiflash) o‘stirish imkonini beruvchi o‘yin usulidir. Bu o‘yin turiga a) loto; b) juft rasmlar; d) domino; e) labirint o‘yinlari misol bo‘ladi.

2. Lug‘atni boyitish uchun yordam beradigan ta’limiy o‘yinlarning turlari.

Ta’limiy o‘yinlar.

Didaktik o‘yinlar ta’limiy o‘yin sifatida bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladigan o‘yinlar sirasiga kiradi. Didaktik o‘yinlarning muhim belgisi undagi qoidalarning mavjudligidir. O‘yinda o‘yin niyati, o‘yin qoidalari, o‘yin harakatlari o‘rtasida uzviy aloqa mavjud. O‘yin niyati o‘yin harakatlarining tabiatini belgilaydi. O‘yin qoidasi esa, o‘yin harakatlarini, vazifasini hal etishga va o‘yindagi harakatlarni amalga oshirishga yordam beradi. Didaktik o‘yinlar orqali bolalarga yangi bilimlar, tushunchalar berib boriladi. Bu o‘yinlarda bolaning har tomonlama rivojlanishi, bilim jarayoni, sensor madaniyati, nutq faoliyati, aqliy qobiliyatlari takomillashadi. O‘yin qoidasiga rioya etish, unga amal qilish o‘yin mazmunini boyitadi. Didaktik o‘yinlarda tabiiy narsa va buyumlardan keng foydalaniladi. Bolaning kun tartibida didaktik o‘yin uchun vaqt va joy ajratilishi kerak. Bunday o‘yinlar mashg‘ulot jarayonida va o‘yindan tashqari vaqtlarda guruh yoki yakka-yakka o‘tkaziladi. Bunda o‘yin mazmuni va natijasi puxta aniqlanadi. Didaktik o‘yinlarda quyidagi qoidalarga amal qilinishi kerak:

1. Navbatma-navbat ta’ sir etish.
2. So‘ralganda javob berish.
3. O‘rtoqlari fikrini eshita olish.
4. O‘yin jarayonida boshqalarga xalaqit bermaslik.
5. O‘yin qoidasini bajarish.
6. O‘z xatosini tan olish.

Didaktik o‘yinlarda bolalarning yosh, individual xususiyatlarini hisobga olish lozim. O‘yinda o‘yin tempi va ritmi katta rol o‘ynaydi, juda sekin va bir tekisdagi temp bolani ko‘p kuttiradi, juda tez temp esa bolalarni hayajonga soladi, turli bahsmunozaralarga olib keladi. Kattalar tomonidan o‘yin ishtirokchilarini to‘g‘ri baholash muhim ahamiyatga ega.

3. Ko‘rgazmali materiallar bilan o‘ynaladigan ta’limiy o‘yinlar.

Didaktik o‘yinlarning quyidagi turlari mavjud: a) buyum va o‘yinchoqlar bilan o‘ynaladigan; b) stol-bosma; d) og‘zaki so‘z o‘yinlari. Buyum va o‘yinchoqlar bilan o‘ynaladigan o‘yinlar bolaning ilk yoshidan boshlab, to maktab yoshiga yetgunga qadar o‘ynaladigan o‘yin turi hisoblanadi. Bunda bolalarning tasavvurlari, diqqatlari o‘yin asosini tashkil etadi. Ularda tevarak-atrofdagi narsa va buyumlar, ularning sifati, foydali tomonlari to‘g‘risida umumiy tushuncha hosil bo‘ladi. O‘yinda o‘ynaladigan har bir buyum yoki o‘yinchoq o‘zining tashqi ko‘rinishiga ega bo‘lishi, narsaning asosiy belgisini ajrata bilish imkonini berishi

lozim. Bunday o'yinlar bolalarning narsalarning shakli, hajmi, belgisi, sifati haqidagi bilimlarini kengaytiradi. Stol-bosma o'yinlari bolalarning tevarak-atrof haqidagi tasavvurlarini aniqlash, bir tizimga solish, tafakkurini (tahlil qilish, sintez, umumlashtirish, tavsiflash) o'stirish imkonini beruvchi o'yin usulidir. Bu o'yin turiga a) loto; b) juft rasmlar; d) domino; e) labirint o'yinlari misol bo'ladi.

Og'zaki so'zli o'yinlari katta maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o'tkaziladi. Ular bolaning eshita olish, zudlik bilan javob topa olish, o'z fikrlarini tez va aniq ifoda eta olishga o'rgatadi. Tadqiqotchilarning fikricha, bunday o'yinlar bolaning aqliy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan o'yin turlarida didaktik maqsad va o'yin materiallarining mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. Qoidali-harakatli o'yinlar asosini bolaning jismoniy rivojlanishiga qaratilgan harakatlar tizimi egallaydi. Bunda asosan yurish, yugurish, sakrash, chirmashib chiqish, uloqtirish, emaklash kabi harakatlar o'yin mazmunini belgilaydi. Qoidali-harakatli o'yinlar kelib chiqishiga ko'ra: a) xalq milliy o'yinlari; b) mualliflik o'yin turlariga bo'linadi. Har ikkala o'yin turida ham asosiy mezon o'yin qoidasi bo'lib hisoblanadi. Harakatli o'yinlar harakatlarning aniqligi, ifodaliligi, bolalarda tezkorlik, epchillik, mardlik kabi olijanob fazilatlarni tarbiyalab boradi. Ko'pchilik harakatli o'yinlar jamoa bo'lib o'ynashga mos bo'lib, bu jamoda uyushgan holatda harakat qilish qobiliyatini shakllantiradi. Qoidali harakatli o'yinlarni o'tkazishda bolalarga rolni to'g'ri taqsimlash, o'yin jarayonini kuzatib borish, unga rahbarlik qilish, o'z vaqtida yaxshi harakatlarni rag'batlantirish o'yin nufuzini oshiradi. O'yin jarayonida quvnoq kayfiyat, ijobiy his-tuyg'ular yuzaga keladi.

Kichik yoshdagi bolalar uchun o'yin syujeti ochiq xarakterga ega bo'ladi. Masalan, «To'pni quvla!», «To'pni ushlab ol!». Katta yoshdagi bolalar uchun o'yin maqsadi, qoidasi va o'yinni tashkil etish murakkablashadi. Qoidali-harakatli o'yinlar avval jismoniy tarbiya mashg'ulotida o'rganiladi. So'ngra boshqa jarayonlarda takroran o'ynatilishi lozim. «Ilk qadam» dasturida turli yosh guruhleri bo'yicha o'tkaziladigan harakatli milliy o'yinlar turkumlari kiritilgan. Milliy xalq o'yinlari ikki guruhga bo'linadi:

1. Milliy harakatli o'yinlar.
2. Milliy xalq o'yinlari.

Milliy harakatli o'yinlar sport turlari bilan hamda xalqimiz qadriyatlari bilan aloqador bo'lib, ular asrlar davomida davrlarga mos ravishda rivojlanib, takomillashib, e'zozlanib kelingan. U bolalarning jismonan baquvvat, sog'lom, jasur, qat'iyatli, chaqqon, uddaburon bo'lib o'sishlarida muhim omil bo'lib hisoblanadi. Xalq milliy o'yinlarida millatning o'tmish tarixi, ma'naviy va madaniy rivojlanishining xarakter xususiyatlari, urf-odatleri, an'analari jamlangandir.

4. Bolalar lugʻatini boyitishda taʼlimiy oʻyinlarni tanlash, oʻtkazish va tahlil qilish. Xalq milliy oʻyinlarini maktabgacha taʼlim tashkilotlarida tashkil etishda quyidagi vazifalar amalga oshirilishi lozim:

- xalq milliy oʻyinlarining turlari va ularni tashkil etish yoʻllari, usullari hamda uslublarini ishlab chiqish;
- milliy oʻyinlarni tashkil etishda maʼnaviy qadriyatlar va urf-odatlarimizni kundalik hayot jarayoniga singdirib borish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy istiqloq ruhida tarbiyalashda xalq milliy oʻyinlaridan maqsadli foydalanish;
- xalq ertaklari, xalq ogʻzaki ijodi durdonalaridan unumli foydalanish;
- bolalarning oʻynashlari uchun shart-sharoit (oʻyin uchun jihozlar, atributlar) yaratish;
- maktabgacha taʼlim tashkilotlari, oila va mahallalar oʻrtasida milliy oʻyinlar boʻyicha koʻrik tanlovlari va musobaqalarni tashkil etish va oʻtkazish.

Milliy harakatli oʻyinlar bolalarning yosh xususiyatlariga, oʻyindagi harakatlar rivojiga qarab takomillashib boradi. 1–2 yoshli bolalar bilan oʻynaladigan oʻyin turlari: «Barmoqqabarmoq», «Gʻoz-gʻoz», «Gʻoz tursin», «Bup-bup», «Toy-toy», «Poyezd», «Achom-achom» oʻyinlari, goʻdak endi bir-ikki qadam tashlashni oʻrganayotgan vaqtda gavdasini toʻgʻri tutishga yordam beradigan oʻyinlar hisoblanadi. 3–4 yoshli bolalar bilan oʻynaladigan oʻyin turlari: «Ot oʻyin», «Koʻz boylagich», «Chori chambar», «Avval akam», «Tayoq irgʻitish», «Quloq choʻzish», «Chitti gul», «Xolam mehmonga keldi», «Uchdi-uchdi». 4–5 yoshli bolalar bilan oʻynaladigan oʻyin turlari: «Chir aylanma», «Chillak», «Tortishmachoq», «Lafta», «Dor oʻyin», «Berkinmachoq», «Jami», «Chertan devor gir-gir aylan».

Katta yoshdagi bolalar uchun oʻyinlar «Chavandozlar», «Doiraga tort», «Doʻppi yashirma», «Sapalak», «Besh tosh», «Oq terakmi, koʻk terak». Bu oʻyinlar orqali bolalarda chaqqonlik, oʻz-oʻzini boshqara olish va oʻziga ishonch tarbiyalanadi, qatʼiyatlilik koʻnikmalari shakllanadi, fikrlashga oʻrgatilib boriladi, topqirlik qobiliyatlari rivojlanadi, hozirjavob boʻlishga tayyorlanib boriladi

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Oʻyin faoliyatiga taʼrif bering.
2. Oʻyin turlari va ularning oʻziga xos xususiyatlarini yoritib bering.
3. Bolalar oʻyinchoqlariga qoʻyiladigan asosiy talablar nimalardan iborat?
4. Maktabgacha taʼlim tizimida oʻyin texnologiyasining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
5. Interfaol oʻyinlarning oʻziga xos tomonlarini ayting?
6. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida taʼlimiy oʻyinlar va

ularning ahamiyati haqida nimalarni bilasiz?

7. Lugʻatni boyitish uchun yordam beradigan taʼlimiy oʻyinlarning turlarini bilasizmi?

8. Koʻrgazmali materiallar bilan oʻynaladigan taʼlimiy oʻyinlarni aytib bering.

9. Qoidali-harakatli oʻyinlar asosini qanday harakatlar tizimi egallaydi?

7-mavzu: Tovushlarning toʻgʻri talaffuzi yuzasidan olib boriladigan ishlar mazmuni.

Reja:

1. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.

2. MTTda talaffuzga oʻrgatishning asosiy bosqichlari

3. Tovush hosil qilishda ishtirok etadigan turli organlarning ahamiyati.

4. Nutqni tinglash qobiliyatini rivojlantirish

Tayanch tushncha va iboralar: grammatik koʻnikmalar, nutq shakllari, tarbiyachi, maktabgacha taʼlim tashkiloti va oila, nutq koʻnikmalari, tarbiyachi vazifasi.

Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ona tilidagi tovushlarni aniq aytish, ularni toʻgʻri talaffuz qilish, soʻzlar va iboralarni aniq talaffuz qilish, toʻgʻri nutqiy nafas olish, shuningdek ovoz kuchidan yetarli darajada foydalana olish qobiliyati, nutqning normal surʼati va ifodalilikning turli intonatsion vositalari (nutq musiqasi, mantiqiy sukut, urgʻular, nutq surʼati, ritmi va tembri) ni shakllantirishni oʻz ichiga oladi. Nutqning tovush madaniyati yaxshi rivojlangan nutqni tinglay olish qobiliyati asosida shakllanadi va rivojlanadi. Bolalarda toʻgʻri va yaxshi jaranglaydigan nutqni rivojlantirar ekan, tarbiyachi quyidagi vazifalarni hal etishi zarur:

- bolalarda tinglash qobiliyatini tarbiyalash, uning komponentlarini, yaʼni: tinglash eʼtibori (biron-bir tovushni jaranglashiga qarab qanday tovush ekanligini va uning yoʻnalishini aniqlay olish), fonematik tinglash, mazkur nutq surʼati va ritmini qabul qila olish qobiliyatlarini asta-sekin rivojlantirib borish;

- artikulyatsiya apparatini rivojlantirish;

- nutqiy nafas olish ustida ishlash, yaʼni iboralar bilan erkin soʻzlay olish uchun qisqa nafas olish va davomli nafas chiqarishni oʻrgatish;

- muloqot sharoitidan kelib chiqqan holda ovoz balandligini boshqarish qobiliyatini tarbiyalash;

- ona tilining barcha tovushlarini toʻgʻri talaffuz qilishni shakllantirish;

- har bir tovushni, shuningdek soʻzlar va iboralarni aniq va tushunarli talaffuz qilishga, umuman yaxshi talaffuzga odatlanish;
- soʻzlarni oʻzbek adabiy tilining orfoepiya qoidalari meʼyorlariga mos holda talaffuz qilishni rivojlantirish;
- normal nutq surʼatini shakllantirish, yaʼni soʻzlar va iboralarni nutqni tezlashtirmay va sekinlashtirmay sekinlik bilan hamda shu bilan birga tinglovchiga aniq tushunish imkoniyatini yaratgan holda talaffuz qilishni oʻrgatish;
- nutqning ohangiy ifodaliligini tarbiyalash, yaʼni fikrlar, hissiyotlar va kayfiyatni mantiqiy pauza, urgʻu, ohang, surʼat, ritm va tembr yordamida aniq ifodalash qobiliyatini shakllantirish. Tarbiyachi nutqdagi kamchiliklarni oʻz vaqtida aniqlash va uni mutaxassisga yuborishdan oldin bunday nuqsonlar haqida yetarli tasavvurga ega boʻlishi lozim. Endi har bir vazifani batafsil koʻrib chiqamiz.

Nutqni tinglash qobiliyatini rivojlantirish

Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida nutqni shakllantirishning dastlabki davrida nutqni tinglashga oid asosiy komponentlarni rivojlantirish bir tizmda bormaydi. Chunonchi, nutqni rivojlantirishning birinchi bosqichlarida tinglash eʼtiboriga alohida ahamiyat beriladi. Vaholanki, bunda asosiy mantiqiy vazifa yuqori tovush tinglash qobiliyati zimmasiga tushadi. Bolalar tovush balandligi oʻzgarishini nutqning his-hayajonli xususiyatiga (jahd qilinsa unga javoban yigʻalaydilar hamda xushmuomala va mayin munosabatga javoban jilmayadilar) va tembriga (onasi va boshqa yaqinlarini ovozlaridan taniydi) muvofiq holda qarab tanib olishni biladilar, shuningdek soʻzning ritmik suratini, yaʼni uning sheva-boʻgʻin tarkibini (soʻzning boʻgʻinlar soni va asosiy urgʻuning joyiga bogʻliq boʻlgan tovush tuzilishi xususiyatlari) nutq surʼati bilan birlikda toʻgʻri qabul qiladilar. Kelgusida nutqni rivojlantirishda fonematik tinglash qobiliyatini, yaʼni bir tovushni boshqasidan aniq ajrata olish va buning natijasida ayrim soʻzlarni tanish hamda tushunish qobiliyatini shakllantirish muhim oʻrin tutadi. Yaxshi rivojlangan nutqni tinglash qobiliyati ona tilining barcha tovushlarini aniq va toʻgʻri talaffuz qilishni taʼminlaydi, soʻz aytishda uning balandligini toʻgʻri boshqara olish va uni ohista surʼatda, ohang jihatdan ifodali qilib soʻzlash imkonini beradi. Nutqni tinglash qobiliyatini rivojlantirish artikulyatsiya apparatini rivojlantirish bilan uzviy bogʻliqdir. Nutqni tinglash qobiliyatini tarbiyalash bolalarda nutq jarangdorligining turli xil koʻrinishlarini, yaʼni tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilish, soʻzlarni aniq va tushunarli aytish, ovozni pasaytirish yoki kuchaytirish, nutq balandligi, tezligi, ohistaligi, uni jadallashtirish va sekinlashtirish, tembral ishlov berish (iltimos, buyruq va boshq.) kabilarni qabul qila olish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgandir.

Artikulyatsiya apparatini rivojlantirish

Nutqiy tovushlar og‘iz bo‘shlig‘ida shakllanadi, uning shakli va hajmi harakatchan a‘zolar: lablar, til, pastki jag‘, og‘izning yumshoq yuqori qismi, qizilo‘ngach holatiga bog‘liq bo‘ladi. Muayyan tovushni talaffuz qilish uchun zarur bo‘lgan nutq organlarining to‘g‘ri holati va harakati artikulyatsiya deb ataladi. Artikulyatsiya apparati tuzilishidagi buzilishlar, masalan, qisqa til osti tuguni, noto‘g‘ri tishlashish, og‘iz yuqori qismining haddan tashqari balandligi yoki pastligi va boshqa ayrim kamchiliklar tovushni noto‘g‘ri talaffuz qilishga odatlanishga olib keluvchi dastlabki omillar hisoblanadi. Biroq, agarda bolaning artikulyatsiya apparati organlari harakatchan bo‘lsa, u yaxshi tinglash qobiliyatiga ega bo‘lsa, bu holda ko‘pchilik holatlarda uning o‘zi tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etishga qodir. Agarda bolaning artikulyatsiya apparati harakatida nuqsonlar mavjud bo‘lsa (masalan, til kam harakatlansa), bu holda u tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish, sust, noaniq va tushunarsiz nutqqa olib kelishi mumkin. Shuning uchun tarbiyachining vazifalari quyidagilardan iborat: tilning harakatchanligini rivojlantirish; lablarning yetarli darajadagi harakatchanligini rivojlantirish; pastki jag‘ni tovushlarni talaffuz qilish uchun muhim bo‘lgan muayyan holatda tutib turishni o‘rganish.

Nutqiy nafas olishni rivojlantirishga doir ishlar.

O‘pkadan kekirdak, bo‘g‘iz, og‘iz bo‘shlig‘i yoki burun orqali chiqayotgan havo oqimi tovush hosil qiluvchi manba hisoblanadi. Nutqiy nafas olish o‘z-o‘zidan ro‘y beradigan nonutqiy nafas olishdan farqli ravishda ixtiyoriy nafas olish hisoblanadi. Nonutqiy nafas olishda nafas olish va nafas chiqarish burun orqali amalga oshiriladi, nafas olish o‘zining davomiyligi bo‘yicha nafas chiqarishga deyarli teng bo‘ladi. Nutqiy nafas olish og‘iz orqali amalga oshiriladi, nafas olish tez, nafas chiqarish esa sekinroq ro‘y beradi. Nonutqiy nafas olishda nafas olishdan keyin darhol nafas chiqariladi, so‘ngra pauza saqlanadi. Nutqiy nafas olishda esa nafas olinganidan keyin pauza saqlanadi, so‘ngra asta-sekinlik bilan nafas chiqariladi. To‘g‘ri nutqiy nafas olish to‘g‘ri tovush hosil bo‘lishini ta‘minlaydi, nutqning tegishli balandlikda bo‘lishini ta‘minlash, pauzalarga aniq rioya qilish, nutqning asta-sekinligini va intonatsion ifodaliligini saqlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Nutqiy nafas olishdagi xatoliklar umumiy zaiflik, adenoidik o‘simtalar, turli yurak-tomir kasalliklari oqibati bo‘lishi mumkin. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi nafas chiqarishdan oqilona foydalana olmaslik, nafas olayotib so‘zlash, o‘pkani yetarli darajada havo bilan to‘ldirmaslik kabi nutqiy nafas olishdagi nomutanosibliklar noto‘g‘ri tarbiya, kattalarning bolalar nutqiga yetarli darajada e‘tibor bermaganliklari oqibatida ham yuz bergan bo‘lishi mumkin. Zaif nafas oladigan va

nafas chiqaradigan maktabgacha yoshdagi bolalar odatda, past ovozda soʻzlaydilar, uzun iboralarni talaffuz qilishda qiynaladilar. Nafas chiqarishda havodan nooqilona foydalanilganida nutqning izchilligi buziladi, chunki bolalar iboraning oʻrtasida nafas olishga majbur boʻladilar. Koʻpincha bunday bolalar soʻzlarni oxirigacha aytmaydilar va baʼzan ibora soʻnggida ularni shivirlab aytadilar. Baʼzida bolalar uzun iborani nihoyasiga yetkazish uchun nafas olib soʻzlashga majbur boʻladilar, buning natijasida nutq noaniq boʻladi, bolalar xuddi tiqilib qolgandek soʻzlaydilar. Chunki, tezlantirilgan nafas chiqarish iboralarni mantiqiy pauzalarga rioya qilmasdan jadal surʼatda soʻzlashga majbur qiladi. Shuning uchun tarbiyachining vazifalari quyidagilardan iborat: maxsus oʻyinli mashqlardan foydalangan holda erkin, bir tekis va uzaytirilgan nafas chiqarishni oʻrgatish; pedagog nutqiga taqdid qilgan holda undan toʻgʻri, oqilona foydalanishni (kichik iboralarni uzoq nafas chiqarish bilan talaffuz qilish) tarbiyalash.

Ovoz ustidagi ishlar

Ovoz apparati vositasida balandligi, kuchi va tembri turlicha boʻlgan tovushlar chiqariladi: ularning umumiyliigi aynan inson ovozi aniqlaydi. Har bir ovoz xususiyatlarini alohida koʻrib chiqamiz. Ovoz balandligi - ohangning koʻtarilishi va pasayishi, yuqori ovozdan past ovozga oʻtish va aksincha. Ovoz kuchi - tovushlarni muayyan balandlikda talaffuz etish, shuningdek tovushni bor ovozi bilan talaffuz eta olish qobiliyati. **Ovoz tembri** - ovozga sifat jihatdan ishlov berish (jarangdor, maʼnosiz, titroq, boʻgʻiq va boshq.) Ovoz tugunchalarining tebranishi natijasida vujudga keladi. Uning sifati nafas olish, ovoz va artikulyatsiya apparatlarining birgalikdagi faoliyatiga bogʻliq boʻladi. Yuqori nafas yoʻllarining turlicha tebranishlari, surunkali shamollash, adenoid oʻsimtalar va hokazolar ovozdagi buzilishlarning yuz berishiga yordam beradi. Koʻpincha maktabgacha yoshdagi bolalarda ovoz buzilishi undan notoʻgʻri foydalanish: doimiy ravishda baqirib soʻzlash, ayniqsa yilning sovuq davrida koʻchalarda baland ovozda soʻzlash orqali ovoz tugunchalarini zoʻriqtirish, bola ovozi diapazoniga mos kelmaydigan ohangda soʻzlash (masalan, bolalar anchaga yosh bolalarning chiyilloq nutqiga taʼkid qiladilar yoki «adasi nomidan» past ovozda soʻzlashga urinadilar) oqibatida yuz beradi. Ovozdagi buzilishlar burun-tomoq yoki yuqori nafas yoʻllariga oid kasalliklarni boshdan kechirgan hamda kasallik paytida yoki sogʻayganidan soʻng darhol ovozi asrash rejimga rioya qilmagan bolalarda ham vujudga kelishi mumkin. Ovoz imkoniyatlaridan notoʻgʻri foydalanish bola shaxsining oʻziga xos xususiyatlari (juda uyatchan bola koʻpincha past ovozda soʻzlaydi; tezda gʻayratga keladigan bolalar baland ohanglarda soʻzlaydilar); notoʻgʻri tarbiyaga (agarda atrofdagilarning oʻzlari baland ovozda soʻzlasalar bolalar ham noiloj shunga oʻrganadilar); agarda xonada doimiy shovqin-suron boʻlsa (radio, televizor, maktabgacha taʼlim tashkiloti guruhidagi doimiy shovqin-

suron va h.k.) bolalarning baland ovozda soʻzlashga majbur boʻlishlariga bogʻliqdir.

Tarbiyachining vazifalari quyidagilardan iborat: oʻyinlarda, oʻyinli mashqlarda ovozning asosiy sifati - kuchi va balandligini rivojlantirish; bolalarni zoʻriqmasdan soʻzlashga oʻrgatish, ularni ovozdan turli vaziyatlarga mos holda foydalanishga odatlantirish (past-baland). Ona tilining barcha tovushlarini toʻgʻri talaffuz qilishni shakllantirish. Maktabgacha yosh ona tilining barcha tovushlarini toʻgʻri talaffuz qilishni shakllantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi. Bu ishlar maktabgacha taʼlim tashkilotida nihoyasiga yetkazilmogʻi lozim. Tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilishni faqatgina bolalarda artikulyatsiya apparati organlarining harakatchanligi va tez oʻzgarib olishi, nutqiy nafas olishi yetarli darajada rivojlangan, ular oʻz ovozlari boshqarishni uddalay olgan taqdirdagina shakllantirish mumkin. Toʻgʻri talaffuzni shakllantirish uchun yaxshi rivojlangan nutqni tinglay olish qobiliyatiga ega boʻlish ham juda muhimdir, chunki u oʻz-oʻzini nazorat qilish imkonini beradi, oʻz-oʻzini nazorat qilish esa doimo oʻz ustida ishlashga undaydi. Tovushni talaffuz qilishdagi kamchiliklar nutqiy apparatdagi nuqsonlar (ogʻizning yuqorigi qattiq va yumshoq qismlaridagi nuqsonlar), tish-jagʻ tizimi tuzilishdagi xatoliklar, til osti tugunchalarining qisqaligi, artikulyatsiya organlarining yetarli darajada harakatchan emasligi, fonematik tinglay olish qobiliyati (bir tovushni boshqasidan farqlay olmaslik) yetarli rivojlanmaganligi oqibatida yuz berishi mumkin. Jismoniy tinglay olish qobiliyatining susayganligi, oʻz nutqiga beparvolarcha munosabatda boʻlish (oʻzini ham, boshqalarni ham tinglay olmaslik), atrofdagilarning notoʻgʻri nutqlarini oʻzlashtirib olish ham talaffuzda kamchiliklarga olib kelishi mumkin. Bolalarning tovushni notoʻgʻri talaffuz qilishlari tovushlarni tashlab ketishda, bir tovushni boshqasi bilan almashtirishda va tovushni buzib talaffuz qilishda namoyon boʻladi. Ayniqsa, tovushlarni almashtirib yoki buzib talaffuz qilish holatlari aniqlangan bolalar bilan ishlashni oʻz vaqtida boshlash juda muhimdir, chunki tovushlar oʻrnini almashtirish keyinchalik yozma nutqda ham paydo boʻlishi mumkin (bir harfni boshqasi bilan almashtirish), buzib talaffuz etilayotgan hamda oʻz vaqtida tuzatilmagan tovushlar keyinchalik uni bartaraf etish uchun logoped va bolaning birgalikda koʻp vaqt hamda mehnat sarflashlarini talab qiladi. Bundan tashqari, unutmaslik zarurki, tovush talaffuzidagi kamchiliklar koʻpincha bolaning oʻzi nutqda xatolikka yoʻl qoʻyishi emas, balki faqat maxsus davolash va taʼlim berishni talab qiluvchi nisbatan murakkab nutq buzilishlarining (alaliya, dizartriya va boshq.) bir belgisi hisoblanadi. Tarbiyachi quyidagilarni amalga oshirishi lozim: bolalarga har qanday pozitsiyada (soʻz boshida, oʻrtasida va oxirida) va soʻz tarkibi turlicha boʻlganida (har qanday undosh birikmalari va boʻgʻinlar soni istalgancha boʻlganida) barcha tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilishni oʻrgatish; nutqida kamchilik

bo'lgan bolalarni o'z vaqtida aniqlash va zarur hollarda ularni o'z vaqtida maxsus bolalar tashkilotlariga yuborish.

Diksiyaga oid ishlar

Yaxshi diksiya, ya'ni har bir tovushni, shuningdek so'zlar va iboralarni alohida va aniq, tushunarli qilib talaffuz etish bolada bir vaqtning o'zida artikulyatsiya apparatini rivojlantirish va takomillashtirish bilan birgalikda asta-sekin shakllanadi. Diksiyaga oid ishlar ona tilining barcha tovushlarini to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirishga doir ishlar bilan uzviy bog'liqdir. Bola nutqining barcha tomonlari jadal rivojlanayotgan 2 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan davrda uning so'zlar va iboralarni aniq va tushunarli talaffuz etishiga e'tiborni qaratish, bolalarda so'zlardagi barcha tovushlarni aniq aytgan, iboralardagi barcha so'zlarni tushunarli qilib talaffuz qilgan holda ohista sur'atda taqlid qilish nutqini tarbiyalash zarur. Biroq har doim ham faqat taqlid qilish orqali yaxshi diksiyaga erishib bo'lmaydi. Bunga nutqni tinglash qobiliyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi, artikulyatsiya apparati organlarining yetarlicha harakatchan emasligi, o'z ovozi boshqara olmaslik va boshqa kamchiliklar to'siq bo'lishi mumkin. Ko'pincha noaniq diksiya so'zlovchilarning nutqini diqqat-e'tibor bilan tinglay olmaydigan va o'z-o'zini nazorat qilish yetarli darajada rivojlanmagan, e'tiborini bir narsaga jamlay olmaydigan va salga jahli chiqadigan bolalarda yuz beradi. Bunday bolalar nutqi noaniq, aralash bo'ladi, ular har doim ham so'zlar, iboralarni oxirigacha aytmaydilar. Asta-sekin atrofdagilar va o'z nutqini diqqat bilan tinglashni o'rganishi, nutqiy nafas olish, artikulyatsiyani rivojlantirishi, ovozni boshqarishni o'rganishi natijasida bolaning diksiyasi ham yaxshilanib boradi. Tarbiyachi maktabgacha yoshdagi bolalarga grammatik jihatdan to'g'ri nutqni, yaxshi diksiyani o'rgatishi, ularni atrofdagilar nutqini diqqat bilan tinglash va o'z talaffuzining aniqligini kuzatib borishga odatlantirishi zarur.

Orfoepiyaga doir ishlar

Kishilar bir-birlarini tushunishlari uchun ular og'zaki nutqining tovush qismi bir xil bo'lishi darkor. Shuning uchun tarbiyachilar nafaqat o'zlari og'zaki nutq qoidalariga rioya qilishlari lozim, balki ular bolalarni ham shunga odatlantirishlari kerak. Biz bir necha bor bolalarning o'z nutqida mahalliy shevani, jaydari so'zlarni qo'llayotganini, urg'uni noto'g'ri qo'yayotganliklarini, so'zlarni harfiga qarab aytayotganliklariga duch kelamiz. Tarbiyachi bolalarning adabiy talaffuz qoidalariga rioya qilishlari ustidan doimiy nazoratni amalga oshiradi. Bu o'rinda tarbiyachining vazifasi quyidagilardan iborat bo'lmog'i lozim: ona tilining orfoepik me'yorlarini o'zlashtirib olish yo'li bilan o'z nutqining talaffuz madaniyatini oshirish, mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rishda muntazam ravishda turli qo'llanmalar, lug'atlardan foydalanish.

Nutq sur'atiga doir ishlar

Nutq sur'ati deganda, nutqning vaqt bo'ylab davom etish tezligi tushuniladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar sekin so'zlashdan ko'ra ko'proq tez sur'atda so'zlaydilar. Bu nutqning tushunarligi, aniqligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, tovush artikulyatsiyasi yomonlashadi, ba'zan alohida tovushlar, bo'g'inlar va hatto so'zlar tushib qoladi. Ayniqsa bu nuqsonlar uzun so'zlar yoki iboralarni talaffuz qilishda ko'p uchraydi. Tarbiyachining faoliyati bolalarda so'zlar juda aniq jaranglaydigan ohista nutq sur'atini shakllantirishga yo'naltirilishi zarur.

Intonatsion ifodalilikka oid ishlar

Intonatsiya – bu nutqdagi barcha ifoda vositalarining murakkab majmuyi bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

musiqiylik - iborani aytishda ovozning kuchayishi va pasayishi, bu nutqqa turli buyoqlar baxsh etadi va birxillikdan qochish imkonini beradi. Musiqiylik jaranglayotgan nutqning har bir so'zida ishtirok etadi. Balandligi va kuchiga qarab o'zgartirish holda unililar unga ishlov berishni nihoyasiga yetkazadilar;

sur'at - nutqiy kesimlar o'rtasidagi pauzalarni hisobga olgan holda nutqning aytilgan fikr mazmunidan kelib chiqqan holda jadallashishi va sekinlashuvi;

ritm - urg'uli va urg'usiz bo'g'inlarning bir tekis o'rin almashishi (ya'ni, ularning quyidagi sifatleri: uzoqlik va qisqalik, ovozni balandlatish va pasaytirish);

iboraviy va mantiqiy urg'ular - aytilgan fikr mazmunidan kelib chiqqan holda pauzalar, ovozni balandlatish, so'zlarni talaffuz qilishdagi zo'riqlash va uzoqligi bilan ajratish;

nutq tembri - (tovush tembri va ovoz tembri bilan aralashtirib yuborilmaslik) tovushning ekspressiv-emotsional buyoqlari (qayg'uli, quvnoq, hazin tembr).

Ifodalilikning ushbu vositalari yordamida muloqot jarayonida fikrlar va iboralarni, shuningdek emotsional-iroda munosabatlarini aniqlashtirish amalga oshiriladi. Intonatsiya tufayli fikr tugallangan tusga ega bo'ladi, aytilgan fikr asosiy ma'noni o'zgartirmagan holda qo'shimcha ma'noga ega bo'lishi mumkin. Shuningdek, aytilgan fikr mazmuni ham o'zgarishi mumkin. Ohang jihatidan ifodali bo'lmagan nutq odatda, tinglash qobiliyatining sustligi, nutqni tinglash qobiliyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi, noto'g'ri nutqiy tarbiyalash, nutqdagi turli nuqsonlar (dizartriya, rinolaliya va boshq.) oqibatida yuz berishi mumkin. Bola o'z nutqida turli his-hayajon va kechinmalarini tinglovchiga yetkazish uchun ifoda vositalarini to'g'ri qo'llashni bilishi lozim. Tarbiyachi nutqi his-hayajonga to'liq bo'lishi hamda intonatsion ifodalilik namunasi bo'lib xizmat qilishi lozim. Intonatsion ifodalilikka doir ishlar asosan tahdid yo'li bilan amalga

oshiriladi. Tarbiyachi she'rlarni yod oldirishda, hikoya qilib berishda o'zi ham nutqning ifoda vositalaridan foydalanadi va bola nutqining ifodaliligiga e'tiborni qaratadi. Bolalar tarbiyachining to'g'ri, ifodali nutqini eshitgani sayin asta-sekin mustaqil nutqda zarur intonatsiyalarni qo'llay boshlaydilar. Nutqning tovush madaniyatiga doir barcha ishlar bo'limlari o'zaro bir-biriga bog'liq bo'ladi. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashga doir o'yinlar va mashg'ulotlarni muntazam hamda izchil ravishda amalga oshirish uchun unga «jonli» ovoz ustidagi ishlar asos qilib olinishi lozim. Har bir yosh bosqichida materialni asta-sekin murakkablashtirib unga nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashga doir bo'limlarni kiritgan holda uni murakkablashtirib borish darkor. Bolalar nutqini rivojlantirishning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda nutqning tovush madaniyatini shakllantirishni uchta asosiy bosqichga ajratish mumkin.

Birinchi bosqich - bu 1 yoshu b oydan to 3 yoshgacha bo'lgan davr. Ushbu bosqichda (ayniqsa, uning boshida) faol lug'at jadal rivojlanadi. Ilgari shakllanib ulgurgan artikulyatsiya harakatlari yaxlit so'zlarni talaffuz qilishda ishtirok etgani holda unga ayrim o'zgartirishlar kiritiladi, ya'ni bunda aniqlashtirish yuz beradi, u yanada barqarorlashadi. Bolaning yaxlit so'zni aytishga ongli ravishda taqlid qilish qobiliyati rivojlanadi, shu tufayli tarbiyachi bola nutqining tovush jihatiga sezilarli ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Turli tovush taqlidlaridan foydalanish nutqning tovush madaniyatiga doir ishlarning asosini tashkil qiladi. Ishning samaradorligi ortadi, chunki ushbu yoshdagi bolalar bilan mashg'ulotlar kichik guruhlarda olib boriladi.

Ikkinchi bosqich - 3 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan davr. Bu yoshda so'zning fonetik va morfologik tarkibini shakllantirish jarayoni boradi. Eng qiyin artikulyatsiya harakatlarini takomillashtirish davom ettiriladi. Bu bola uchun oraliq, affrikat va sonor tovushlarini chiqarish imkoniyatini yaratadi. Ushbu bosqichdagi ishlar bolalarning so'zning tovush jihatiga nisbatan sezilarli ravishda ajralib turadigan ongli munosabatiga tayanadi va u ona tilining barcha tovushlarini izchil ravishda mashq qilish asosida quriladi.

Uchinchi bosqich - 5 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davr. Bu bosqich go'yoki maktabgacha ta'lim tashkilotida maktabgacha yoshdagi kichkintoylar nutqining tovush tomonini shakllantirishdagi yakunlovchi davr hisoblanadi. Davr boshida eng qiyin artikulyatsiya harakatlari shakllanib bo'ladi, biroq bunda shu narsa muhimki, artikulyatsiya yoki akustik belgilari bo'yicha yaqin bo'lgan (s-sh, z-x, s-z va boshq.) tovushlar bir-biridan aniq farqlanishi (talaffuzda ham, nutqni tinglash orqali qabul qilishda ham) lozim. Bunday tovushlarni tabaqalashtirish, farqlashni takomillashtirishga oid maxsus ishlar bolalarda fonematik tinglash qobiliyatini yanada rivojlantirishga, fonemalarni mazmun farqlovchi tovushlar sifatida

o‘zlashtirishga yordam beradi (surat - sur‘at, dur-tur va boshq.). Mazkur davrda nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash asosiy tovushlar juftligini tabaqalash-tirish asosida quriladi va bir vaqtning o‘zida diksiya, sur‘at, intonatsion ifodalilik va h.k. larni o‘z ichiga oladi. Tarbiyachi har bir bosqichda nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashga doir ishlarining asosiy mazmunini nazarda tutgani holda ayni paytda bolalar nutqini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlarini ham hisobga olishi lozim.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bolalarning nutqni tinglash qobiliyatini rivojlantirishga doir ishlar mazmunini aniq misollar yordamida tavsiflab bering.
2. Artikulyatsiya apparati harakatchanligini qanday qilib rivojlantirish mumkin?
3. Nutqiy nafas olishni rivojlantirish borasidagi ishlar nutq uchun qanday ahamiyatga ega? Nima uchun shunday deb o‘ylaysiz?
4. Ovoz ustidagi ishlarni qanday amalga oshirish lozim?
5. Ona tilining barcha tovushlarini to‘g‘ri talaffuz qilish qanday ahamiyatga ega? O‘z javobingizni aniq misollar yordamida asoslang.
6. Diksiya ustidagi ishlarni qanday qilib amalga oshirish lozim?
7. Orfoepiya ustidagi ishlar nimani anglatadi?
8. Bolalar bilan nutq sur‘atiga doir ishlarni amalga oshirish shartmi? Qaysi maqsadda va qanday qilib?

8-mavzu: Maktabgacha yoshdagi bola nutqining grammatik to‘g‘riligini shakllantirish metodikasi.

Reja:

1. Nutqning grammatik qurilishini shakllantirish metodikasi.
2. Grammatik ko‘nikmalarni shakllantirish usullari va yo‘llari.
3. Nutqning intonatsion ifodaliligi
4. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash usullari.
5. Nutqning tovush madaniyatini shakllantirish.
6. Nutqning tovush madaniyati ko‘nikmalarini amaliyotga tatbiq etish.

Tayanch tushncha va iboralar: grammatik ko‘nikmalar, nutq shakllari, tarbiyachi, maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila, nutq ko‘nikmalari, tarbiyachi vazifasi.

Grammatika ikki qismdan – morfologiya va sintaksisdan iboratdir. Morfologiya so‘zlarning tuzilishi va o‘zgarishini tekshiradi. Gap, uning grammatik

xusisiatlari , soʻzlarning oʻzaro bogʻlanish yoʻllari esa sintaksisda oʻrganiladi. Sintaksisning asosiy oʻrganish obʻekti soʻz birikmasi va gapdir .

Grammatika deganda , biz nutqiy faoliyat natijalarini tavsiflash va tartibga solish uchun lingvistlar tomonidan oʻylab topilgan qoidalar majmuyi emas , balki fikr bildirishni vujudga keltirish va boshqalarning bildirgan fikrlarini tushuish uchun zarur boʻgan bilimlar umumiyiligini tushunamiz. Soʻnggi paytda grammatika aynan shu maʼnoda psixologlarning diqqat-eʼtiborini jalb qilmoqda. Grammatikani tadqiq qilish nafaqat shunchaki qiziqarli , nafaqat lingvistik maqsadlar uchun zarur, balki u umuman fikrlash va bilish jarayonlarini keng tadqiq qilish uchun ham zarur qismdir.

Grammatikaning eng muhim jihati – soʻz oʻzgartirish va soʻz hosil qilish operatsiyalarini oʻzlashtirishni koʻrib chiqamiz. Soʻzni bildirgan fikr tarkibiga kiritish uchun u bilan muayyan harakatlarni amalga oshirish zarur , masalan , otni tavsiflanayotgan narsalar soniga muvofiq holda muayyan son shakliga qoʻyish , feʼl sonini otlar soni bilan moslashtirish , harakat yoʻnaltirilgan otni zarur kelishikka qoʻyish yoki tegishli old koʻmakchidan foydalanish lozim. Bola soʻz yasash toifalarining tashqi , tovushli ifodalarini oʻzlashtirib olishi lozim .Bunda bola eng avvalo soʻz yasovchi elementning tashqi –moddiy tomoniga yoʻnaladi va uni mustaqil mazmun sifatida qabul qiladi , morfemalarning jaranglashini obrazli asoslaydi .Boshqacha qilib aytganda , bola dastlab morfema jarangining oʻzida real munosabatlar bilan bogʻliqlikni topishga harakat qiladi. Agar bola eng avvalo morfema soʻzga olib kiradigan tovush oʻzgarishini aniqlasa va uni qiyoslay olsa (tovush oʻzgarishlari haqiqatda yuz bergan oʻzgarishlar bilan), u bu munosabatlarni topishi mumkin. Ayni paytda bola soʻzga “ butunlay ” yoʻnaladi , yaʼni umumiy tovush xususiyatlariga eʼtibor qaratadi. Predmetli olamdagi oʻzgarishlar predmetning qandaydir ahamiyatli xususiyatlariga (bola nuqtai-nazaridan) taaluqli boʻlmaydi, aks holda predmet belgilash uchun boshqa soʻzni , yangi nomini talab qiladi. Nutqni rivojlantirishning uchunchi bosqichida – uning materiyasi (leksika va grammatika) bolaning muloqot vazifasini oʻzgartirgan holda kattalar bilan muloqotga boʻlgan ehtiyojiga va uning tarkibiga uzviy bogʻliq boʻladi . Bu bolaning nutqning yangi, yanada murakkab va keng qamrovli jihatlarini oʻzlashtirishiga olib keladi. Bolaning ruhan shakllanishida nutqning hal qiluvchi oʻrinni egallashi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarning ahamiyatini yanada oshiradi. Nutq rivojini harakatlantiruvchi kuchlar haqidagi masala ular shiddat bilan va toʻsatdan amalga oshirishi tufayli ham alohida ahamiyat kasb etadi . Bolalar nutqini rivojlantirishni ragʻbatlantiruvchi yoki uni sekinlashtiruvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonda aniq maqsadni koʻzlagan holda pedagogik saʼy –harakatlarni uyushtirish kalitidir .

1. Grammatikaga oid mashqlar bir vaqtning o'zida bolalarning leksika va fonetika bo'yicha o'zlashtirib olgan materiallarini mustahkamlashga doir mashqlar ham hisoblanadi. Bolalarning eng oz miqdordagi so'zlar va tovushlarni artikulyatsiya qilish hamda gap intonatsiyasini modellashtirish qobiliyatini oldindan o'zlashtirib olmaslaridan turib grammatik mashqlarni bajarishlari mumkin emas.

2. Ilk yosh davrida va maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar so'z tuzilishining bir qismini o'zlashtirib olganlaridan so'ng kattalarning gapiga taqliq qilib gapira boshlaydilar va shu yo'l bilan tilning grammatik tuzilishini o'zlashtira boradilar .

3. Uch-to'rt yoshli bolalarda grammatik ko'nikmalarni shakllantirish. Tarbiyachining asosiy vazifasi shundan iboratki, u bolalarga iborali nutqdan amalda foydalanishni o'rgatishi, ya'ni nutqda asosiy grammatik kategoriyalarni to'g'ri qo'llash, so'zni soni, kelishigi, shaxsi, zamoniga qarab amalda o'zgartirishni o'rgatishi lozim. Grammatik qator ustidagi ishlarni otlar bilan tanishuvdan boshlagan ma'qul, chunki, otlar nutqimizning yarmidan ko'pini tashkil qiladi. Bundan tashqari, otlarni o'zgartirish orqali nutqning boshqa qismlari ham, ya'ni: sifatlar - kelishiklar, turlar va sonlar bo'yicha; o'tgan zamondagi sifatlar va fe'llar - turlari va soni bo'yicha o'zgaradi.

4. Uchinchi yilning boshiga kelib, bola muayyan darajada fe'l leksikasini, ya'ni: noaniq shakldagi ichmoq, bermoq fe'llarini va bor, ber, olib kel, yuv kabi buyruq maylidagi ayrim fe'llarni o'zlashtirib oladi. Bolalarga o'tgan zamon fe'lini tanishtirishni ular otlarning kelishik shakllarini o'zlashtirib olganlaridan so'ng amalga oshirish zarur. O'tgan zamon fe'llari oson o'zlashtiriladi va u bolalarning faol lug'ati tarkibiga kiradi. O'tgan zamon fe'llari materiallari asosida bolalar nutqiga fe'lni o'zgartirishning tur va son shakllari oson kiritiladi: yuvdi; yuvdik; chizdi, chizdik. So'ngra «bo'laman» fe'li bilan bola kelasi zamon shaklini o'zlashtirib oladi. Oddiy kelasi zamon fe'llari shakllari to'rt yoshlarga kelib bola nutqida paydo bo'ladi.

5. Bolalar nutqiga turli xildagi fe'llarni kiritishni «harakat - nutq» usulidan foydalangan holda fe'l ustki old qo'shimchalarni kuzatish ishlari bilan birgalikda amalga oshirgan ma'qul. Bundan tashqari, bola muayyan surat yoki harakatga yo'nalgani holda old qo'shimcha fe'lga olib kirayotgan (ketdi, kirdi, yaqinlashdi, chiqdi) ma'no qirrasini anglab olishi mumkin. Bolalar old qo'shimcha ma'nosini o'zlashtirib olganlaridan keyin uni old ko'makchi bilan taqqoslash mumkin (...ga kirdi, ...dan kirdi, ...dan chikdi va h.k.).

6. Bolalarning amaliy mashg'ulotlarini tashkil etishga doir maxsus mashg'ulotlarda tarbiyachiga o'yinchoqlar, narsalar, kiyimlar, poyabzal, idish-tovoqlar, oziq-ovqatlar va boshq, syujetli o'yinlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bolalar o'ynaganlari holda atrofdagi kattalar faoliyatiga taqlid qiladilar.

Tuzilayotgan gapni rang-barang qilish uchun o‘yin syujetini o‘zgartirish - yangi o‘yin personajlarini kiritish, bolaga yo‘naltiruvchi savollar berish va shu bilan uni muayyan iboralar bilan javob berishga o‘rgatish zarur.

7. Bolalarga old ko‘makchilarni qo‘llashni o‘rgatishga doir mashg‘ulotlarda predmetlarning kenglikdagi munosabatlarini albatta ko‘rsatish shart. Buning uchun kubiklar, piramidalar, kitoblar va boshqa narsalardan foydalanish mumkin. Masalan, uycha qurilishini ko‘rsatib beruvchi harakatlarni quyidagi so‘zlarni aytgan holda amalga oshirish zarur: «Kubikning ustiga kubik qo‘yamiz, devor hosil bo‘ldi. Devor ortida stolcha turibdi» (bu o‘rinda devor ortidagi narsa harakatini ko‘rsatish zarur). Stolcha atrofida quyuncha va ayiqcha o‘tirishibdi. Stol ustida piyolalar bor, stol tagida esa taburetka turibdi». Stol ustidagi va tagidagi narsalar holatini albatta ko‘rsatish zarur, shundagina bola narsalarga oid so‘z birikmalarini oson o‘zlashtirib oladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning grammatik qurilishni shakllantirish mazmuni. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bola tilining grammatik tizimini o‘z vaqtida shakllantirish – uni to‘laqonli nutqiy va umumiy psixologik rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Tilning grammatik tizimini bola predmetli harakatlarni o‘zlashtirish bilan uzviy bog‘liqlikda bilishni rivojlantirish asosida egallaydi. Maktabgacha yoshdagi bola nutqning grammatik tizimini shakllantirish morfologiya (so‘zlarni sonlar, kelishiklarga qarab o‘zgartirish), so‘z hosil qilish (maxsus vositalar yordamida bir so‘z negizida boshqa so‘zni hosil qilish), sintaksis (oddiy va qo‘shma gaplarni tuzish) ustidagi ishlarni o‘z ichiga oladi.

Bolalarning grammatik rivojlanishi boshqarishni pedagog eng avvalo ham bolaning o‘zi bilan (dialog shaklida), ham boshqa bolalar bilan birgalikdagi muloqot faoliyati vositasida amalga oshirishi lozim. Bolalarda grammatik tizimni – sintaksis, morfologiya, so‘z hosil qilishni shakllantirish o‘zining alohida xususiyatlariga ega bo‘lib, ularni rivojlantirish uchun pedagog turli vositalarni qo‘llashi darkor. Morfologiya va so‘z hosil qilishni o‘zlashtirish uchun rag‘batlantiruvchi til o‘yinlari; sintaksisni rivojlantirish uchun esa, keng fikr bildirish uchun motivatsiyani yaratish muhim. Ma‘lumki, bolalar o‘z iqtidoriga qarab turli darajada rivojlanadi va o‘z navbatida pedagogning rahbarligi ham bosqichli xususiyatga ega bo‘ladi. Bola hayotining beshinchi yilida pedagog rag‘batlantirishga (gap so‘z hosil qilish va so‘z ijodkorligi xususida bormoqda); oltinchi yilda–gap tarkibini eng oddiy tahlil qilish, nutqning grammatik to‘g‘riligini shakllantirishga (so‘z o‘zgartirishda); yettinchi yilda – hosila so‘zlar o‘rtasidagi rasmiy-semantik munosabatlarni oddiy tahlil qilishga, nutqiy ijodkorlikka, murakkab sintaktik tuzilmalarni ixtiyoriy tuzishga alohida e‘tibor berishi lozim. Didaktik o‘yinlar va grammatik mazmundagi mashqlar – bolalarning

tilga oid o‘yinlarini, ularning grammatik sohasidagi faolligini rag‘batlantirishning muhim vositasidir. Pedagog bolalarga so‘z birikmasini o‘ylab ko‘rish, so‘ngra gapda so‘zlarni bir-biri bilan to‘g‘ri bog‘lash qobiliyatini o‘rgatishi zarur. Bolalar fikrlarida murakkab sintaktik tuzilmalarni shakllantirishni «yozma nutq vaziyati»da, ya‘ni bola matnni aytib turadigan, katta yoshli kishi esa, uni yozib boradigan vaziyatda amalga oshirish tavsiya etiladi. Bolaga bir turdagi tuzilmalardan foydalanmagan holda so‘zlarning to‘g‘ri tartibini qo‘llashni o‘rganishda yordam beradigan mashqlarga alohida e‘tiborni qaratish zarur. Muhimi, bolada gap tarkibi haqida va har xil turdagi gaplarda leksikadan to‘g‘ri foydalanish haqida oddiy tasavvurlar shakllansin. Buning uchun bolalarga gapda so‘zlarni biriktirishning turli usullarini, so‘zlar o‘rtasidagi ayrim mazmunli va grammatik bog‘liqliklardan foydalanishni hamda gapni intonatsion jihatdan rasmiylashtirishni o‘rgatish zarur. Shunday qilib, nutqning grammatik tizimini shakllantirish jarayonida sintaktik birliklar bilan amallar bajarish ko‘nikmasi shakllanadi, muayyan muloqot sharoitida va ravon monologik fikrlarni tuzish jarayonida til vositalarini ongli ravishda tanlash ta‘minlanadi. Bola tilining grammatik tizimini shakllantirish uning nutqi (tili) rivojlanishining umumiy oqimida ro‘y berishi lozim; pedagogik rahbarlik shakllari va metodlari umumiy nutqiy rivojlanishning bosqichma-bosqich xususiyatga egaligini, eng avvalo dialog va monologni, so‘zgacha bo‘lgan mazmunli-semantik tizimdan vaziyatga oid ixtiyoriy iborali nutqqa o‘tish (keyinchalik dialog va monolog rivojlanadi), bolalarning nutqiy havaskorligi sohasi sifatida tengdoshlar bilan muloqotning dialogik shakllarini o‘zlashtirishni hisobga olishi lozim.

Grammatik ko‘nikmalarni shakllantirish usullari va yo‘llari. Maktabgacha katta yoshda nutqning grammatik to‘g‘riligini shakllantirish nutqqa nisbatan tanqidiy munosabat paydo bo‘lishi hamda rivojlanishi, aniq va to‘g‘ri so‘zlashga intilish bilan bog‘liq. To‘g‘ri so‘zlashga intilish grammatikaning barcha sohalari – morfologiyada (aniq shakl hosil qilishda, shakllarning turli-tumanligini o‘zlashtirishda: stollar, stullar, qavatlar va boshq.), so‘z hosil qilishda, (non uchun – nondon, tuz uchun tuzdon va boshq.) sintaksisda (og‘zaki nutq qurilmasini yengib o‘tish va bog‘lovchisini ko‘p marta qo‘llash orqali gapni cho‘zib yuborish, bitta gapda to‘g‘ri va bilvosita nutqni aralashtirib yuborish va boshq.) ko‘zga tashlanadi. Nutqning grammatik to‘g‘riligiga intilish ko‘proq yetti yoshli bolalarga xosdir. Besh yoshli bolakay hali ham grammatik shakllar ustida zavq bilan mashq qiladi va aynan mana shu so‘z bilan mashqlar kelajakda grammatik jihatdan to‘g‘ri ifodalangan nutq uchun poydevor yaratadi. Grammatika sohasidagi kamchiliklar shundan iboratki, bunda bolalar so‘zlarni rod-da noto‘g‘ri moslashtirdilar (встретился колобок лису), gap bo‘laklari ham noto‘g‘ri joylashtirilgan (inversiya) va boshq. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning nutqini tadqiq etish

natijalarini sifat jihatdan tahlil etish shuni ko'rsatdiki, eng ko'p fikr bildirishlar hajmi sevimli ertaklarni aytib berish hissasiga, eng kami esa, o'z shaxsiy tajribasidan kelib chiqib, hikoya tuzish hissasiga to'g'ri keldi. Fikr bildirish hajmi va nutqning tezkorligi nafaqat bolaning faol lug'at zaxirasini, balki uning «o'ta tezkor sintez» qila olish qobiliyatini ham tavsiflaydi. Bundan tashqari, fikr bildirish hajmi uning obyekt bilan tanishlik darajasidan dalolat bermoqda. Bolalarning biron-bir narsa, hodisa haqidagi bilimlari qanchalik chuqur va xilma-xil bo'lsa, ularning fikr bildirishlari ham shunchalik keng bo'ladi. Bolalarning nutqida oddiy gaplar ko'pchilikni tashkil qiladi. Ba'zan «esa», «va» kabi bog'lovchilar ishtirokida tuzilgan va ba'zan esa ularsiz bog'langan qo'shma gaplar ham uchrab turadi. Bildirish xususiyatiga ko'ra bolalar hikoyalaridagi aksariyat gaplar darak gap lardir, nutq bir xil ohangda jaranglaydi, ko'pincha so'zlar o'rtasidagi sintaktik bog'liqlik, ya'ni: gapdagi so'zlar tartibi, inversiya buzilishiga oid xatoliklarga yo'l qo'yiladi. Hikoya qilib berishda so'z birikmalarini tuzishda xatoliklarga yo'l qo'yilishi kuzatildi.

- eganing kesim bilan noto'g'ri bog'lanishi: keldi quyon;

- aniqlovchining aniqlanuvchi so'z bilan noto'g'ri bog'lanishi:

uchradi ayiq, uchradi tulki;

- kelishikda va kelishik-gap boshqaruvidagi xatoliklar: sayrga ayiq bilan chiqdik.

Bolalar fikrlarining tahlili shuni ko'rsatdiki, ular nutqida aniq ma'noli otlar ustunlik qiladi. Nutqni otlar bilan boyitish quyidagi sharoitlar ta'sirida ro'y beradi: bola o'zi uchun qandaydir ahamiyatga ega bo'lgan narsalarninggina nomlarini o'zlashtirib olmoqda; unga tanish narsalar va shaxslar ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mashg'ulot:

Mavzu: «Tulki bolalari bilan» surati bo'yicha hikoya qilish.

Maqsad: Surat bo'yicha hikoya qilish malakalarini mustahkamlash.

Vazifalar:

- Tegishli sifatlarni hosil qilishga o'rgatish.

-Jumlani grammatik tahlil qilish.

- Fe'llarning murakkab grammatik shakllaridan foydalanishni mashq qilish.

Kutilayotgan natijalar:

- Surat bo'yicha hikoya qilish malakalari mustahkamlanadi.

- Hikoya to'qishga qiziqish uyg'onadi.

-Tegishli sifatlarni hosil qilishga o'rganadilar.

Kerakli jihozlar:

«Tulki bolalari bilan» surati.

Mashg'ulotning borishi. Tarbiyachi bolalarga suratni ko'rsatadi.

Tulki haqida topishmoqni eslashlarini soʻraydi.

Surat boʻyicha tarbiyachining savollari.

1. Suratda tulki qanday tasvirlangan? (malla, chaqqon, ayyor).
2. Tulki nima qilishni biladi? (ovlaydi, ayyorlik qiladi).
3. Tulki haqida oʻzingiz topishmoq toʻqiy olasizmi?

Mallagina momiqqina – bu nima? (tulki).

Bolalar, suratga qarab hikoya toʻqing. Avval tulki bolalari bilan qayerda, qachon oʻynashganini oʻylab toping. Keyin suratda nima tasvirlanganiga qarab hikoya oʻylab toping. Hikoyangiz yakunlangan boʻlishi kerak. 2–3 bolalar hikoyalari tinglanadi, ragʻbatlantiriladi.

Tetiklashtiruvchi mashq

Oʻyinning borishi: Bolalar doira shaklida turadilar. Tarbiyachi koʻptokni qoʻliga olib, oʻyinni boshlab beradi. Tarbiyachi bolalarga koʻptokni otib, turli savollar bilan murojaat qiladi: biror yovvoyi hayvonning otini ayt. Nima uchun yovvoyi hayvon? Deyiladi. Tulking poʻsti qanday? Quyoning poʻsti qanday? boʻrining poʻsti qanday? Boʻri bilan tulki oʻtxoʻrmi yoki yirtqichmi?

Oʻyin shu tarzda davom etadi. Izoh: Tarbiyachi oʻyin davomida koʻptok har bir bolaga borishiga va javoblar qaytarilmasligiga, bolalar nutqining grammatik toʻgʻri tuzilishiga ahamiyat berishi kerak.

Tarbiyachi suratni olib qoʻyadi. Oʻyinchoq tulkini koʻrsatadi. Bolalar, tulki bizga mehmonga keldi. U siz bilan birga oʻynamoqchi. Tulki sizni barcha topshirigʻingizni bajaradi. Faqat siz undan toʻgʻri iltimos qilsangiz bas. Nodir, sen tulkidan nimani soʻramoqchisan? «Tulki qoʻshiq aytib ber!». Sen-chi Mahmud? «Tulki oʻynab ber!» Barakalla bolalar topshiriqni toʻgʻri berdinglar. Tulki sizni hamma topshirigʻingizni bajardi. Sayrda u bilan oʻynashni davom etasiz. Bolalar bilimni tekshirish va mustahkamlash uchun savollar:

1. Tulki qanday hayvon?
2. Suratda tulki qanday tasvirlangan?
3. Tulki haqida oʻzingiz topishmoq toʻqiy olasizmi?180

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning grammatik qurilishini shakllantirish mazmuni haqida soʻzlab bering.
2. Bolalarning nutqining asosiy qismini qanday gaplar tashkil qiladi?
3. Grammatik koʻnikmalarni shakllantirishning qanday usullari mavjud?
4. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning grammatik qurilishini shakllantirishda qanday mashq va oʻyinlardan foydalanish mumkin?

5. Maktabgacha yoshdagi bola nutqining grammatik tizimini shakllantirish qanday ishlarni o'z ichiga oladi?

9-mavzu: Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida aqliy tarbiya berish texnologiyalari.

Reja:

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida aqliy tarbiya berish vazifalari.
2. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda aqliy tarbiyaning roli.
3. Aqliy malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish.
4. Tabiiy materiallar bilan o'ynaladigan o'yinlarni tanlashda
5. Bilishga doir ruhiy jarayonlarni rivojlantirish.

Tayanch tushunchalar: didaktik o'yinlar, jozibali munosabat, elementar tushuncha, o'simlik va hayvonot olami, atrofdagi olam, ekskursiya, klassifikatsiya, rang, shakl.

1. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda aqliy tarbiyaning roli. Bolalarni bilimlarni egallab olishlari ularni aqliy faolligini rivojlantirish, aqliy malaka va ko'nikma egallab olishlari, ularning maktabda muvaffaqiyatli o'qishlari uchun bo'lajak mehnat faoliyatiga tayyorlanishda manba bo'lib xizmat qiladi. Bolalarni maktabga tayyorlashda aqliy tarbiyaning o'rni katta. Bilimlar zaxirasini kengaytirish, aqliy faollikni va mustaqillikni rivojlantirish, maktabda yaxshi o'qish, keyingi mehnat faoliyatiga tayyorlanishning muhim shartidir. Bola 6–7 yoshdan maktabga o'tishi, ularni maktab ta'limiga tayyorlash uchun aqliy rivojlantirish yetarli bo'lishini ta'minlash tarbiyachidan katta mas'uliyatni talab etadi. Maktabgacha ta'lim yoshida bilim tez sur'atda rivojlanib boradi, boyib boradi. Nutq shaqllanadi, bilish jarayonlari takomillashadi, bola eng oddiy aqliy faoliyat usullarini egallab boradi. Bolalarda aqliy faoliyatni dastlab muomala orqali, so'ng mashg'ulotlar, bilim berish orqali amalga oshiriladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy tarbiyalashning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Bolalarda tabiat va jamiyat to'g'risidagi bilimlar tizimini, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.

2. Bilimga doir ruhiy jarayonlarni rivojlantirish: sezgi, idrok, xotira, xayol, tafakkur, nutq. Bilishga doir ruhiy jarayonlarni rivojlantirish aqliy tarbiyaning muhim vazifasidir.

3. Bilishga qiziqish va aqliy qobiliyatlarni aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish. Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalar qiziquvchanligini ular aqlining sinchkovligini rivojlantirish va shular asosida bilishga qiziqish hosil qilishdan iborat.

4. Aqliy malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish, ya'ni eng oddiy faoliyat usullari predmetlarni tekshirish ulardagi muhim va muhim bo'lmagan belgilarni ajratib ko'rsatish boshqa predmetlar bilan taqqoslash maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berish vazifalaridan biridir. Bu ko'nikma va malakalar bilish faoliyatining tarkibiy

qismlari bo'lib, bolaning bilimlarini chuqur egallab olishiga yordam beradi. Eng muhimi shundaki, bolalarga bilim beribgina qolmay, ularni olgan bilimlaridan aqliy va amaliy vazifalarni hal etishga foydalanishga o'rgatish. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning asosiy maqsad va vazifalari bolalarni jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantirish, ularning ruhiyat, shaxsiy qobiliyatlari, intilish va ehtiyojlarini qondirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, mustaqillik g'oyalariga sodiq holda voyaga yetib borishni ta'minlash, ularni maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yilgan davlat talablariga muvofiq maktab ta'limiga tayyorlashdan iborat. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish jarayoni oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishiga erishish «Ilk qadam» tayanch dasturi asosida amalga oshiriladi. Har bir oila barkamol avlodni tarbiyalash uchun qayg'urishi lozim. Shu bois «Ta'lim to'g'risida»gi qonun»da mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashning asosiy omili bo'lgan kadrlarni tayyorlash borasidagi eng zarur tadbirlar tizimi belgilab berildi. Sog'lom avlodni tarbiyalash davlat va jamiyatning ustuvor yo'nalishidir. Hech kimga sir emaski, Respublikada bolalarni maktabgacha ta'lim-tarbiya tashkilotlariga jalb etish 17 % foizni tashkil qiladi. Bunday sharoitda maktabgacha ta'lim tashkilotlariga jalb qilinmagan foiz bola bilan yuqorida ko'rsatilgan 17% foiz bolaning rivojlanish darajasi o'rtasida nomutanosiblik vujudga kelmoqda. Bunday nomutanosiblik, bolalar maktab ostonasiga qadam qo'ygan kundan boshlab ularning rivojlanish darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

So'ngi yillarda maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya mazmuni, shakli, vosita va metodlarini yengillashga aloqida e'tibor berilmoqda. Davlat va jamiyat maktabgacha yoshda bo'lgan bolalarni yagona talab asosida rivojlantirish vazifasini qo'ydi. Shunga ko'ra maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablariga tayangan holda maktabgacha yoshdagi bolalarga integral tarzda ta'lim-tarbiya berish maqsadida tayanch dasturlari taqdim etilmoqda. Bu tayanch dasturlari bugungi kunda maktabgacha ta'lim-tarbiya tashkilotlariga jalb etilmagan 3 milliondan ortiq bolani ham rivojlantirish va yagona davlat talablari asosida maktabga tayyorlash imkonini beradi. Ta'lim-tarbiya jarayoni yakunida mustaqil fikrlaydigan, erkin, bilimli, bir so'z bilan aytganda barkamol shaxsni voyaga yetkazish asosiy maqsad qilib belgilandi. Bu uzluksiz ta'lim tizimining ilk turi – maktabgacha ta'limga o'ziga xos yondashuvni talab etar edi. Bola dunyoga kelgan kundan boshlab, davlat va jamiyat hamda ota-ona zimmasiga uning sog'lom, aqlli, xush xulqli qilib tarbiyalash vazifasi qo'yildi. Bu ko'nikma, malakalar bilish faoliyatini tarkibiy qismlarga bo'lib, bola bilimlarni chuqur egallab olishiga yordam beradi.

2. Mashg'ulotlarda aqliy tarbiya usullari. Pedagogika, psixologiya fani aqliy tarbiya vazifalarini samarali hal etish birinchi navbatda bolaning imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanishni, ikkinchi tomondan bola organizmining charchashiga sabab bo'ladigan ortiqcha zo'rayish bo'lmasligi kerak, degan fikrni ilgari suradi. To'g'ri tashkil etilgan faoliyat jarayonidagina to'laqonli aqliy rivojlanish ro'y beradi. Shu sababli

pedagoglarning vazifasi muayyan maqsadni ko'zlab, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish uchun kerakli sharoitni yaratish bolalarda aqliy faoliyatni dastlab muomala orqali so'ng mashg'ulotlar, bilim berish orqali amalga oshiriladi. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda aqliy tarbiyaning roli kattadir. Bolani bilimlarni egallab olishi, aqliy faolligini rivojlantirish, aqliy malaka va ko'nikmalarni egallab olishi maktabda muvaffaqiyatli o'qishi uchun, bo'lajak mehnat faoliyatiga tayyorlanishda manba bo'lib, xizmat qiladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni aqliy tarbiyalashning asosiy vazifalari quyidagilar:

O'simlik va hayvonlar bilan tanishish bo'yicha sistemali mashg'ulotlar olib borilgandan keyin bolalar o'simlik, yosh hayvonlar to'g'risidagi ma'lum bir tasavvurga ega bo'ladilar. So'ngra bolalardagi aqliy ko'nikma, malakalarni rivojlantirish maqsadida tarbiyachi bolalar bilan mashg'ulotlarni o'tkazishni rejalashtirishi mumkin. Bular quyidagilar:

«Sen ta'rifla, men topaman». Didaktik vazifa – Kattalarning savollariga narsaning xarakterli belgisini ajratib va nomini aytib javob berish. O'yin harakati – Kattalarga topishmoqni aytish. O'yin qoidasi – Ta'riflanayotgan narsaning nomini aytish mumkin emas. Tarbiyachining savollariga aniq va to'g'ri javob berish. Jihozlash – Sabzavot va mevalarni stol ustiga qo'yiladi. Tarbiyachi stulini o'simliklar ko'rinmaydigan qilib qo'yiladi. O'yinning borishi – Tarbiyachi bolalarga stol ustidagi sabzavotlardan bittasini tanlang. Men sizdan uning qandayligini so'rayman. Siz javob berasiz. Faqat uning nomini aytman. Sizlarning javoblaringizdan men uni topishga harakat qilaman, deydi. Keyin tartib bilan tarbiyachi savol beradi: «Shakli qanday?, hamma tomoni shardek dumaloqmi?, chuqurchasi bormi?, rangi qanday?» va boshqa. Bolalar savollarga to'la javob berishadi. Bolalar narsaning xarakterli belgilari haqida gapirib berganlaridan keyin tarbiyachi topishmoqni topadi. Mashg'ulotda, o'yinda, tabiat burchagida va maydonchadagi mehnatda, ekskursiya va sayr vaqtida tarbiyachi bolalarga atrofdagi olamning turli-tumanligini, chiroyini ko'rsatadi, o'simlikning turli xususiyatlari, sifatleri bilan tanishtiradi, o'simlik va hayvonot olami haqida elementar tushunchani shakllantiradi. Bolalarning jozibali munosabati tarbiyachining hikoyasidan faolroq o'zlashtirib olishga imkon beradi. Mashg'ulotlarda, didaktik o'yinlarda qo'yilgan vazifani hal etishda bola buyum va hodisalarning ayrim xususiyatlarini ajratishga, solishtirishga, umumiy xususiyatlarga, belgilariga qarab guruhlarga ajratishga, klassifikatsiya etishga o'rganadilar. Bolalar fikr yuritishga, xulosalar chiqarishga o'rganadi, bolalar diqqati, xotirasi va ixtiyoriy idroki rivojlanadi. Mashg'ulotni, o'yin vazifasini hal etishda bola o'zining xatti-harakatini tushuntiradi. Bu esa nutqining o'sishiga yordam beradi. Mashg'ulotlar, didaktik o'yinlar davomida turli maktabgacha yoshdagi bolalar ko'p marotaba takrorlash orqali Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'lim-tarbiya dasturiga xos bilimlar majmuini o'zlashtiradilar. Tabiiy materiallar bilan o'ynaladigan o'yinlarni tanlashda tarbiyachi o'yinning mazmuni atrof-muhitdagi, tabiatdagi o'zgarishlarga

mosligini unutmasligi lozim. Masalan: «Urugʻ sotib olish» oʻyini bahorda, «Hosil yigʻishtirish» esa yoz yoki kuzda oʻtkazilishi kerak. Tarbiyachining oʻzi ham mashgʻulot, oʻyinning turlicha variantlarini oʻylashi mumkin: oʻyinga, mashgʻulotga qoʻshimcha vazifa, yangi rol, bolalarning atrof-olam haqidagi bilimlarini boyitish va boshqalar. Baʼzi bir didaktik oʻyinlarni turli variantda, turli yoshdagi bolalar uchun tavsiya etiladi. Oʻyinlar oʻsimliklar, hayvonlar yoki boshqa predmetlarning soni oshishi, turlicha qoida va oʻyin harakatlarining oshishi hisobiga murakkablashadi. Masalan: paypaslab bilish uchun sabzi, bodring, olma va boshqalar olish mumkin, keyinchalik shakli oʻxshash boʻlgan meva va sabzavotlarni kiritish mumkin. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga barg, gullar bilan oʻynash koʻpincha guruh xonasini, ovqat stolini bezash, guldasta, barglarni kattalarga, kichik bolalarga sovgʻa qilishga xohishlari bilan bogʻlanadi. Bunday oʻyinlarni, mashgʻulotlarni oʻtkazishda bolalarni oʻsimliklarga nisbatan ehtiyotkorlik, gullarni bekordan-bekorga uzmaslikka oʻrgatish lozim. Agar bola olma yoki boshqa predmetlarning shakliga diqqatini qaratgan boʻlsa, unga olmani dumalatib koʻrish, koptokdek silab koʻrish, uning silliqligini aniqlashni taklif etish lozim. Bolalarda rang, shakl, kattalik tushunchalarini ishlatishga oʻrgatish lozim. Xilma-xil tabiat hodisasi olamida bolalarning bevosita kuzatishlari uchun eng tushunarligi oʻsimlik va uy hayvonlaridir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni oʻsimlik va hayvonlar bilan tanishtirish jarayonida bolalarda tabiatga nisbatan muhabbat tarbiyalanadi, hayvonlarni parvarishlashga, oʻsimliklarni oʻstirishga nisbatan istaklari tarbiyalanadi.

Xulosa: Bolalarda aqliy faoliyatni dastlab muomala orqali, soʻng mashgʻulotlar, oʻyinlar, bilim berish orqali amalga oshirildi. Bola har doim buyumlar, hodisalar orasida boʻladi. Doimo biror narsa bilan tanishadi, nimanidir bilib oladi, ushlab koʻradi, nimagadir quloq soladi, shu tarzda bola dunyoni anglaydi. Tevarak-atrof buyum va narsalar bolalarining sezgi organlariga, analizatorlarga taʼsir etadi va sezgi hosil boʻladi. Sezgi bolalarda ayrim xossalarni bilib olishga yordam beradi. Bolada aqliy malaka va koʻnikmalarni rivojlantirish, eng oddiy faoliyat usullari predmetlarini tekshirish, ulardagi muhim va muhim boʻlmagan belgilarni ajratib koʻrsatish boshqa predmetlar bilan taqqoslash maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berish vazifalaridan biridir.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Bolalarni maktab taʼlimiga tayyorlashda aqliy tarbiyaning roli nimadan iborat?
2. Maktabgacha yoshdagi bolalarga taʼlim-tarbiya berishning asosiy maqsad va vazifalari haqida nimalarni bilasiz?
3. Qanday mashgʻulotlar aqliy tarbiyada samarali hisoblanadi?
4. Bolalarni rang, shakl, kattalik tushunchalarini anglashga qanday oʻrgatiladi?
5. Turli mashgʻulot, oʻyin, tabiat burchagi va maydonchadagi mehnat hamda sayrning bolalar tarbiyasidagi ahamiyati nimalardan iborat?

10-mavzu: Suhbat turlari va uning mazmuni.

Reja:

- 1. Suhbat turlari. Suhbat qismlari.**
- 2. Suhbatga tarbiyachining tayyorlanishi va uni o‘tkazishi.**
- 3. Suratlar orqali suhbatlar o‘tkazish.**
4. Didaktik maqsadiga ko‘ra suhbat qurish va umumlashtiruvchi turlarga bo‘lish.
5. Bolalarni o‘yin faoliyatiga tayorlash.

Tayanch tushunchalar: axloqiy mavzu, dialogik metod, axloqiy tasavvur, didaktik maqsad, old ko‘makchi, chet ma’no, sintaktik qator, kirish suhbatlari.

1. Suhbat turlari. Suhbat – ta’limning dialogik metodi bo‘lib, savol-javob o‘tkazish, o‘z nuqtayi nazarini ifodalashni talab etadi. Suhbat bolalar narsa-hodisalar, voqealar to‘g‘risida ayrim bilim va tajribalarga ega bo‘lgan holatda o‘tkaziladi. Suhbat jarayonida bolalarning mavjud bilimlari aniqlashadi, boyiydi, tizimlashtiriladi. Suhbatda ishtirok etish bolalar uchun foydali qator ko‘nikma va malakalarni paydo qiladi: bir-birini tinglash, aytilganlarini to‘ldirish, ularni takrorlamaslik, bildirilgan fikrlarni samimiy baholash va boshqalar. Suhbat fikrning aniq yo‘nalganligini, diqqatni va o‘z xulq-atvorini boshqara olishni talab etadi. U mantiqiy fikr yuritish, aniq fikr bildirish, xulosa qilishga o‘rgatadi. Suhbat orqali tarbiyachi bolalarda his-tuyg‘ularni tarbiyalaydi, fikr yuritilayotgan voqea hodisaga munosabatni tarkib toptiradi.

Mazmuniga ko‘ra ikki turdagi suhbat farqlanadi: axloqiy mavzudagi va bilishga doir. Axloqiy mavzudagi suhbatlar faqat katta maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o‘tkaziladi, bilishga doir suhbatlarni esa o‘rta guruhdan boshlab o‘tkazish mumkin. Axloqiy mavzudagi suhbatlar bolalarda axloqiy his-tuyg‘uni tarbiyalash, axloqiy tasavvur, mulohaza va bahoni shakllantirish maqsadini ko‘zda tutadi. Turli mavzularda axloqiy suhbatlarni o‘tkazish mumkin: «Xushmuomalalik haqida», «Do‘stlik va o‘rtoqlik haqida», «Salomlashish odobi», «Ovqatlanish qoidalari» va boshqalar. Axloqiy mavzudagi suhbatlar badiiy asarlar o‘qish, ko‘rgazmali materiallarni ko‘rsatish, film namoyish etish bilan uyg‘unlikda amalga oshiriladi. Bilishga doir suhbatlar mavzusi maktabgacha ta’lim dasturlarida aniqlab berilgan. Shuningdek, bunday suhbatlar kundalik turmush voqealari, atrof-muhit va kattalar mehnati bilan ham chambarchas bog‘liqlikda o‘tkaziladi. Didaktik maqsadiga ko‘ra suhbat qurish va umumlashtiruvchi turlarga bo‘linadi. Bolalarni amalga oshirilishi ko‘zda tutilayotgan faoliyatga, kuzatishga tayyorlash maqsadida kirish suhbatidan foydalaniladi. Ana shu maqsadda tarbiyachi bolalardagi mavjud tajribani aniqlaydi, ularning bilimlarini faollashtiradi, bajarilishi ko‘zda tutilayotgan faoliyatga qiziqishni hosil qiladi, amaliy yoki bilishga doir vazifalarni

taqdim etadi. Umumlashtiruvchi suhbat bolalarning biror mavzuda tashkil etilgan o'quv ishi natijasida qo'lga kiritilgan bilimlarni jamlash, aniqlashtirish, tizimga solish maqsadida o'tkaziladi.

2. Tarbiyachining suhbatga tayyorlanishi va uni o'tkazishi. Yetti yoshli bolalar nutqida old ko'makchilar ko'pincha nafaqat o'z ma'nosida, balki chet ma'noda ham qo'llaniladi. Shunisi diqqatga sazovorki, old ko'makchilar dastlab kenglik ma'nosi ko'rsatkichi sifatida to'rt-besh yoshli bolalar nutqida paydo bo'ladi (uydan, devordan uzoqlashdi); so'ngra besh-olti yoshli bolalar ushbu old ko'makchini obyektiv ma'no ko'rsatkichi sifatida ham qo'llaydilar (onamning sovg'asi, dadamning xati) va faqat, keyinroq, yetti-sakkiz yoshlarga kelib, bola sabab ma'nosini ifodalash uchun «dan» old ko'makchisidan foydalanishi mumkin (qo'rqqanidan qichqirib yubordi, og'riqning zo'ridan yig'lab yubordi). Yetti yoshga kelib, odatda, nutqning sintaktik qatori shakllanadi: bola oddiy gaplarni, bir xil a'zoli gaplarni to'g'ri tuzadi, bunda u biriktiruvchi, zidlovchi, ajratuvchi bog'lovchilarni qo'llaydi; u o'z nutqida qo'shma gaplardan, ko'pincha esa turli xil sintaktik munosabatlarni ifodalovchi ergashgan qo'shma gaplardan foydalanadi: qo'shimcha gaplar – «Kamol nima ko'rganligimizni so'radi»; maqsadli gaplar – «Biz oziq-ovqat xarid qilish uchun do'konga ketayapmiz»; shartli gaplar – «Agar yomg'ir yog'masa, biz sayr qilgani chiqamiz» va boshq. O'z taassurotlari haqida hikoya qilar ekan, olti yoshli bola ravon monologik nutq shaklidan foydalanishi lozim. Bolalar bog'chasining tayyorlov guruhida grammatik rasmiylashtirilgan nutqni rivojlantirish borasidagi ishlar asosiy o'rinni egallashi lozim. Xuddi oldingi yillardagi kabi, u maxsus mashg'ulotlarda va boshqa faoliyat turlari bilan bog'liqlikda amalga oshiriladi. Aynan bir fikrni turli vositalar yordamida rasmiylashtirish maktabga tayyorlash guruhidagi bolalarda grammatik nutq ko'nikmalarini shakllantirishga doir ishlarning asosiy turi bo'lishi mumkin. Masalan, bolalar o'yin-kulgi qilayotgan syujetli suratni tahlil qilishda qator gaplarni tuzish mumkin: «Bolalar quvonchdan sakrab yuborishdi», «Bolalar xursand bo'lib, osmonga sakradilar»; «Bolalar sakrab yuborishdi, chunki ular xursand edilar». Aynan bir mavzuda turlicha gaplar tuzishga doir bunday ishlar maktabgacha yoshdagi bolalarga bitta fikrni turlicha ifodalash imkonini beradi. Mashg'ulotlarda tarbiyachi ataylab bolalarga birbirining o'rnini bosishi mumkin bo'lgan gaplar tuzishni o'rgatadi. Aynan bir mavzuga oid gaplar variantlarini yaratish uchun didaktik o'yinlar, syujetli rasmlar, badiiy matnlardan foydalanish mumkin. Aynan bitta fikrni ifodalash uchun turlicha gaplar tuzishga oid ishlar yetti yoshli bolalarda grammatik to'g'ri nutq ko'nikmalarini shakllantirishda asosiy o'rinni egallashi lozim. Bu yoshdagi bolalarga nutqda sifatdoshlarni qo'llashni o'rgatish ular nutqini rivojlantirishga doir ishlarning ikkinchi yo'nalishi bo'lishi mumkin. Bolalar nutqiga sifatdosh shakllarni kiritish uchun bolalar, kattalar,

hayvonlar, qushlarning turli harakatlarini tasvirlovchi suratlardan foydalanish mumkin (o'qiyotgan bola, raqs tushayotgan qiz, yugurayotgan quyon va h.k.).

Bolalar surat asosida gap tuzadilar: Tarbiyachi ularga so'z birikmasini tuzishga yordam beradi. «Bola o'qiyapti». Tarbiyachi so'z birikmasidagi sifatdoshni aytadi, so'ngra bolalardan so'raydi: «qaysi bola?» – «o'qiyotgan bola». Mashg'ulot uchun eng ko'p qo'llaniladigan fe'llarni olish va ulardan hozirgi zamondagi haqiqiy sifatdoshlarni hosil qilish darkor. Bolalarga hech qanday atamalar ma'lum qilinmasligi kerak, bunda ularning ayrim sifatdoshlarni esda saqlab qolishlari va zarur bo'lganda ularni o'z nutqiga qo'sha olishlari juda muhimdir.

3. Suhbatga o'rgatish usuli orqali savollar berish. Bolalar hayotda ko'rgan, ularga tanish bolgan buyumlar, narsa va hodisalarni kuzatish orqali ularni suhbatga o'rgatish. Bolalar turli mavzular yuzasidan o'tkazgan suhbatlarda hosil qilgan tushunchalarini, taassurotlarini so'z vositasida boshqalarga bildiradilar. «Mening o'yinchog'im» «Avtobusda sayr», «Bizning hovli» «O'rtog'imizga ko'maklashyapmiz», «Koptokni qutqaryapmiz», «Chana uchyapmiz», «Bozorda», «Akamning kabutarlari», «Mehmonda», «Yozda», «Uy hayvonlari», «Mushuk bolalari bilan», «Quyonglar», «Mening onam shifokor», «Mening dadam quruvchi» va boshqa mavzulardagi suhbatlar jumlasiga kiradi. Ushbu mavzular bo'yicha o'tkazilgan suhbatlarda bolalar yangi so'zlarni bilib olishadi. Suhbatlar natijasida bolalar nimalarni o'zlashtirishlari lozimligini, qaysi yangi so'zlarni esda saqlashlarini va uning mazmunini tushunib olishlarini, bolalar diqqatini nimalarga qaratishni va ular yuzasidan beriladigan savollarni tarbiyachi o'ziga belgilab qo'yishi lozim. Savollar qisqa va aniq bo'lishi, bolalar tajribasiga asoslanishi, ularga fikr yuritishni, boshlang'ich — oddiy xulosalar chiqara olishni o'rgatishi kerak. Shuningdek, tarbiyachi mavzular bo'yicha mashg'ulotni qanday boshlash va yakunlashni o'ylab qo'yishi, mavzu mazmuniga mos she'rlar, topishmoqlar, maqollar, masallar, tez aytishlar, kichik hikoyalar ham tanlashi kerak bo'ladi. Mashg'ulotni boshlashdan oldin bolalarni jonlantirish, suhbat mazmunini yaxshilab tushunib olishlari uchun qisqagina kirish suhbatini o'tkazish mumkin, Masalan: «Mushuk o'z bolalari bilan» nomli suhbatni boshlashdan avval tarbiyachi bolalarga: Kimning uyida mushugi bor? Nima uchun mushuk saqlaysiz? Uni nimalar bilan boqasiz? U qanday ovoz chiqaradi? kabi savollar beradi. So'ngra bolalarga: «Men sizlarga mushuk va uning bolalari tasvirlangan suratni olib keldim» – deb suratni ularga ko'rinarli joyga ilib qo'yadi va bolalar uni yaxshilab ko'rib olishlari uchun 1–2 daqiqa vaqt beradi. Suratni yaxshilab ko'rib olishgach, tarbiyachi unda tasvirlanganlar bo'yicha savollar bera boshlaydi. Savollar bolalarning yosh va shaxsiy xususiyatlarini, dastur maqsadini hisobga olgan holda beriladi. Chunonchi, agar birinchi va ikkinchi kichik guruhlarda ushbu surat bo'yicha mashg'ulot o'tkazilsa, undan maqsad: bolalarning mushuk va uning

bolalari haqidagi tasavvurlarini aniqlash, tashqi ko‘rinishi, harakati, ovqatni qanday yeyishi haqida tushuntirish va lug‘atini faollashtirish bo‘lsa, tarbiyachi bolalarga suratni ko‘rsatib shunday savollar beradi: Suratda nima tasvirlangan? Ona mushuk nima qilyapti? Ona mushuk yonida kim yotibdi? Mushuk qanday miyovlaydi? Ikkinchi kichik guruh bolalariga esa yuqoridagi savollardan tashqari yana ushbu savollarni ham berish mumkin: Ona mushukning panjalari qanday rangda? Dumi qanday rangda? Mushukning boshida nimalari bor, tumshug‘ida-chi? Kulrang mushukcha nima qilyapti? U nimadan sut ichyapti? U sutni qanday ichyapti? Ip kalavasi bilan o‘ynayotgan mushuk bolasini ko‘rsatib: Bu mushukcha qanday rangda? U panjalari bilan nima o‘ynayapti? Ip kalavalari qanday rangda? Katta va maktabga tayyorlov guruhida beriladigan savollar esa ancha murakkablashadi. Rasmlarni ko‘rib chiqish vaqtida bolalar diqqati ayrim detallarga yo‘naltiriladi: Ona mushuk nimaning ustida yotibdi? Uning yonida uxlab yotgan mushukchani panjalarida ninasi ko‘rinib turibdi? Polda sochilib yotgan ip kalavalari qayerda edi? Nima uchun ip kalavalari polda sochilib yotibdi? Savatni kim ag‘darib yubordi? Tarbiyachining savollariga bolalar javob berib bo‘lishgach, surat yuzasidan tarbiyachining o‘zi gapirib beradi: «Mana bu ona mushuk – Mosh». Uning mushukchalari bor. U gilamcha ustida yotib, bolalariga qarayapti. Kulrang mushukchalar tarelkadagi sutni tili bilan chapillatib ichyapti, targ‘il rangdagi mushukcha esa sakrab, savat ichidagi ip kalavalarini ag‘darib yubordi. Ip kalavalari savat ichidan har tomonga sochilib ketdi va targ‘il mushukcha ko‘k rangdagi ip kalavasini chuvalashtirib o‘ynay boshladi. Oq-qora rangli mushukcha esa ona mushukning yonida uxlab yotibdi. Ona mushuk mushukchalariga qarayapti va «xur-xur» qilib xurillayapti». Ushbu mashg‘ulot jarayonida yangi so‘zlar izohlab beriladi, qiyin so‘zlar jo‘r bo‘lib takrorlanadi. Mashg‘ulot topishmoq aytish va uning javobini topish (Kichkina qumg‘on, o‘tirib ko‘zini yumgan), she‘r aytish (Sh. Sa‘dullaning «Mushuk» she‘rini):

Mushugim deydi: miyov,
Sichqon doim menga yov!
Shuning uchun qo‘ymayman,
Qancha yemay to‘ymayman.

yoki qisqa hikoya o‘qib berish bilan (Habib Po‘latovning «Mosh hikoyasi») davom ettirilishi mumkin. Tarbiyachi ushbu mashg‘ulotda bolalar lug‘atiga mushukchalar, ip kalavasi, panja, mo‘ylov, ichyapti, chapillatib, chuvalashib, kulrang, sohib yuborilgan, miyovlaydi, xurillaydi va boshqa so‘zlarni kiritadi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Suhbatning qanday turlarini bilasiz ?
2. Suhbat didaktik maqsadiga ko‘ra qanday turlarga bo‘linadi?

3. Grammatik rasmiylashtirilgan nutqni rivojlantirish qanday amalga oshiriladi?
4. Tarbiyachining suhbatga tayyorlanishi va o'tkazish jarayoni haqida gapirib bering.
5. Suhbatga o'rgatish usuli orqali savollar berish qanday amalga oshiradi?

II JARAYON

1-Mavzu: Hikoya qilib berish turlari va metodlari.

Reja:

1. Bolalarni hikoya qilishga o'rgatish usullari.
2. Turli yosh guruhlarida bolalarni hikoya qilib berishga o'rgatish.
3. Amaliy mashqlar orqali boshlangan so'zni to'ldirish usuli.
4. Gapirganda so'zlarni bir-biriga bog'lab, jumlar tuzishga o'rgatish.
5. Tarbiyachi rejasini tuzish usullari.
6. Hikoyalar turlari va ularni o'rgatishning izchilligi.

Tayanch tushunchalar: Hikoya, o'quv material, qurilish materiallari, uy maketlari, mashg'ulot uchun ko'rgazmali qurollar.

1. Hikoyalar turlari va ularni o'rgatishning izchilligi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hikoya – o'quv materialini bolalar uchun tushunarli tarzda bayon etish imkonini beruvchi og'zaki metodlardan biri. Hikoyada turli mazmundagi bilimlar obrazli shaklda taqdim etiladi. Bolalar uchun hikoyalar kundalik voqealar, yil fasllari, yozuvchilar, rassomlar, ona shahri haqida bo'lishi mumkin. Hikoya qilish uchun material sifatida badiiy asarlardan foydalanish mumkin. Ayniqsa, bolalar uchun tarbiyachining shaxsiy tajribasi bilan bog'liq hikoyalar qiziqarlidir: «Mening bog'cham», «Mening oilam», «Mening sevimli o'yinchog'im» va boshqalar. Hikoyani tushunish qobiliyati, ya'ni tinglay olish, mazmuniga munosabat bildirish olish, savollarga javob berish, oddiy qayta aytib berish uchun yoshdan boshlab paydo bo'ladi. Kichik guruhlarda hikoya ko'rgazmali materiallarni (narsa-buyumlar, ularning tasviri) namoyish qilish bilan birga qo'shib olib boriladi. Ko'rgazmali materiallardan bolalar tasavvurga ega bo'lmagan voqea-hodisalar haqida hikoya qilinganda o'rta va katta maktabgacha yosh guruhlarida ham foydalaniladi. Biroq, katta guruhlarda hikoya qilish jarayonida ko'rgazmali materiallardan keragidan ortiqcha foydalanish tavsiya etilmaydi. Chunki bolalarni so'z yordamida fikrlashga o'rgatish, ularda fazoviy tasavvurni rivojlantirish lozim. Hikoya – biror voqea, hodisani kengaytirib bayon qilishdir. Hikoya tasviriy va syujetli bo'lishi mumkin. Tasviriy hikoya – bu biror predmet yoki voqeaning

o'ziga xos tomonlarini bayon etishdir. Hikoyalar turlari va ularni o'rgatishning izchilligi. Hikoya – biron-bir fakt, voqeaning mustaqil tuzilgan keng qamrovli bayonidir.

2. Bolalarni hikoya tuzishga o'rgatish. Hikoya tuzish – hikoya qilib berishga nisbatan ancha murakkab faoliyatdir, chunki bolalarning o'zi ushbu mavzu bo'yicha hikoya mazmuni, uning nutqiy shaklini tanlashlari, ketma-ket (tarbiyachi yoki o'z rejasi asosida) bayon qilishlari zarur. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun hikoyalarning uchta turini ko'rsatish mumkin:

– qabul qilinishiga qarab aytiladigan hikoyalar (bolaning hikoya paytida nimani ko'rayotganligi haqida hikoya);

– xotira asosida hikoya qilish (bola hikoya aytish paytida nimalarni qabul qilganligi haqida hikoya);

– tasavvur asosida hikoya qilish (o'ylab topilgan hikoya).

Qabul qilish va xotira asosidagi hikoyalar faktli materiallarga asoslangan bo'lib, bolalar faktlarni bayon qiladilar. Tasavvurga asoslangan hikoyalar ijod mahsuli bo'lib, unda hikoyachi bola mavzuga qarab o'z tajribasining shaklini o'zgartiradi hamda yangi vaziyat va obrazlar yaratadi. Bitta mashg'ulotda bitta fikrda hikoyalar turlarining aralashib ketishiga yo'l qo'yish mumkin: bola o'yinchoqni tavsiflab (qabul qilish asosidagi hikoya) bo'lganidan so'ng uni qayerdan sotib olganligi yoki uni qanday qilib tuzatganini (xotira asosidagi hikoya) aytib berishi mumkin. Yuqorida sanab o'tilgan barcha hikoyalar turlari ta'lim maqsadlaridan kelib chiqqan holda tavsiflash, bayon qilish yoki shunchaki mulohaza yuritish sifatida bajarilishi mumkin. Masalan, tarbiyachi to'tiqushlar haqida mashg'ulot o'tkazib, bolalarga hikoya qilib berishni topshirishdan oldin to'tiqushlar haqida savollar beradi:

– To'tiqushning patlari qanaqa rangda?

– To'tiqush patlari uning hamma yerida bir xil ko'rinishdami? Dumi, boshidagi patlari qanday? Qayerida uzunroq, qayerida kaltaroq?

– Idishga suv solib qafasga qo'yamiz, qushlar nima qiladi, cho'miladimi, uchadimi?

– Qushlar qanday uchadi, bir-birining patini nega cho'qiydi, nima uchun shoxdan-shoxga qo'nadi?

– Qafasning ichiga don, tuxum, tvorog, sabzi, olma solamiz.

To'tiqushlarimiz ularning qaysi birini xush ko'rib yeydi?

Bu savollar vositasida bolalar qushlar bilan ishlashga o'rganadilar, savollar natijasida va kuzatishlar asosida «Men qushlarga don berdim» mavzusida hikoya tuzish topshiriladi. So'ng 5–6 boladan hikoyani so'zlab berish so'raladi. Zebinisoning hikoyasi hammaning diqqatini tortadi: «Dadam menga bozordan ikkita to'ti sotib olib berdilar. To'tilar kichkina qafaschada edi. Ikkinchi kuni ini

bor, chiroyli, katta qafas olib keldilar va to‘tilarni unga qo‘yib yubordilar. To‘tilar keng qafasga kirgandan so‘ng sayray boshladilar, ham yayrab o‘ynay boshladilar. To‘tilarning pati yashil, havorang, sariq, kulrang bo‘lib, tovlanib turar edi. Ular bir-birlarining patlarini tozalay boshladi. To‘tilarning patlari bosh qismida kalta, dumida, qanotlarida uzun, kichik-kichik xolchalari ham bor. Xuddi ataylab chizilgandek. Hikoya tugagandan so‘ng tarbiyachi hikoyalarni tahlil etib, eng yaxshi tasviriy lavhalarga, parchalarga bolalar diqqatini tortadi: masalan, to‘tiqushning patlari rangini Dilnoza sariq, yashil, kulrang, oq, havorang deb tasvirleydi. «To‘tiqushlar nima uchun shoxdan-shoxga qo‘nadi?» degan savolga Dilbar: «To‘tiqushlar mitti, jonsarak qushlar, o‘ynashni yaxshi ko‘radi», - dedi. Sarvar esa: «To‘tiqushlar don cho‘qiydi, tuxumni yaxshi ko‘radi, sabzi, olma bersak ham yeydi. To‘tilarga meva va sabzavotlar juda foydali», - deydi. Syujetli hikoyada ham biror voqea-hodisa hikoya qilinadi. Masalan, «Bizning oila», «Mening do‘stlarim», «Alla», «Do‘kon», «Bizning doktor», «Mening ko‘cham», «Ko‘cha harakati qoidalari», «Men kim bo‘lmoqchiman», «Sayrda», «Paxta terimida», «Mehrjon bayrami», «Bizning qishloq» kabi mavzulardagi hikoyalar shakl jihatidagina emas, mazmunan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu hikoyalarni tuzishda bolalarning nimalarga e‘tibor berishi tushuntiriladi.

3. Bolalarga ertak va hikoyalar aytib berish usullari. Hikoya tuzish jarayonida bolalarning narsalarni ko‘rib idrok etishi, eslab hikoya qilish, tasavvur etib hikoya qilish kabi qismlarga bo‘linadi. Ko‘rgan narsalarni idrok etib yoki eslab hikoya qilish aniq materiallar asosida tuziladi. Ulardan tasavvur etib hikoya qilish – ijodkorlikni talab qiladi. Bu hikoyalarning hammasi ham nutqning bog‘liqligi va maqsadga yo‘naltirilganligi bilan muhimdir. Hikoya qilish usullari xilma-xildir. Jumladan, tarbiyachi tomonidan hikoyaning qisqacha namunasi berilishi mumkin. Bunda hikoyaning bir qismi tuziladi yoki o‘yin tarzida bayon etiladi. So‘ng bolalarning o‘zlari hikoya tuzadilar. Masalan, «Bizning shifokor» hikoyasi qanday yaratilganligini ko‘rib chiqaylik. Mashg‘ulotning maqsadi tibbiy yordam ko‘rsatish namunasida bemorlarga g‘amxo‘rlik tuyg‘usini tarbiyalash orqali bolalar nutqini rivojlantirishdan iborat. Hikoya o‘yin jarayonida o‘yinchoqlar vositasida bemorga tibbiy yordam ko‘rsatish, «bemor», «tez yordam» xodimlari bilan muloqot asosida tuziladi. Sardorning hikoyasi: «Sanjar qovunni ko‘p yeb qo‘yib, qorni og‘rib qoldi. Otasi «tez yordam» chaqirdi. Shifokor kelib, bemor Sanjarga tezkor tibbiy yordam ko‘rsatdi. Sanjarning otasi, onasi shifokorga tashakkur bildirdilar». Mehrinisoning hikoyasi: «Gulnoza dam olish kuni opasi, singlisi bilan hovlida o‘ynadi. Oyisi murabbo qaynatish uchun bir chelak olxo‘ri olib kelgan edi. Gulnoza, opasi, singlisi o‘ynab-o‘ynab chanqadilar. Olxo‘ridan yeb olib, bir necha marta sovuq suv ichishdi. Uchalasining ham qorni og‘rib, isitmasi ko‘tarildi. Ularni dadasi mashinada poliklinikaga olib bordi. Poliklinikada

bolalar shifokori, hamshira opa ularga shoshilinch yordam ko'rsatdi. Ular kerakli dori-darmonlarni olib, tezda sog'ayib ketdilar. Shundan so'ng ho'l meva yeb, qaynatilmagan suv ichmaydigan bo'ldilar». Hikoya tuzishda uning rejasi, mazmunining asosiy qismlari bolalar tomonidan muhokama etilib, ma'lum qismi bayon qilinadi. Bolalar yo'l qo'ygan xatolar tuzatib boriladi va oxirida xulosa qilinadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida «Bog'cha sahnasi uchun saboq» nomli bir pardali, bir ko'rinishli pyesa sahnalashtirilib, namoyish etiladi va bolalarda katta qiziqish uyg'otadi. Spektakldan so'ng tarbiyachi bolalardan asar voqealarini hikoya qilib berishni so'raydi. Bolalar ko'rgan-kuzatganlarini qoldirmasdan hikoya qiladi: Sobir. Katta ko'chada mashinalar g'iz-g'iz o'tib turganda, birdan ko'chaning o'rtasida samokat uchib kelayotgan Bo'rivoy ko'rinadi. U mashinalarning ishorasiga ham e'tibor bermaydi. Shunda svetafor uni to'xtatadi va tanbeh beradi. Bo'rivoy bunga e'tibor bermay, qochib qoladi. Sanjar. Svetafor va qayerdandir paydo bo'lgan Bo'rivoy quyonlarni quvib ketishadi. Bo'rivoy qo'lga olindi. DAN mashinasi yetib keladi va Bo'rivoy qafasga qamaladi. Zuhra. Quyonlar Bo'ridan qutilganiga xursand bo'lganidan sakrab o'ynay boshlaydilar. Birdan mashinalardan biri quyonchani urib yuboradi. «Tez yordam» mashinasi yetib keladi va quyonchani oyog'ini gipslab qo'yadi. Quyonlar yo'l harakati qoidasiga rioya etmay ko'chada o'ynaganlari uchun shikast yeydilar. Har uchala tarbiyalanuvchi ham yo'l harakati qoidalarini kuzatganlari asosida esda saqlab qolganlarini to'g'ri izchil, gapirib beradilar. Ularning hikoyasini boshqa bolalar to'ldiradilar. Bu usulda ko'rgazmalilik, kuzatish muhim rol o'ynaydi. Bolalar o'zlari va tengdoshlarining narsalarini taqqoslaydilar, o'xshash va farqli tomonlarini bilib oladilar. Bu jarayonda hikoyani «to'qish» oddiydan murakkabga qarab boradi. «Kim tez va chiroyli uy qura oladi?» o'yini bolalarning fikrlash doirasi nihoyatda kengligini ko'rsatadi. Mashg'ulotning maqsadi bolalarni bir qavatli va ko'p qavatli uylar qurish, qurilish vositalari, quruvchilar haqida ijodiy tasavvur qilishga, o'ylashga, fikr yuritishga yo'llash, quruvchilar mehnati bilan tanishtirish asosida nutqini rivojlantirishdan iboratdir. Qurilish materiallari: G'isht, panel, bloklar, ko'tarma kranlar, yuk mashinalar, ishchilar uchun ish qurollari, uy maketlari, mashg'ulot uchun ko'rgazmali qurollar vazifasini o'taydi. Bolalar uch guruhga bo'linib, tarbiyachining topshirig'i bo'yicha turar joy, bolalar bog'chasi, do'kon qurishni boshlab yuboradilar. Qurilish materiallari, ish qurollari har uch guruhga bab-baravar taqsimlanadi. Bir guruh bolalar rasimga qarab, turar joy binosi, ikkinchi guruh bog'cha, uchinchi guruh esa do'kon quradilar. Bolalar faqat rasmdagi tasvirga qarab emas, o'zlarining tasavvurlaridagi imoratlarni qurishlari mumkin. Masalan, rasmdagi turar joy binosi to'qqiz qavatli panelli bino bo'lsa-da, kichikintoy quruvchilar negadir besh qavatli g'ishtli imorat quradilar. Do'kon rasmda ikki qavatli bo'lsa, ular bir qavatli qilib quradilar. Imoratlarni qurishda

bo'sh qolgan bolalar ham uch guruhga bo'linib, «quruvchilar»ga yordam beradilar (og'zaki).

Turar joy hovlisiga yuk mashinalari birin-ketin kirib kela boshlaydi. Bular yangi turar joyga ko'chib kelayotgan «xonadon»larning yuklari bo'lishi mumkin. Do'kon ham gavjum. Hamma qo'g'irchoqlar xaridi bilan band. Nihoyat, asosiy muammo, bolalarning o'zlari qurgan binolari haqidagi hikoyalari tinglanadi. Sadridin: Biz besh qavatli turar joy binosini qurib bitirdik. To'qqiz qavatlik qurmadik, sababi liftlar tez-tez ishlamay qolib, buvularimiz, buvilarimiz yuqoriga chiqishga qiynaladilar. Uyimizning kirish joylarini, mehmonxona va yotoqxonalarini, bolalar xonasini ham keng-keng qilib qurdik. Hovlisida bolalar maydonchasi bor. Gulzorlarga joy ajratdik. To'yxonamiz ham bor. Keyin har bir xonadon uchun mevali bog'chaga ham joy ajratdik. Yozda, issiqda daraxtlar soyasida hordiq chiqariladi. Bog'cha va do'konni uyimizga yaqin joyga qurdik.

Lutfiniso: To'g'ri, bog'cha turar joylarga yaqin bo'lgani yaxshi. Biz maslahatlashib, bog'chani turar joylarga yaqin qurdik. Bog'chamizning hovlisi keng, ko'rkam, soya-salqin bo'lishiga, o'yin maydonlariga e'tibor berdik, ya'ni rasmdagidan o'zgartirdik. Sojida: Biz ham do'konni uylarga yaqin qurdik. Onalarimiz ishdan qaytayotganda bizni bog'chadan olib, do'kondan kerakli narsalarini xarid qilib, shundoq uyimizga kirib ketaveradilar. Haqiqatan ham bolalar qurilishga ijodiy, hayotiy yondashadilar va bu ijodkorlik ularning nutqida o'z ifodasini topadi. Shunisi ham borki, yuqorida bayon etayotgan monologik nutq usullarining har biri alohida-alohida yuz bermaydi. Ular ba'zi hikoyalarga qo'shib ketib, ijodiy, erkin, bir butun hikoyani ifodalashi mumkin. Buni biz kundalik faoliyatda bolalar to'qigan hikoyalar turkumidan bilsak bo'ladi. Bolalar to'qigan ertak va hikoyalarda o'zlariga xos o'y-xayollari, orzu-istaklari, tasavvurlari murg'ak qalbdan tilga ko'chadi. Ishimizning natijasi sifatida ana shu hikoyalarning ba'zilarini namuna tarzida keltiramiz: Ruxsora. «Mening dadam xurmo ko'chati olib kelib, bahorda hovlimizga o'tqazgan edilar. Unda men juda kichkina bo'lgan ekanman. Hozir men ham, xurmo daraxti ham o'sdik. Uning barglari juda chiroyli, yozda soyasi qalin, biz daraxt salqinida rosa o'ynaymiz. Mevasi esa mazali. Mevasini uzganimizdan so'ng biz qarindoshlarimizga, qo'shnilarimizga tarqatamiz. Ayniqsa, buvam va buvim duo qiladilar: «Xurmo jannatning mevasi. Uni ardoqlang, kam bo'lmaysiz». Bu yil dadam daraxtlarni ko'paytirmoqchilar».

Nigina. «Men oktabr oyida oyim bilan Chinozga – xolamnikiga bordim. Birinchi marta paxtazorni ko'rdim. Paxtalar lo'ppi-lo'ppi bo'lib ochilgan. Oppoq dala. Quyoshda ko'zni qamashtiradi. Bir tomonda mashinalar paxta terayapti. Yoshu kekxa, bolalar etak bog'lagan. Men ham paxta termochi bo'ldim. Xolam menga ham etak bog'lab qo'yidilar. Lekin tezda belim og'rib qoldi. Qishloqdagi

xolamning bolalariga qoyilman. Men tengi qizlari ham paxta terdi, ham moliga o't yulib oldi. Bog'chaga bormas ekan». Nurxon: «Biz oilamiz bilan qishloqdan ko'chib kelganmiz. Qishloqda men quyosh botishini ko'p ko'rganman. Quyosh botganda ufq qizarib, dalalar qorong'ilasha boradi. Qorong'ulik hamma yoqqa birdan o'rmalab ketadi. Lekin teraklar uchi xali nurli ko'rinadi. Hamma yoqqa birdan jimlik cho'kadi. Lekin oqshomda ham odamlar tinmaydilar. Saharda issiq non hidi butun qishloqni tutib ketadi. Daladan qaytgan ayollar sigirni sog'ib, xamir qoradi. Tong otmay tandirga o't yoqib, tog'oradan toshay-toshay deb turgan xamirdan non yasab, sutga yo'g'rilgan issiq, bo'rsildoq nonlarni tandirdan uzib oladi. Qishloq hayoti ana shunday, issiq, bo'rsildoq non hidi ufurgan oppoq tong bilan boshlanadi». Ravshan. «Olmalar gullaganda bog' juda chiroyli bo'lib ketadi. Quyosh nurini olmoqchi bo'lgan oppoq gulbarglar oftobga qaragan. Shabboda turib, olma gullarini silab-siypalaydi. Shunda olma gullari kuylagandek bo'ladi. Bu asalarilar kuyi ekan. Shabboda tinadi. Go'yo butun bog' kuylagandek bo'ladi. Asalarilar gullagan bog' tepasida g'ujg'on o'ynaydi. Yuqoridagi hikoyalardan ko'rinib turibdiki, ona tilining hissiy, estetik ma'no qirralarini bir vaqtning o'zida anglay boradilar, til go'zalligini, boyligini his etadilar. Masalan

Mavzu: Shaxsiy hayotdan hikoya tuzish: «Mehmonda».

Maqsad: Tarbiyachining rejasi, namuna hikoyasi asosida shaxsiy hayotda bo'lgan voqealarni hikoya qilib, so'zlab berishga o'rgatish.

Vazifalar:

- Amaliy mashqlar orqali boshlangan so'zni to'ldirish. Mushuk, ech-ki, qo'l-qop, som-sa va hokazo.

-Gapirganda so'zlarni bir-biriga bog'lab, jumlar tuzishga o'rgatish.

Kutilayotgan natijalar:

-Tarbiyachining rejasi, hikoya namunasi asosida shaxsiy hayotda bo'lgan voqealarni hikoya qilib, so'zlab berishga o'rganadilar.

-Gapirganda so'zlarni bir-biriga bog'lab, jumlar tuzishga o'rganadilar.

Kerakli jihozlar:

- Mavzuga oid rasmlar.

Mashg'ulotning borishi.

1. Bolalar, siz oyingiz yoki buvingiz bilan mehmonga borganmisiz?

2. Mehmonga borishdan avval qanday tayyorgarlik ko'rish kerak?

Mehmonda bolalar o'zini qanday tutish kerak?

Savol-javobdan so'ng tarbiyachi: Bolalar, hozir «Mehmonda» mavzusida hikoya tuzishni o'rganamiz. Tarbiyachi reja beradi.

1. Mehmonga qachon, qayerga, kim bilan bordingiz?
2. U yerda kimlarni ko'rdingiz?
3. Qanday o'ynadingiz?
4. Mehmonda yana nimalar bilan shug'ullandingiz?

Tarbiyachi hikoya namunasini berishi mumkin. Bir kuni buvim meni xolamnikiga mehmonga olib boradigan bo'ldilar. Men darrov yuvinib, kiyinib oldim. Buvim bilan yo'lga tushdik. Xolamning uylariga kirishimiz bilan kattalarga salom berdim. Oyoq kiyimimni bir chekkaga yechdim. Buvimning kovushlarini ham chetroqqa olib qo'ydim. Xolamning qizlari bilan mehmon-mehmon o'ynadik. Keyin oshxonada xolamga yordam berdik, yuvilgan idishlarni artib turdik. Xolam xursand bo'ldilar. Uyga ketayotganimizda «Yana kelganingizda, albatta, Nilufarni olib keling», dedilar. 5–6 ta bolalar javoblari tinglanadi. Tetiklashtiruvchi mashq.

«So'zni to'ldir» o'yini. O'yinning borishi: Bolalar doira shaklida turadilar. Tarbiyachi koptokni qo'lga olib, o'yinni boshlab beradi. Bolalar tarbiyachi boshlagan so'zni davom ettirishlari kerak: ki-tob,bo-la-lar, mu-shuk, ech-ki, qo'l-qop, som-sa va hokazo. O'yin shu tarzda davom etadi. Izoh: Tarbiyachi o'yin davomida koptok har bir bolaga borishiga va javoblar qaytarilmasligiga, bolalar nutqining grammatik to'g'ri tuzilishiga ahamiyat berishi kerak. Bolalar bilimini tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

Mehmonda bolalar o'zini qanday tutish kerak?

Kimning tuzgan hikoyasi sizga yoqdi?

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Hikoyalar turlari va ularni o'rgatishning izchilligi nimalardan iborat?
2. Hikoya qilishning qanday usullarini bilasiz?
3. Bolalarni hikoya tuzishga qanday o'rgatiladi?
4. Qabul qilish va xotira asosidagi hikoyalarda bolalar nimalarni bayon qiladilar?.
5. Bolalarni so'z yordamida nimalarga o'rgatiladi?
6. Bolalarga ertak va hikoyalar aytib berish usullarini o'rgating.

2-Mavzu: O'yinchoq va predmetlarga qarab hikoya qilib berishga o'rgatish.

Reja:

1. Bola tarbiyasida milliy o'yinchoq va qo'g'irchoqlarning roli.
2. Turli yosh guruhlarida bolalarni o'yinchoqlarga qarab hikoya tuzishga o'rgatish usullari.
3. O'yinchoqlar tanlashda bolaning yosh va individual xususiyatlari.
4. Maqsadga qaratilgan yondashuvlarning metodik t, pedagogik, gigienik, badiiy talablari.

Tayanch tushunchalar: shartli va natural ko‘rinish, sivilizatsiya, san’at vositalari, qo‘lbola o‘yinchoqlar, o‘yinchoq-ovutmachoqlar, chambarak, froniton, kolonka, tom, ark, kub, prizma, konus, piramida, slindr, plastinka, texnika o‘yinchoq, personaj, shaqldoq, buyumli harakat.

1. Bola tarbiyasida o‘yinchoqning ahamiyati. O‘yinchoq – bola hayotining dastlabki davrlaridan boshlab ularga yo‘ldosh, quvonch manbaidir. O‘yinchoq bolaning o‘ynashi uchun mo‘ljallangan va boshqa maqsadlarda foydalanilmaydigan buyum hisoblanadi. Unda buyumlarning tipik xususiyatlari umumiy tarzda aks etadi. Pedagog A.S.Makarenko, «O‘yinchoq o‘yinning «material asosi», o‘yinchoq o‘yinni yaratishda ishtirok etadi, bolaning o‘ziga xos sherigi sifatida namoyon bo‘ladi, uning shaxsiga ta’sir ko‘rsatadi», - deb ta’kidlaydi. Rus pedagoglari o‘yinchoq bolalarga atrofdagi mavjud voqelikni o‘rganishga yordam beradigan, ranglar, buyumlar ko‘lamini ularning materiallarini farqlash malakasini rivojlantiruvchi vosita deb ta’kidlab, bola dunyoqarashini kengaytirishdagi ahamiyatini ko‘rsatib berdilar. Xalq pedagogikasida o‘yinchoqlarning butun bir tizimi ishlab chiqilgan bo‘lib, bular bolaning sensor qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan.

O‘yinchoqlar bolalarning nutqiy faolligini uyg‘otadi, lug‘at boyligini oshiradi, ularda tahlil qilish, yaxlit holatga keltirish, umumlashtirish, taqqoslash, tavsiflash, diqqatni jamlash kabi qobiliyatlarni rivojlantiradi. O‘yinchoq bolalarda – ma’naviy-axloqiy tuyg‘ularni (mehribonlik, avaylash, e’tiborlilik) shakllantiradi, atrof-muhitga ijobiy munosabatni uyg‘otadi. O‘yinchoqlar tanlashda bolaning yosh va individual xususiyatlari, qiziqishlari, istaklari hisobga olinadi. Maqsadga qaratilgan bunday yondashuv – o‘yinchoq tanlashga bo‘lgan talabni yanada oshiradi. Asosan, pedagogik, gigienik, badiiy talab orqali o‘yinchoq tanlanadi. Pedagogik talab. O‘yinchoq obrazi va mazmunining bola tarbiyasiga muvofiqligi; jamiyatimiz g‘oyasi nuqtayi nazariga mos kelishi, g‘oyaviy jihatdan qimmatli bo‘lishi pedagogik talabning muhim belgisi hisoblanadi. O‘yinchoq bolada olijanob tuyg‘ularni uyg‘otishi, boshqa millat bolalari bilan do‘stona munosabatlarni tarbiyalash, voqeylikka nisbatan olijanob tuyg‘ular uyg‘otishi, ijobiy, axloqiy tajriba to‘plashga yordam berishi lozim. Bolaning faollikka bo‘lgan intilishini qoniqtirishi va uni uyg‘otishi kerak. Obrazli o‘yinchoq real haqiqatni ifoda etadi, buyum, uning xususiyatlari va hayotdagi ahamiyatini aks ettiradi. O‘yinchoqning dinamiklik xususiyati undan ko‘p marotaba rejali tarzda foydalanish imkonini yaratadi. Bu xususiyatidan kelib chiqib, o‘yinchoqqa quyidagi talablar qo‘yiladi:

Gigiyenik talablar. O‘yinchoq qanday materialdan va rangdan tayyorlanganligi, bolaning hayotiga hech qanday xavf solmasligi, yaxshi tozalanishi mumkinligi asosiy talablardan hisoblanadi.

Badiiy talablar. Shakl, bo‘yoq va bezaklarning har tomonlama uyg‘unlashuvi, bir-birini rang va shakl jihatdan to‘ldirib, ta’kidlab, o‘yinchoqning badiiy ifodaliligini oshiradi. O‘yinchoqlarning tuzilishi va bezalishi bolalarning turli yosh bosqichlarida idrok etish xususiyatlariga to‘la mos kelmog‘i lozim. To‘g‘ri tanlangan o‘yinchoq – bolaning jismoniy, axloqiy, aqliy va badiiy-estetik tarbiyasi rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bolani aqliy jihatdan tarbiyalashda didaktik o‘yinchoqlarning butun bir tizimi katta ahamiyat kasb etib, sensor va nutq rivojiga ta’sir etadi, fikrlash jarayonlari va diqqatini tarbiyalaydi, buyum va uning xususiyatlariga, qurilishiga bo‘lgan qiziqish shakllanadi, bilimi, tushunchalari boyib boradi.

– O‘yinchoq bolani quvontiradi, atrofdagilarga nisbatan ijobiy munosabat hosil qiladi, birgalikda o‘ynash tuyg‘usini uyg‘otadi va ijobiy his-tuyg‘ularni tarkib toptiradi. Axloqiy his-tuyg‘ularni shakllantirishda qo‘g‘irchoq muhim ahamiyatga ega. Milliy qo‘g‘irchoq bolalarni boshqa millatga mansub bo‘lgan tengdoshlariga bo‘lgan ijobiy munosabatini tarbiyalash manbalaridan hisoblanadi. San’atni birinchi yorqin obrazli va eng tushunarli buyumi bo‘lgan o‘yinchoq estetik hislar va kechinmalarni uyg‘otadi, estetik tarbiyani to‘plashga yordam beradi va badiiy didni shakllantiradi. Shu o‘rinda bolalarga yaqin va tushunarli bo‘lgan xalq o‘yinchoqlarining ahamiyatini alohida ta’kidlash lozim.

2. Turli yosh guruhlarda bolalarni o‘yinchoqlarga qarab hikoya tuzishga o‘rgatish usullari. O‘yinchoq bolalarni turli rang-barang harakatlarga undaydi va bolaning faol harakatga bo‘lgan ehtiyojini qondiradi. Tezkor javob reaksiyasini, harakatlarning aniqligi va muvofiqlashtirishini rivojlantiradi. Ilk yoshdagi bolalarga mo‘ljallangan ko‘p o‘yinchoqlar (shaqildoqlar, rezina koptokchalar, shaklchalar va boshq.) bolada ko‘rish va eshitish diqqatini rivojlantiradi, ushlar harakatlari va buyumli harakatlarni o‘stirishga yordam beradi. O‘yinchoqlarni turlari va ko‘rinishlari bo‘yicha quyidagi turkumlarga ajratiladi:

- syujetli-obrazli;
- texnika o‘yinchoqlari;
- qurish–yasash, qurilish materiallari o‘yinchoqlari;
- didaktik o‘yinchoq va o‘yinlar;
- sport va harakatli o‘yinlar uchun mo‘ljallangan o‘yinchoqlar;
- yig‘ma–bo‘linma o‘yinchoqlar;
- teatr va dekorativ o‘yinchoqlar (soya va qo‘g‘irchoq teatrlarining personajlari, dramalashtirilgan o‘yinlar uchun kiyimlar, archa o‘yinchoqlari);

– o‘yinchoq-ermaklar;

– ohang chiqaruvchi musiqaviy o‘yinchoqlar;

– qo‘lbola o‘yinchoqlar va o‘yin materiallari, turli-tuman o‘yin jihozlari.

– Syujetli-obrazli o‘yinchoqlardan syujetli-rolli o‘yin uchun foydalaniladi. U bolalarda ijobiy xarakter qirralarini, muloyimlik, g‘amxo‘rlik, yordam berishga ehtiyoj, shuningdek, kattalar mehnatiga hurmat va tengdoshlari bilan o‘ynay olish malakalarini tarbiyalaydi.

– Texnika o‘yinchoqlari bolalarda texnikaga va texnika asboblari bo‘lgan qiziqish uyg‘otib, ularni o‘z o‘yinlarida qo‘llay olish imkonini yaratadi. Bolalarga texnikaga bevosita aloqasi bor buyumning (mashinalar, mexanizmlar, transport turlari, aloqa vositalari) tashqi ko‘rinishi, obrazini va unga xos harakatlarini tanishtiruvchi texnik o‘yinchoqlar yaqin turadi.

– Qurish-yasash o‘yinchoqlari sodda, boshqarish va foydalanish jihatdan qulay va osondir. Bu o‘yinchoqlarni o‘ynash buyumning asosiy vazifalariga taqlid qilish imkonini yaratishi lozim. (avtomobilda g‘ildiraklar harakatlanishi, eshik ochilishi). Qurilish materiallari bilan o‘ynaladigan o‘yinchoqlarning asosiy 2 turi mavjud:

a) kublar, prizmalar, konuslar, piramida, slindrlar, plastinkalar, geometrik shakllar to‘plami.

b) turli blok - devor, fronton, kolonka, tom, ark va boshqa arxitektura- qurilish materiallari. Mayda (stol o‘yinlari uchun) va yirik (polda va maydonchada) o‘ynashga mo‘ljallangan bu qurilish materiallarining rangi har xil bo‘lishi mumkin.

– Didaktik o‘yinchoqlarning asosini xalq o‘yinchoqlari tashkil qiladi. Ularni o‘ynashda bola o‘z-o‘zini nazorat qiladi.

Xilma-xil mozaykalar sensor qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ulardagi o‘yin vazifasi naqshlar, rasmlarni tanlash va joylashtirishdan iborat.

– Harakatli o‘yinlarga mo‘ljallangan o‘yinchoqlar: suv, qum bilan o‘ynaladigan o‘yinchoqlar, koptoklar, arg‘amchilar, chambaraklar va boshqalar. Ularning asosiy vazifasi bolalarni jismoniy jihatdan tarbiyalashdir.

– Musiqali va teatrlashtirilgan o‘yinchoqlar bolalarning musiqaviy ohang va ritmni eshita olish qobiliyatini o‘stirishga yordam beradi. Katta yoshdagi bolalar ertaklarni sahnalashtiradilar.

– O‘yinchoq-ovutmacholqlar harakatchan, ko‘pincha ovoz chiqaradigan bo‘ladi. Ular bolalarni o‘zlarining ajoyib xatti-harakatlari bilan quvontiradilar, syujetlari esa vaqtichog‘lik bag‘ishlaydi.

– Qo‘lbola o‘yinchoqlarni kattalar bolalar bilan birgalikda tayyorlaydilar va turli ertak, hikoyalarni sahnalashtiradilar.

– O‘yinchoqlarni materialiga ko‘ra: hunarmandchilik, qo‘lbola usulida, fabrikada tayyorlanadi.

Taniqli pedagog A.S.Makarenko o'yinchoqlarning 3 turini ajratib ko'rsatgan edi: tayyor o'yinchoqlar, yarim tayyor o'yinchoqlar va o'yin materiallari. Birinchi turi bolalarni buyumlar va narsalarning rang-barangligi bilan tanishtiradi, tasavvurini o'stiradi. Ikkinchi turi boladan faol faoliyatni talab qiladi, mantiqan va aqlan o'sishga yordam beradi. Uchinchi turi bevosita bolaning ijodiy faoliyatini ta'minlaydi.

3. Bola tarbiyasida milliy o'yinchoq va qo'g'irchoqlarning roli.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning aqliy tafakkurini shakllantirish turli xil vositalar orqali amalga oshiriladi. Avvalo tarbiyalanuvchilarning aqliy tafakkuri har xil faoliyatlar vositasida katta kishilarning mehnati bilan tanishtirish jarayonida (masalan, qo'g'irchoq yasash ishi), har xil mashg'ulotlar va mashg'ulotlardan tashqari, ta'lim berish asosida, mustaqil topshiriqlarni bajarish bilan rivojlantirib boriladi. Bundan tashqari, har xil bayramlar, turli xil tadbirlar, shoir va yozuvchilarning tavallud topgan kunlarini nishonlash jarayonlari, san'at vositalari, bolalar badiiy adabiyoti, tasviriy va amaliy san'at, o'yinchoq va o'yin materiallari, ommaviy axborot vositalari, kino va turli xil multfilmlar, xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lgan ertaklar, rivoyat va topishmoqlar, maqollar tarbiyalanuvchilarning aqliy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu hamma vositalardan keng ravishda, izchillik va tizimlilik asosida foydalanib borsagina bolalar aqliy tafakkurining rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Masalan, maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi bolalar tafakkur va bilimlarini faqat o'yin-mashg'ulotlarda yaxshi o'zlashtirib oladilar. Tarbiyalanuvchilar tomonidan o'zlashtirib olingan aqliy tafakkur jarayoni tasavvur va tushunchalarni ongli ravishda tushunib yetishlari, fikrlashlari dastlab mashg'ulotlarda, keyinchalik o'yin, mehnat, ayrim topshiriqlarni mustaqil bajarishlari orqali amalga oshiriladi. Ana shunday vositalardan biri maktabgacha yoshdagi (3–5 yoshli) bolalar aqliy tafakkurini shakllantiruvchi asos qo'g'irchoqlardir. Qo'g'irchoqlar voqea, hodisa va jarayonning obrazli ko'rinishidir. Qo'g'irchoqlar milliy va umuminsoniy xususiyatlarga egaligi bilan insoniyat sivilizatsiyasida yashagan bo'lib kelmoqda. Uning obrazlilik xususiyati maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy tafakkurini, maqsadni shakllantirish imkonini beradi. Bu o'rinda, ta'kidlash lozimki, aqliy tafakkur tushunchasida bilish, emotsional va anglash tafakkuridan shu jihatlari bilan aqliy tafakkur farq qiladi. Maktabgacha ta'lim sog'lom, har tomonlama yetuk bolalarni tarbiyalash uchun zaruriy tashkiliy, uslubiy, psixologik shart-sharoitlar yaratadi, bolalarni maktabda muntazam ravishda ta'lim olishga tayyorlash ota-onalar davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida amalga oshiriladi. Shunday shakllardan biri qo'g'irchoqlar vositasida tarbiyalashdir. O'zbek tilining izohli lug'atida qo'g'irchoq - odamga yoki boshqa biror narsaga o'xshatib yasalgan bolalar

o'yinchog'idir. Shu ma'noda qo'g'irchoq o'yinchoqning bir turi va har turli ashyolardan yasaladi. Qo'g'irchoqlarning to'la, shartli va natural ko'rinishlari bor.

Qo'g'irchoqlarni shartli ravishda ikki ko'rinishga bo'lish mumkin:

1) odam timsoli ifodalangan qo'g'irchoqlar.

2) hayvonlar timsoli ifodalangan qo'g'irchoqlar.

Butun dunyo xalqlarida qo'g'irchoq mavjud, hatto qo'g'irchoq teatrlari ham faoliyat ko'rsatmoqda. Insoniyat qachondan boshlab qo'g'irchoq yasay boshlagan va uni qaysi davrdan boshlab tarbiya vositasiga aylantirganligi masalalari aniqlangan emas. Lekin olimlar qo'g'irchoqlar eramizdan avvalgi X-XI asrlarda mavjud bo'lganligini qayd etadilar. Bizning fikrimizcha, qo'g'irchoqlarning yasalishiga sabab aynan tarbiyaviy zaruriyati bo'lgan. Chunki qo'g'irchoqning quyidagi xususiyatlarga egaligi tarbiya vositasi sifatida qabul qilingan: a) qo'g'irchoqlar yumshoq, mayin va estetik rang-barang ashyolardan yasaladi, bu bolada qiziqish uyg'otadi; b) bola qo'g'irchoq bilan ovunadi va o'zi xohlagan tarzda o'ynaydi; d) qo'g'irchoq bolada idrok, tasavvur va fikr uyg'otadi; e) bola qo'g'irchoq bilan munosabatga kirishadi, uni yaqin kishisi sifatida qabul qiladi; f) qo'g'irchoq bola ongining o'sishiga ta'sir ko'rsatadi va h.k.

4. O'yinchoqlarga qarab hikoya tuzishga o'rgatish usullari.

Suhbat jarayonida bolalar bilan so'zlashuvning jonliligi ko'p jihatdan og'zaki nutqqa va nutqiy muloqotning savol-javob shakliga xos bo'lgan grammatik tuzilmalarining turlichaligi bilan bog'liqdir. Suhbat jarayonida bolalarda nutqiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Bolaga mana bunday ko'rsatma berish mumkin: «Qisqa javob ber. Batafsil javob ber (ammo to'liq javob bilan emas)», ulardan so'rash mumkin: «Kim qisqa javob bera oladi (yoki o'rtog'idan chiroyliroq javob bera oladi)». Zarur holatlarda pedagog qo'yilgan savolga keng qamrovli javob namunasini namoyish qilishi mumkin. Suhbatlarda bolalar keng qamrovli fikr bildirishlari va bir-ikkita so'zdan iborat bo'lgan javob berishlari mumkin (Sizga bog' yoqdimi? – Ha). Bolalarni keng qamrovli javoblarga savollarni to'g'ri qo'yish orqali yo'naltirish zarur: «Bahorda ob-havo ko'proq qanday bo'ladi?

Bu haqda aytib bering». Didaktik o'yin: «O'yinchoqlar do'koni» O'yin jarayonida bolalarning o'tilgan o'quv materialidan nutqda foydalana olishlarini, savollar berishlari va ularga javob qaytarishlari hamda hosil qilinayotgan vaziyatda mustaqil nutqiy yechimlar topa olishlarini aniqlash zarur bo'ladi. Bolalar sotuvchining oldiga kelib, o'z ismini aytishi va o'yinchoqning rangi va o'lchamini aytgan holda uni olib berishni so'rashi kerak. O'yinchoqlar bolalarning bilimlari (ularning nomi, o'lchami va rangi haqidagi) ga mos ravishda tanlanadi: qizil va sariq mashinalar, katta va kichik qo'g'irchoqlar, kubiklar, sharlar, har xil rangdagi bayroqchalar va kuzovi yashil, kabinasi esa qora bo'lgan bitta mashina. Sotuvchi rolini Sanjar ismli bola ijro etadi. Bolalarga ular do'kondan xohlagan

o‘yinchoqlarini olishlari mumkinligini aytadi. Sotuvchi bilan bolalar o‘rtasida taxminan mana bunday dialog bo‘lib o‘tadi: Sotuvchi: Assalomu alaykum. bola: Assalomu alaykum.

Sotuvchi: Keling, ismingiz va sizga qanday o‘yinchoq kerak?

Bola: Mening ismim Alisher, menga sochi qora rangdagi Zumrad degan o‘yinchoq kerak.

Sotuvchi: Bu qizlar o‘yinchog‘i-ku. Uni qanday o‘ynaysiz?

Bola: Bu o‘yinchoqni singlim Nargizaga sovg‘a qilaman. U ham Zumrad kabi aqlli qiz bo‘lishi uchun.

Sotuvchi: Juda yaxshi o‘ylabsiz. Bu fikringiz menga yoqqani uchun, qo‘g‘irchoqni sizga sovg‘a qilishga moslab, o‘rab beraman.

Bola: Rahmat.

Bolalar navbati bilan kelib, o‘zlariga yoqqan o‘yinchoqlarni so‘raydilar. Anvar kelganida esa barcha mashinalar tarqatib bo‘lingan va faqat yashil kuzov va qora kabina rangli mashina qolgan edi.

Alisher va Dilshod o‘rtasida quyidagi suhbat bo‘lib o‘tdi:

Alisher: Salom Dilshod.

Dilshod: Assalomu alaykum.

Alisher: Sen oying bilan o‘yinchoqlar do‘koniga bordingmi?

Dilshod: Men oyimlarni o‘yinchoqlar do‘koniga olib bordim.

Alisher: Qanaqa o‘yinchoq olding?

Dilshod: Koptok.

O‘yinning tugashi: Bolalar dialogini kuzatib turgan tarbiyachi, ularni boshqa mashg‘ulotga yo‘naltiradi. Dialog davomida Dilshod tomonidan qilingan nutqiy g‘alizliklar inobatga olinadi va kunning ikkinchi qismida Dilshod bilan individual ish olib boriladi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bola tarbiyasida o‘yinchoqning ahamiyati nimalardan iborat?
2. Turli yosh guruhlarda bolalarni o‘yinchoqlarga qarab hikoya tuzishga o‘rgatish usullari haqida nimalarni bilasiz ?.
3. Bola tarbiyasida milliy o‘yinchoq va qo‘g‘irchoqlarning roli qanday?
4. Qo‘g‘irchoqlarning qanday ko‘rinishlarini bilasiz?
5. O‘yinchoqlarga qarab hikoya tuzishga o‘rgatish usullari xususida to‘xtaling?

3-Mavzu: Badiiy asarni sahnalashtirish turlari va uni qo'yib ko'rsatish metodlari.

Reja

1. Badiiy asarni sahnalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari.
2. Sahnalashtirilgan o'yinlar. Badiiy asarni sahnalashtirib ko'rsatish usullari.
3. Sahnalashtirish uchun tanlangan ertak yoki hikoyaning mazmunini o'qib berish.
4. Asarni bolalar tomonidan eslab qolinishiga erishish usullari
5. O'yin qiziqarli o'tishi va uzoq davom etishi uchun o'yinga kerakli materiallar, kiyimlar tayyorlash hamda rahbarlikni to'g'ri amalga oshirish metodikasi.

Tayanch tushunchalar: personaj, emotsional, ijodiy o'yinlar, sahnalashtirilgan o'yinlar, siluetlar, teatr-kitoblar, panorama-kitoblar, qurish-yasash o'yinlari

1. Badiiy asarni sahnalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari. Sahnalashtirish o'yinlari, bu bolalarning mustaqil ijodiy o'yin turi bo'lib, unda badiiy asar va hikoyalar bolalar tomonidan rollarga bo'lib ijro etiladi. Bu o'yinlar bolalarda iroda, intizom va o'z xatti-harakatlarini boshqara olish, boshqalarning harakatlari bilan hisoblashish kabi ijobiy ma'naviy xislatlarni shakllantiradi. Sahnalashtirish o'yinlarida bolalar o'yin jarayoniga kirib boradilar, voqea va ertak ahamonlarining ichki hayotiga bevosita aloqador bo'lgan qahramonlik, jasurlik, mehribonlik, jonbozlik, jonkuyarlik kabi ijobiy fazilatlarni o'zlarida yaqqol namoyon qiladilar. Bu jarayonda bolalarning nutq faolligi, lug'at boyligi, dunyoqarashi kengayib boradi. Sahnalashtirish uchun badiiy asar, ertaklar tanlash katta yoshdagilardan bolalarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, istaklarini hisobga olishni talab etadi.

Adabiy asarlarni tanlashda quyidagi talablar qo'yiladi:

1. Mazmunining g'oyaviy-ma'naviy barkamolligi.
2. Badiiy jihatdan mazmundorligi.
3. Asardagi qatnashchi va rollarning soni (qancha ko'p bo'lsa, asar shuncha ahamiyatlidir).
4. Mazmuni yaxshi bo'lishi bilan birga, unda harakat turlarining ham ko'p bo'lishi.
5. Ifodali o'qishga mos bo'lishi.
6. Mazmuni qiziqarli, hayot bilan bog'langan bo'lmog'i zarur.

Bolalar xalq ertaklarini sahnalashtirishni yaxshi ko'radilar. Masalan, «Sholg'om», «Zumrad va Qimmat», «Bo'g'irsoq» va boshqalar. Bolalar boshqa xalq ertaklarini ham turli usullarda (qo'g'irchoq, soya, soya teatri orqali) sahnalashtirishga ehtiyoj sezadilar. Badiiy asarni eslab qolishlari uchun uni qayta qo'yib berish, sahnada ko'rsatish, rasmlar namoyish etish, didaktik o'yinlardan

foydalaniladi. Sahnalashtirish o'yinlari qiziqarli o'tishi va uzoq vaqt davom etishi uchun kerakli jihozlar tayyorlanishi va unga to'g'ri rahbarlik qilinishi kerak. Kattalar o'yin rejissyori rolini amalga oshira borib, bolalarning xatti-harakatlari, qobiliyatlari, intilishlarini hisobga olib boradilar. O'yinda faol ishtirok etgan bolalarni alohida rag'batlantirilib, kelgusida qaysi asarlarni sahnalashtirish kerakligini aniqlaydilar.

1. Bolalarning ijodiy qobiliyatlarini yanada takomillashtirishda qurilish materiallari bilan o'ynaladigan o'yinlarning roli kattadir. Pedagoglardan Z.V. Lishtvan, V.G. Nechayeva o'z tadqiqotlarida qurish-yasash o'yinlarining o'ziga xos tomonlari va ahamiyatini yoritib berganlar. Bolalar nashriyotlari badiiy asarlarni sahnalashtirish uchun xalq ertaklariga siluetlar, teatr-kitoblar, panoramakitoblar kabi turli ko'rinishdagi ko'rgazmali qo'llanmalarni chop etmoqdalar.

2. Sahnalashtirilgan o'yinlar. Sahnalashtirilgan o'yinlar ijodiy o'yinlar sarasiga kiradi. Unga ijodiy o'yinning quyidagi asosiy: niyatning mavjudligi, roli va mavjud harakatlar, xayol qilingan vaziyatning va boshqa elementlarning uyg'unligi, bolalarning mustaqillik va o'z-o'zini uyushtira olish jihatlari xos. Sahnalashtirilgan o'yin badiiy asar asosida ko'riladi: o'yin syujeti, rollar, qahramonlarning xatti-harakatlari, ularning nutqi asar matniga ko'ra belgilanadi. Sahnalashtirilgan o'yin bolalarning eshitgan asar yoki ertagidan olgan tasavvurlarini mustaqil ifodalash hamda mashq qilish imkonini beradi. Bu o'yinlar bolalarda iroda, intizom, o'z harakatlarini boshqalarning harakatiga muvofiq amalga oshirish kabi sifatlarni tarbiyalashda samarali vosita hisoblanadi. Sahnalashtirish bolalarni qayta so'zlashga o'rgatish usullaridan biridir. Ba'zi bir bolalarda badiiy asardan olingan parchani qayta so'zlab berishga xohish ham qiziqish ham bo'lmaydi, ammo unga o'yin usuli kiritilishi bilan bola asardagi rolga kirib, o'sha asar mazmunini juda yaxshi aytib berishga harakat qiladi. Bunday o'yinda bola o'zini o'sha asardagi qahramon o'rnida his etib, uning sezgi, kechinmalari dunyosiga chuqurroq kirib boradi. Badiiy asarlarni qahramonlar tilida so'zlab berish boladagi xayolni rivojlantirishga yordam beradi va asar qahramonida mavjud bo'lgan ijobiy sifatlarni egallashga intiladi. Sahnalashtirilgan o'yinda badiiy asarning g'oyaviy mazmuni bolalar tomonidan chuqurroq anglab olinadi. Sahnalashtirilgan o'yinlar bolalar biror ertak yoki hikoya syujeti asosida ma'lum bir rolni bajarishiga, o'yin jarayonidagi personajlarning aytadigan so'zlarining yod olinishiga asoslangan bo'lib, bolalarda iroda, intizom, o'z harakatlarini boshqalarning harakatiga muvofiq amalga oshirish kabi sifatlarni tarbiyalashda samarali vosita sanaladi. Sahnalashtirilgan o'yinlarni tashkil etish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga qamrab oladi:

I bosqich. Sahnalashtirish uchun badiiy asarni tanlash. Badiiy asarni tanlashda quyidagi talablarga rioya qilish kerak: 1) ertak yoki hikoyada qatnashuvchilar soni

ko'p bo'lishi kerak; 2) asarning nafaqat mazmuni, balki unda harakatlarning ham turfa xil bo'lishiga e'tibor qaratish lozim; 3) asar ifodali o'qishga mos bo'lishi kerak; 4) asar mazmuni qiziqarli va emotsional bo'lishi zarur; 5) asar bolalarning yoshiga mos kelishi lozim. II bosqich. Sahnalashtirish uchun tanlangan ertak yoki hikoyaning mazmunini o'qib berish. III bosqich. Asarni bolalar tomonidan eslab qolinishiga erishish: qayta o'qib berish, har bir bolaning aytadigan gaplari ustida individual ish olib borish, rasmlar namoyish etish. IV bosqich. O'yin qiziqarli o'tishi va uzoq davom etishi uchun o'yinga kerakli materiallar, kiyimlar tayyorlash hamda rahbarlikni to'g'ri amalga oshirish.

Badiiy asarni sahnalashtirib ko'rsatish usullari.

Sahnalashtirilgan o'yinlar bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda oddiydan murakkabga qarab yo'naltirib borilishi maqsadga muvofiq. Masalan, o'rta guruh uchun asosan harakatni aks ettiruvchi asarlar tanlansa, katta guruh bolalari uchun esa asar qahramonlarining ancha murakkab munosabatlari, ularning kechinmalari, qayg'ulari aks ettirilgan asarlar tanlanadi. Ertak va hikoyalarni bolalar ko'pincha o'zlarining ijodiy rolli o'yinlarida sahnalashtiradilar, bu o'yinlarda tulki, sichqon, xo'roz, quyon kabi personajlarni o'yinlarda aks ettiradilar. Yozuvchilarning badiiy asarlarini ham bolalar sevib sahnalashtiradilar. Bolalar bilan suhbatlasha turib, tarbiyachi hikoya yoki ertak qahramonlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga harakat qiladi. Har xil she'r, ertak qahramonlarining o'ziga xos xususiyatlari mana shunday o'rganiladi. Guruhda shu yoshli bolalarga xos bo'lgan ertaklar, hikoyalar ularga tanish bo'lib qolgandan keyingina sahnalashtirish boshlanadi. «Sholg'om», «Bo'g'irsoq» kabi ertaklar sahnalashtiriladi. Tayyorlov guruhida bu ish davom ettiriladi. Sahnalashtirish uchun ertaklarga olinmasdan, badiiy asarlar, xususan, she'rlar ham olinadi. Masalan, tarbiyachi o'rta guruh uchun asosan harakatni aks ettiruvchi asarlar tanlaydi, katta guruh bolalari uchun esa asar qahramonlarining ancha murakkab munosabatlari, ularning kechinmalari, qayg'ulari aks ettirilgan asarlar tanlanadi. Tarbiyachi bajarilgan ishning hisobini olib boradi. Bolalarga qaysi asar yoqqanini, ular ko'proq qanday asarni sahnalashtirishni yoqtirishlarini, qaysi bola topshirilgan rolni yaxshi ijro eta olganini, rollarni ijro etishda bolalarda qanday qiyinchiliklar vujudga kelganini yozib boradi. Mana shu asosda bo'lg'usi sahnalashtiriladigan o'yinlar jonlantiriladi.

Non isi

Alisher Navoiy

Sahnada saroy ko'rinishi tasvirlanadi. «Non isi» rivoyatini sahnalashtirish uchun zarur bo'lgan barcha jihozlar hozirlanadi. Ishtirokchilarning barchasi o'z o'rnini egallaydi.

– Bir kuni podshoh Husayn Boyqaro o‘z huzuriga vazirlarini chaqiribdi. Dunyodagi eng xushbo‘y narsani keltiring!

O‘ng qo‘l vaziri bir dasta atirgul keltiribdi.

Vazir: – Mana shohim.

Shoh: – Yo‘q, men aytgan narsa bu emas.

Chap qo‘l vaziri qalampirmunchoq keltiribdi.

Vazir: – Mana, shohim, marhamat.

Shoh: – Yo‘q. Men aytgan narsa bu emas. Sizlarga uch kun muhlat: topsalaringiz – topdingiz, topmasalaringiz, hammangizni jazolaymen!

Vazirlar nima qilishlarini bilmay, rosa boshlari qotibdi. O‘ylay-o‘ylay, Alisher Navoiyning huzuriga borib, maslahat so‘rashga qaror qilishibdi.

– Assalomu-alaykum, taxsir.

– Vaalaykum assalom. Kelinglar, xush ko‘rdik, marhamat.

Vazir: – Ey, mehribon ustoz! Bizni jazodan qutqaring. Shohimiz dunyoda eng xushbo‘y isli narsani keltirishimizni buyurib edilar. Shuni hech topa olmayapmiz. Panohingizga oling.

Navoiy: – Bu jumboqni ochadurg‘on kishi – Dehqon bobodur. Qani, yuringlar-chi, so‘raymiz.

Hammalari birgalashib, Dehqon bobo huzuriga boribdilar.

Dehqon: – Otam rahmatli tandirdan yangi uzilgan non isidan hushbo‘yroq narsa yo‘q, deguvchi edilar. Yangi yopilgan non olib boringlar-chi, shohga ma‘qul kelsa, ajabmas.

Navoiy yangi uzilgan nonni savatga solib, shoh huzuriga kiribdi.

Navoiy: – Mana, shohim. Dunyoda hushbo‘y hidli narsa – tandirdan yangi uzilgan nondir.

Shoh: – Rahmat, do‘stim, ko‘nglim istagan narsani siz topib keltiribsiz.

Navoiy: – Shohim, rahmatni menga emas, Dehqon boboga ayting, ko‘nglingizning istagini shu kishi topdi.

Shoh chapak chalib, mulozimlarini chaqiribdi.

Shoh: – Dehqonga sarpo kiydiring!

Shoh xazinaboni dehqonga sarpo kiydiribdi.

Dehqon: – Qulluq, shohim, qulluq.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Badiiy asarni sahnalashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari nimalarlan iborat?
2. Adabiy asarlarni tanlashga qo‘yiladigan talablarni bilasizmi?
3. Sahnalashtirilgan o‘yinlar bolalarda qaysi sifatlarni tarbiyalashda yordam beradi?
4. Sahnalashtirish uchun badiiy asarni tanlashda nimalarga rioya

qilish kerak:

5. Sahnalashtirish ishini qanday bosqichlar bo'yicha o'tkazish mumkin?

6. Badiiy asarni sahnalashtirib ko'rsatish usullarini aytib bering

4-mavzu: Bolalarni ertak kitoblar biln tanishtirish texnologiyalari.

Reja:

1. MTTda bolalarga kitobga mehr uyg'otish.
2. Ertak kitoblar orqali bolalarning axloqini shakllantirish.
3. Xalq ertaklarida badiiy obrazlar orqali o'z dunyoqarashi, axloq normalari va boshqa ijtimoiy masalalarni shakllanishi.
4. Insonning ijtimoiy axloqiy normalari asosida masal, allegorik ravishda ifodalanishi hamda hayvonlar haqidagi ertaklarni badiiy talqini.

Xalq og'zaki poetik ijodidagi eng boy va rang-barang janrlardan biri ertakdir. Ertak xalq turmushi, urinishi, mehnati, yuksak ideallariga maskanligi, xullas, xalq hayotining barcha jabhalari bilan uzviy bog'langanligi bilan ham g'oyatda e'tiborlidir. Zero, ertaklar hech vaqt bekorchi, ermak narsalar bo'lmay, ular hamma vaqt zo'r ijtimoiy va tarixiy ahamiyatga egadir. Bahaybat maxluqlar haqida hikoya qiluvchi ertak va afsonalarda u yoki bu davrning ijtimoiy, hayotiy kurashlari, xalq manfaatlari o'zining badiiy ifodasini topgan. Ana shu buloq singari jo'shqin, ummondek tubsiz, bebaho xazina bo'lmish ertak o'zining g'oyaviy mazmuni, badiiy qudrati bilan hamisha mehnat ahlini o'ziga maftun etib kelgan. Ertakning muhim xususiyatlaridan biri uning har doim xalq hayoti, kurashi, tarixi, psixologiyasi, dunyoqarashi, urfodatlarini bilan juda yaqin bog'langan bo'lishi, insonlarga axloqiy va ma'naviy yo'ldosh bo'lib kelishidir. Ertak — insonning ma'naviy va jismoniy kuchiga ishonch ruhi bilan to'lib-toshgan. U insonga butun real va tabiatdan tashqari kuchlarning bo'ysunganini ifodalaydi. Ertaklarda inson tabiat va ijtimoiy hayotda o'ziga dushman bo'lgan kuchlarga qarshi kurashda doimo g'olib chiqadi. Xalq o'z ertaklarida badiiy obrazlar orqali o'z dunyoqarashi, axloq normalari va boshqa ijtimoiy masalalarni o'rtaga qo'ygan va o'zicha hal etgan. Bu fikrlar, intilishlar, orzu-havaslar ommaning didiga, ruhiga yaqin obrazlar orqali ravon, jonli tilda yetkazib berilgan. Ertaklar sodda va tushunarli bo'lgani uchun katta va kichikka, savodli va savodsiz kishiga tez yetib boradi. Ular orqali insonning ijtimoiy axloq normalari ham shakllanadi. Ba'zan bu axloqiy normalar masal tarzida, allegorik ravishda ifodalanib kelgan. Bu hol, ayniqsa, hayvonlar haqidagi ertaklarda aks etgan. Xalqning kelajakka ishonchi, adolatning adolatsizlik ustidan g'alabasi, yorug'likning zulmatni yengishi, ozod va baxtiyor hayotga ergashish kabi g'oyalar ertaklarda yorqin obrazlar orqali tasvirlangan. Xalq

ertaklaridagi bu motivlar g'oyaviy emotsional ta'sirni kuchaytiradi, mehnatkashlarning zulmkorlarga qarshi nafrat-g'azabini oshiradi va xalq ma'naviy hayotining ajralmas qismini tashkil etadi. Xalq dahosi bilan yaratilgan ertaklar yosh avlodning tarbiyasiga kuchli ta'sir qiladi va ma'naviy hissiyotni uyg'otadi. Ertaklar insonni o'z kuchi, o'z huquqi, o'z ozodligini anglatishi, undagi mardlik va vatanga muhabbat tuyg'ularini uyg'otishi bilan ham ma'naviy oziq berib kelgan. Xalq ertaklari el-yurti ko'z qorachig'iday avaylab-asraguvchi ajoyib vatanparvar qahramonlarni ulug'ladi; ayollarning haq-huquqini himoya qildi; osmonda uchishni, oyga yetishni orzu qildi, „Oynayi jahon“lari orqali yer yuzida bo'layotgan voqealarni bilib turdi, uzoqni yaqin qildi; „Ochildasturxon“lari bilan noz-u ne'matlar yaratdi; kishilar xarakteridagi yaramas odatlarni, noma'lum, noma'qul hislatlarni tanqid ostiga oldi; mardlik, epchillik, dovyuraklik, mehnatsevarlik, halollik, vafodorlik, to'g'rilik, saxiylik g'oyalarini ilgari surdi, ulug'ladi. Safarga otlangan botirning bir siqim tuproqni o'zi bilan birga olib ketganligini hikoya qiluvchi ertakni eslang. Ana shu bir siqim vatan tuprog'i o'z g'alar yurtida unga kuch-quvvat ato etadi, yaralanganda dardiga malham bo'ladi, maqsadga yetishida madad beradi.

Ana shunday xalq prozasi — ertakda, ayniqsa, romantik tasvir kuchli bo'ladi. Unda qahramon jabr-jafo chekadi. Lekin oxiri baxtiyor bo'ladi, tengsiz jangda, kurashda g'olib chiqadi. Bunda romantik yechim — xotima xalqning idealidan, uning orzu-umididan kelib chiqadi. Busiz mumkin emas, ertak xalqning o'z kuch-qudratini anglab olishga madad berishi, uni baxtiyor kelajakka tomon ilhomlantirishi, kurashga chorlashi va shu kurashning (abstrakt bo'lsa-da) g'alabasiga ishonirishi kerak. Bunday optimistik yo'nalish turli ertaklar (hayvonlar haqidagi ertaklarda ham, sehrli-afsonaviy ertaklarda ham, ijtimoiy-maishiy ertaklarda ham, hayotiy ertaklarda ham)da ufarib turadi. Misol tariqasida „Kambag'al qiz“, „Podachining qizi“, „Zumrad va Qimmat“, „Ota vasiyati“, „Ko'k qo'chqor“, „Uch og'ayni botirlar“, „Kambag'al- qashshoq“, „Ahmadlar“ kabi ertaklarni olib ko'raylik. Bunday ertaklarda mehnatkash xalqning mung va zori, qayg'u va hasrati ham, quvonchi va baxtli, shod va erkin kunlarga intilishlari ham o'z ifodasini topgan, yaxshi yashash haqidagi ezgu niyat, orzu- umidi aks etgan. O'tmishda qashshoq yashagan, og'ir mehnatdan tinka-madori qurigan, och-yupun, bir parcha nonga zor bo'lgan kishilar farovon turmush, yaxshi kunlar haqida orzu istaklarini o'z og'zaki ijodlari orqali bayon qilganlar. Mehnatkash xalqning turmush sharoitini yaxshilashga qaratilgan bunday ertaklarning qahramonlari turli toifadagi kishilar: biri cho'ri, biri ishsiz — qashshoq, biri podachi, biri ovchi — mergan. Lekin barchasining ham intilishi va niyati bir: yaxshi yashash, sevgilisi visoliga yetish, el-yurt xizmatiga kamarbasta bo'lish — bu yo'lda duch kelgan to'siq va g'ovlardan dovyuraklik va jasorat ko'rsatib

o'tishdan iboratdir. Ertak qahramonlari poklik, aql-zakovat, tadbirkorlik, qahramonlik bilan ish ko'rganliklari uchun ham omadlari keladi, baxtli bo'ladilar. Kichkintoy bolalarga tavsiya etiladigan ertaklarning hajmi qisqa, mazmuni sodda bo'ladi. Avval eslatib o'tganimizdek, bu yoshdagi bolalar hali olam nima ekanligini bilmaydilar. Shuning uchun ularga tavsiya etiladigan ertaklar tabiat, hayvonot olami, do'stlik, mehnat ahli, jamoa, odob -axloq to'g'risida bo'lgani ma'qul. Bu davr bolalariga „Chivinboy“, „Qizg'anchiq it“, „Tuyaqush bilan qoplon“, „Maqtanchoq quyon“, „Rostgo'y bola“, „Arilarning g'azabi“, „Tulki bilan turna“, „Sholg'om“, „Qumursqa“, „Kaptar sovg'asi“ kabi ertaklarni o'qib berish foydalidir. MTT tarbiyachilari va ota-onalar zimmasidagi eng muhim ishlardan biri kichkintoylarni mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalashdir. Bolani yoshligidan boshlab mehnatga o'rgatish, kichkinaligidanoq unga bir yumush berib, ishga odatlantirish lozim. Unga buyuriladigan ish ahamiyatsiz, hatto „ish“ deyishga loyiq bo'lmasa ham, uning natijasi muhimdir. Oqibatda bolada yoshligidan mehnatni sevish, uddaburonlik, tirishqoqlik kabi fazilatlar shakllana boradi. Bola bog'chaga borganda hayotda mehnatsiz yashab bo'lmasligini ma'lum darajada idrok etgani ma'qul. Bog'chada bajarishi kerak bo'lgan yumushlarni bolaning o'zi erkin ishlasin, xatolari uchun o'zini javobgar sezsin. Yosh qalb o'zi bajarayotgan ishning natijasini anglasin, fikr yuritishga, to'g'ri ishlashga, g'ayrat qilishga ko'niksini. Ammo bolada bunday malakalar birdan hosil bo'lmaydi, balki asta-sekin yuzaga keladi. To'g'ri tarbiyani juda erta, oiladan, bog'chadan boshlash kerak. Bolada mehnat malakasi vujudga kelsa, u ota-onasi, kattalarning ko'rsatib turishini kutib o'tirmay, o'zi eplab ketaveradi. Ishga o'rganish va o'rgatishda e'tibor beriladigan narsa —har ishni o'z vaqtida bajarishga odatlantirishdir. Ishga odatlanish ham, uni o'z vaqtida bajarish ham tarbiyada katta ahamiyatga ega. Har ish o'z vaqtida qilinmasa, ko'p yumushlar yig'ilib qoladi, yuzaki, sifatsiz, pala-partish bajariladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga o'qib, hikoya qilib beriladigan ertaklar juda muhimdir. Shuning uchun har qanday ishni o'z vaqtida g'ayrat va matonat bilan ado etish lozim. Chunki dunyodagi barcha tirik mavjudot harakat qiladi, intiladi va shu tufayli hayotda zarur bo'lgan narsalarga yetishadi. Hatto arilar, chumolilar va qushlar ham tinimsiz mehnat qilib, yozdan boshlab qish g'amini yeydilar. Shu o'rinda xuddi inson kabi tinib-tinchimas, mehnatkash qumursqalar va ular haqida xalq to'qigan „Qumursqa“ ertagi o'qib, hikoya qilib berilsa, samarasi yaxshi bo'ladi. Hayot shunday: kim tadbirkorlik bilan erinmay ko'p mehnat qilsa, sog'lom, boy-badavlat yashaydi, xor-zor bo'lmay umr kechiradi. Qumursqa maqtanchoq emas, u oddiy va sodda. Shu fazilatlari bilan ajralib turadi. Savol-javoblarda muz, bulut, quyosh, yomg'ir, yer, o't, mol, bo'ri, mergan-u sichqon kabilardan ham qumursqa ustun chiqadi. Bu yoshdagi bolalarga tavsiya etiladigan ertaklarning asosiy qismini

to'g'riso'zlik, halollik, birovlarini aldamaslik kabi g'oyalar ifodalangan asarlar tashkil etgani ma'qul. Masalan, turkman xalq ertagi „Rostgo'y bola“ni olib ko'raylik. Ertak qahramoni to'g'riso'zligi, kattalarning pand-nasihatlariga quloq solishi bilan yosh kitobxonda yaxshi taassurot qoldiradi. Rus xalq ertagi „Sholg'om“ bu davr bolalar kitobxonligida asosiy o'rinda turadi. Ertak juda oddiy va sodda. Ammo uning ma'no va mazmuni, tarbiyaviy ahamiyati nihoyatda kuchli. Ertakda boboning sholg'om ekishi va yirik sholg'omni ko'plashib tortib olish voqeasi tasvirlanadi. Ortiqcha tafsilotlar deyarli yo'q. Ammo unda kichkintoylarga ibrat bo'ladigan jihatlar ko'p. Ertakda boboning mehnatkashligi yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Bobo kechasi-yu kunduzi sholg'omga ishlov beradi, ter to'kib mehnat qiladi. Demak, ertakda, eng avvalo, mehnatsevarlik ulug'lanadi. Ikkinchidan, bola atrofida gilar bilan ahil, do'st bo'lib ulg'ayishi kerak. Kimki do'stlar bilan, jamoa bilan hamfikir, hamkor bo'lib o'ssa, o'ziga ham, o'zgalarga ham yaxshi. Ertakdagi kattakon sholg'omni yerdan tortib, sug'urib olish voqeasi yosh kitobxon uchun juda qiziqarli. Bobo, buvi, nabira, kuchuk, mushuk, sichqonlar bir yoqadan bosh chiqarib harakat qilishadi. Bu holat bolalarga katta zavq beradi. Ertak kichkintoylarda kuch birlikda degan tushunchani shakllantirishga xizmat qiladi. Ertakning uchinchi jihati shuki, u maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tabiatni sevishga, jonivorlarni asrash, avaylashga da'vat etadi. Kichkintoylar it, mushuk, hatto sichqonni ham boqish, asrash-avaylash lozim ekanligini chuqurroq his qiladilar. Bu yoshdagi bolalar hayvonlar o'rtasidagi o'zaro ahillik va do'stlik kabi xislatlarni bilishga juda qiziqadilar. Hayvonot olamida ham do'stga mehribonchilik, g'amxo'rlik mavjudligi, „Arslon bilan it“, „Echki, qo'y va bo'rilar“ kabi ertaklar orqali beriladi. „Tuyaqush bilan qoplon“ ertagida hayvonlar o'rtasida bir-birlariga yordam berish, ayniqsa, boshlariga kulfat tushganda yurakdan, samimiy ko'maklashish g'oyasi yotadi. Maktabgacha tarbiya muassalarida tarbiyachilar bunday g'oyalarni mashg'ulotlar o'tish orqali o'rgatishadi. Masalan.

Mavzu: „Sholg'om“ ertagini hikoya qilish

Maqsad: Bolalarni ertak qahramonlari bilan tanishtirish.

Vazifa: Bolalarda tarbiyachining nutqini tinglash va tushunish, berilgan savollarga tortinmasdan javob berish malakasini shakllantirish.

Kutalayotgan natijalar: Bolalar "Sholg'om" ertagini tarbiyachi bilan birgalikda sahnalashtirishga o'rganadilar.

Jihozlar: "Sholg'om" stol teatri. Mashg'ulotning borishi: Tarbiyachi ertakni stol teatri orqali sahnalashtirib, bolalar bilan birgalikda 2 marta hikoya qiladi. So'ngra tarbiyachi ertak qahramonlarini tarqatadi va ertakni yana bir marta ko'rsatib berishni taklif qiladi. Uni o'zi boshlaydi, davomini bolalar aytishlariga imkoniyat yaratadi. (birinchi bola "Buvi nabirasini chaqiradi jumlasigacha, ikkinchisi

"Nevarasi kuchukchani chaqiradi"jumlasigacha aytadi va h.k."). Tetiklashtiruvchi mashq. Tarbiyachi: Hozir biz ham sholgʻom ekamiz. (bolalar sholgʻom ekadilar). Sholgomingiz katta boʻlibdi. Koʻrsatinglar-chi! (Bolalar sekin oyoq uchida turib qoʻllarini yuqoriga koʻtaradilar, mashq bir necha marta oʻynaladi.).

Tarbiyachi: Bolalar, bobo, buvi, nevarasi sholgʻomni yuvib, tozalab sholgʻom shoʻrva qilib ichishibdi. Kampir sholgʻom shoʻrvani ichganda "Mazali sholgʻom ekan" deb maqtashibdi. Lekin kuchukcha, mushukcha, sichqoncha ularga qarab oʻtirishibdi. Boboning nevarasi ularga boshqa ovqat olib kelibdi: kuchukchaga suyak, mushukchaga sut, sichqonchaga non boʻlish. Bolalar mushukchaga "Ol mushukcha, sut ich", kuchukchaga "Ol kuchukcha suyakni gaji", sichqonchaga "Ol, sichqoncha non boʻlagini e" deb birgalikda aytishadi. Tarbiyachi bolalardan kim nima qilayotganini qaytarib soʻraydi. Bolalar bobo, buvi, nevarasi sholgʻom shoʻrva, kuchukcha suyak, mushuk sut, sichqon non boʻlagini yeganini aytishadi.

5-mavzu: Tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar nutqini rivojlantirish texnologiyalari.

Reja:

1. Tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar nutqini rivojlantirish usullari.
2. Tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar nutqini rivojlantirish masalalari.
3. Tevarak-atrofdagi predmetlar, voqeliklar asosida tugʻiladigan hissiyot, bola tafakkuri rivojlanish xususiyatlari.
4. Bolaning tevarak-atrofdagi voqelikni bilib borishiga bolgan munosabati.
5. Ijtimoiy munosabatlar va kattalar dunyosiga kirib borishi, uning har tomonlama kamol topishi bilan birga, bogʻlanishli nutqining ham boyib, shakllanib borishi.

Tayanch tushunchalar: maʼnodosh, uyadosh, xususiyat, shaxsiy qobiliyat, jarayon, shaxsiy hayot, tevarak-atrof, rivojlantirish, texnologiya.

1. Tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar nutqini rivojlantirish.

Bolalar nutqini rivojlantirish uchun maʼlum bir tizimda ish olib borish maqsadga muvofiq. Buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda bogʻlanishli nutqni oʻstirish dasturini takomillashtirish va uni bir butun, yaxlit jarayon sifatida tarbiya tizimiga kiritish hamda mazmunini belgilash zarur. Bolalar nutqini rivojlantirish mavzu rejasiga quyidagilarni kiritishni maqsadga muvofiq deb topdik:

1. Tevarak-atrof va ona Vatan.

– «Oʻzbekiston – mening Vatanim». Samarqand, Buxoro, Toshkent, koʻhna Urganch, Xiva, Qoʻqon –qadimiy shaharlar.

1-sentabr – O‘zbekistonning mustaqillik kuni.

- I.A.Karimov – O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti.
- Toshkent metropoliteni.
- Mustaqillik maydoni.
- Toshkent teartlari.
- Mening shahrim, mahallam.
- Bir bolaga yetti qo‘shni ota-ona.
- Oilamiz shajarasi.
- Bizning oila.
- Ona tilim – jonu dilim.
- Til bilgan – el biladi.
- Jonajon o‘lka tabiati.
- Hamdo‘stlik mamlakatlari.

2. Buyuk siymolar:

- Amir Temur, Zahriddin Muhammad Bobur – bizning bobolarimiz.
- Jaloliddin Manguberdi – buyuk vatanparvar.
- «Alpomish» dostoni – milliy g‘ururimiz.
- Al-Xorazmiy, Al-Beruniy, Forobiy va Abu Ali ibn Sinolar –

buyuk adib.

- O‘lkamizda dong taratgan sportchilar, adiblar, san’atkorlar.

3. Bayramlar va marosimlar, sayllar, urf-odatlar.

- Yangi yil bayrami.
- Onalar bayrami
- Navro‘z bayrami.
- Xotira va qadrlash kuni.
- Mustaqillik bayrami.
- Vatan himoyachilari kuni.
- Mening akam askar.
- 8-dekabr – Konstitutsiya kuni.
- Sayllar: qovun sayli, hosil bayrami, gul sayli v.b.

4. O‘zbek xalq ijodi:

- O‘zbek xalqining hunarmandchilik san’ati.
- Xalq me’morchilik san’ati.
- Xalq qo‘shiqlari, laparlari, alla, ertak, maqol va topishmoqlar, tez aytishlar.

- Tasviriy san’at asarlari.

5. Kattalar mehnati.

- Sanoat korxonalariga sayohat.
- Kasblar haqida ma’lumot.

- Dehqonchilik, bog‘dorchilik, sohalari haqida ma’lumot.
- Cho‘pon-cho‘liqlar, sut sog‘uvchilar mehnati haqida tushuncha hosil qilish.

- Pillakorlik mehnati.
- Qurilish obyektlariga sayohat.
- Qurilishda ishlatiladigan asbob-uskunalar.
- Maishiy xizmat ko‘rsatish sohalari.
- Madaniyat xodimlari.
- Yo‘l harakati qoidalari.
- Aloqa vositalari.

6. Bolalar o‘yinlari.

- Ot o‘yin, do‘ppi o‘yin, hammompish, tosh o‘yini, chillak, varrak, loysuvoq o‘yini.

- Chitti gul, o‘q terakmi-ko‘k terak, tepdik-sandiq ochildi, boychechagim boylandi, hakkalakam-dukkalakam.

- «Qorxat», «Qorqiz». «Qorbobo» o‘yinlari.

Yuqoridagi mavzularning har biri bolalarning tevarak-atrof haqidagi bilimlarini boyitish bilan birga, bog‘lanishli nutqni ham rivojlantirishga hizmat qiladi. Masalan, 1-sentabr mustaqillik kuni umumxalq bayrami sifatida nishonlanar ekan, avval guruhdagi ertaliklar, so‘ng bolalarning ota-onalari bilan Toshkentdagi mustaqillik maydoniga, shahardagi milliy boqqa sayohat uyushtirish natijasida ularning lug‘atida mustaqillik bayrami, mustaqillik maydoni, milliy bog‘, Alisher Navoiy haykali, O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti – I.A.Karimov, O‘zbekiston gerbi, O‘zbekiston bayrog‘i, O‘zbekiston madhiyasi, Toshkent –O‘zbekistonning poytaxti, metropoliten kabi tushuncha va birikmalar bilan boyiganligining guvohi bo‘ldik. Bolalarning so‘z zaxirasi bevosita ko‘rgan-kuzatganlari asosida orta boradi degan xulosaga keldik. Masalan, Toshkent shahri bo‘ylab sayohat natijasida bolalarning lug‘at boyligiga birdaniga bir necha mavzu bo‘yicha so‘zlar, birikmalar qo‘shiladi. Masalan, Amir Temur maydoni, Amir Temur haykali, Amir Temur – buyuk sarkarda, Toshkent mehmonxonasi, «O‘zbekiston» mehmonxonasi, O‘zbekiston tarixi muzeyi, San‘at saroyi, Milliy teatr, Markaziy univermag, Chorsu bozori, Hayvonot bog‘i kabilar shular jumlasidandir. Bular 6–7 yoshli bolalarning kundalik turmushda hali ishlatilmasa-da, ularning xotirasi kuchli bo‘lgani bois so‘z va birikmalarni yaxshi o‘zlashtirib oladilar. Bolalarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirishda, ayniqsa, lug‘at boyligini faollashtirish muhim va zarurdir. Qishloq bolalari ko‘proq o‘ynaydigan o‘yinlar ularning sanoqlarni o‘rganishga, nafas yo‘llarini rivojlantirishga yordam berish bilan birga, lug‘at boyligini oshirib, faollashtiradi. Bunda ayniqsa, qo‘shiq-o‘yinlar muhim ahamiyat

kasb etadi. Bir ikki, o‘n olti, O‘n olti deb kim aytdi? O‘n olti deb men aytdim, Ishonmasang sanab ko‘r...

(O‘yindagi bolalar sanaladi).

Yoki,

Hakkalakam, dukkalakam,

Chori amal, beri amal,

Qayda edi, tog‘da edi

Tog‘man, zuvman...

(Chillak zuvillanadi).

Ayni paytda qo‘shiq-o‘yinlar, topishmoq-o‘yinlar, sanoq o‘yinlar bolalarning bilimini oshiradi, aqlini charxlaydi, hozirjavob, zukko etib tarbiyalaydi.

«Chitti gul-o, chitti gul», «Oq terakami – ko‘k terak», «Tepdim sandiq ochildi» ertak – o‘yinlari ham shunday ahamiyatga ega o‘yinlardan sanaladi.

Chitti gul-o, chitti gul,

Hay-yu, chitti gul.

Chittigulga gul bosay,

Hay-yu, chitti gul.

Dukur-dukur ot keldi,

Chiqib qarang kim keldi?

Aravada un keldi,

Childirmada pul keldi.

Hay-yu, chitti gul,

Hay-yu, chitti gul.

Yoz fasli bilan bog‘liq «Laylak keldi, yoz bo‘ldi» qo‘shig‘i ham bolalarning sevimli qo‘shiqlaridan hisoblanadi:

Laylak keldi, yoz bo‘ldi,

Qanoti qog‘oz bo‘ldi.

Laylak boradi toqqa,

Quloqlari halqa.

Halqasi tushib qoldi,

O‘tirdi yig‘lamoqqa.

«Chitti gul», «Dukur-dukur ot keldi», «Aravada un», «Childirmada pul», «Oftob chiqdi olamga», «Cho‘pchak ter», «Kulcha yopdi bir o‘choq», «Laylak keldi, yoz bo‘ldi», «Qanoti qog‘oz bo‘ldi» mazmuni gullar qushlar, narsalarning nomi, ularning asl va ko‘chma ma‘nolari, badiiy ta‘sir vositalari, bir tomondan bolalarning tez yodlash qobiliyatini oshirib, yangi-yangi so‘zlarning ma‘nosini bilib olishlariga yordam bersa, ikkinchi tomondan, lug‘at boyligini faollashtiradi, nutqini ravon qiladi, ona tilining boyligiga, uning serqirra jilolariga qiziqishni oshiradi. Bolalikda o‘yin jarayonida yod olingan bu qo‘shiqlar har bir insonning

qalbida umr bo‘yi saqlanib qoladi. Bundan tashqari, tavsiya etilgan mavzular bolalar nutqining grammatik tuzilishini shakllantirishda ham yordam beradi. Bolalar nutqining grammatik qurilishini shakllantirish esa bog‘lanishli nuqni rivojlantirishda eng muhim talablardan sanaladi.

2. Tevarak-atrofni bilishda bolalar nutqini rivojlantirish mashg‘ulotlari.

Tevarak-atrofni o‘rganish jarayoni bola tafakkurini rivojlantirishda boshqa hech narsa bilan almashtirish mumkin bo‘lmagan hissiy rag‘batlantirishga sabab bo‘ladi. Bunday rag‘batlanish bog‘cha yoshidagi katta bolalar tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Chunki tevarak-atrofdagi predmetlar, voqeliklar asosida tug‘iladigan hissiyot bola tafakkurida rivojlanib, uning tiliga, jonli ifodaga ko‘chadi. Shuning uchun ham bolaning tevarak-atrofdagi voqelikni bilib borishi, uning go‘zalligini, bitmas-tuganmas murakkabliklarini his etishi, ijtimoiy munosabatlar va kattalar dunyosiga kirib borishi, uning har tomonlama kamol topishi bilan birga, bog‘lanishli nutqining ham boyib, shakllanib borishiga olib keladi. Zero, bolalik dunyoni zavqlanib, hissiyotlarga to‘lib idrok etish, uni kashf etish bilan uyg‘undir. Ma’lumki, pedagogik texnologiya deganda o‘quv-tarbiya jarayonini oldindan ma’lum tizimda uzviy loyihalash, ma’lum pedagogik tizimning hayotda amalga oshiriladigan loyihasi, qurilishi degan ma’no tushuniladi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda maktabgacha katta yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish ham ma’lum pedagogik tizimning loyihasidir. Ya’ni bolalarda nutqni rivojlantirish maqsadi, mazmuni, tarbiya metodlari, shakllari va vositalari ifodalangan bir butun tizim texnologiyasidir. Biz hozirgi davr talabi darajasida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o‘stirishning bir butun tizimi, mazmuni, o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlab chiqdik hamda eng yangi talablar darajasida uni amalga oshirish metodlari, shakllari va vositalari texnologiyasini ishlab chiqdik. Nutqda eng muhim metod bu dialogik nutq, ya’ni bolalar bilan so‘zlashishdir. So‘zlashish og‘zaki nutqning eng oddiy shakli bo‘lib, unda bola o‘zini tutishi, ko‘z qarashi, xatti-harakati, ovozining pastbalandligi, tezligi kabi turli holatlar hisobga olinadi. So‘zlashish –dialogik nutq, asosan kattalar yordamida amalga oshiriladi va u ayniqsa, tevarak-atrofni bilish jarayonida yaxshi natijalar beradi. Jumladan, jamoat joylarida, ko‘pchilik o‘rtasida nutq madaniyatiga rioya etishga e’tibor qaratiladi. Bunda bir-birining nutqini to‘ldirib borish, tuzatishlar kiritish, so‘rash, so‘rab bilib olish dialogik nutqqa o‘rgatishning usullari sanaladi.

Maxsus tayyorlanadigan muloqotlar esa dastur asosida muayyan mavzular bo‘yicha uyushtiriladi. Masalan, maxsus tayyorlangan suhbatlar quyidagicha tuziladi: dastlab mavzu belgilanadi, uning maqsadi, vositalari aniqlanadi, savollar tuziladi. Lekin bularning har biri nimaga? nima uchun? nimadan? qanday qilib? kabi izlanuvchi va muammoli savollar tarzida bo‘lishi zarur. Shu bilan birga,

savollar, umumlashtiruvchi xarakter kasb etishi ham mumkin. Bunda muloqot mashg'uloti suhbat, muqaddima, asosiy qism va xulosadan iborat bo'ladi.

Masalan, «Bahorda bog'cha hovlisiga gul o'tqazdik» mavzuida suhbat. Bu suhbat bog'cha hovlisiga gul o'tqazilgandan keyingi kun bo'lishi mumkin.

Tarbiyachi: Bolalar, biz bog'cha hovlisiga qanaqa gullarni o'tqazdik? Kim qanday gul ko'chatini olib kelgan edi?

Bolalar: Biz atirgul, ra'no gul, lola, gulsafsar, karnaygul, xrizantemalarni o'tqazdik.

Lola: Men atirgul olib keldim.

Zahro: Men ra'no guli ko'chatini olib keldim.

Mehriniso: Men xrizantema ko'chatini keltirdim.

Bahrom: Men lola guli piyozini olib keldim.

Tarbiyachi: Kimning guli qayerda o'sayotganini qanday qilib bilib olasiz?

Lola: Gullarimiz ochilganda bilib olamiz.

Tarbiyachi: Ularni kim parvarish qiladi?

Bolalar: Hammamiz parvarish qilamiz.

Shoxruh: Bog'bon bobomiz parvarish qiladilar.

Tarbiyachi: Bolalar, biz parvarish qilamizmi, bog'bon bobomizmi?

Gulnoza: Bog'bon bobomiz keksalar. Biz u kishiga gullar parvarishida yordam qilishimiz kerak.

Tarbiyachi: To'g'ri, bu gullarni biz o'tqazdik, endi ularning parvarishiga ham yordam beramiz. Ayting-chi, gullar qanday parvarish qilinadi?

Shoxsanam: Suv quyamiz.

Lola: Tagini yumshatib, chopiq qilamiz.

Gulnoza: O'tlardan tozalaymiz.

Tarbiyachi: Juda to'g'ri javob berdingiz. Orangizda o'sayotgan gullarni payhon qilib tashlaydigan bolalar ham bormi?

Nosir: Yo'q, biz unday bolalarni gulzorimizga qo'ymaymiz.

Lola: Gullarni yulib bo'lmaydi, deb tushuntiramiz.

Tarbiyachi: Juda yaxshi aytdingiz. Gullarni payhon qilib bo'lmaydi. Har bir bola bittadan gul uzaversa, nima bo'ladi? Gullarni yulib ham bo'lmaydi. Chunki, ular hayotimizni yanada go'zal qiladi.

Lola: Hayotni go'zal qiladi, degani nima degani?

Tarbiyachi: Gulzorda hamma gullar ochilganda, bog'cha hovlisi chiroyli bo'lib ketadi. Bundan hammamiz quvonamiz. Bog'chaga borgimiz kelaveradi. Kayfiyatimiz ko'tariladi. Hamma yugurib-yelib ish qilgisi keladi. Ana shularning barchasi hayotning go'zalligini anglatadi.

Sarvar: Demak, xonamizdagi gullarni ham parvarish qilsak, ularni ko‘paytirsak, xonamiz ham chiroyli va go‘zal bo‘ladi.

Sevara: Bog‘chamiz shinam bo‘ladi, biz quvonamiz. Har kuni bog‘chamizga, guruhimizga kelgimiz kelaveradi.

Bolalar guruhi bilan suhbat uyushtirilganda, suhbat uchun ularning kundalik turmushida uchraydigan transport turlari tanlandi. Suhbat quyidagi savollar asosida olib borildi:

1. Odamlar bir-birlarinikiga, ishga, o‘qishga nimada boradilar? (yengil avtomobil, avtobus).

2. Quruqlikda yuradigan qanday transport turlarini bilasiz? (avtobus, poyezd, yuk mashinalari, yengil mashinalar).

3. Suvda qanday transport turlari yuradi? (paraxod, qayiq, kater, suv osti kemalari).

4. Havoda-chi? (samolyot, vertolyot, raketa, kosmik kema).

Suhbat jarayonida bolalarning mavzudan chalg‘ib ketish hollari ham bo‘lib turadi. Shuning uchun yo‘naltiruvchi savollardan ham foydalanildi. Bu xildagi suhbatlarda, albatta, bolalarning barchasi qatnashishi maqsadga muvofiq. Yuqoridagi guruh bilan navbatdagi suhbat sayrga chiqish jarayonida olib boriladi. Sayrga ota-onalardan 2 kishi hamrohlik qilishi mumkin. Tarbiyachining maxsus maslahatidan so‘ng 2 ta kichik guruhda suhbat qilinadi. Sayr «Bog‘chadan shahar markaziga sayohat» deb ataladi. Bolalar sayrga avtobusda ketadilar. Yo‘lda suhbat quyidagicha davom etadi:

Tarbiyachi: Bolalar, biz sayrga nimada ketyapmiz?

Bolalar: Avtobusda.

Tarbiyachi: Yana nimalarda ketishimiz mumkin edi?

Nigora: Trolleybusda.

Zokir: Yengil mashinalarda.

Shokir: Poyezdda.

Tarbiyachi: Shahar ichida poyezd yuradimi?

Ravshan: Metro poyezdi yuradi-ku.

Tarbiyachi: Juda to‘g‘ri. Biz hozir avtobusda ketyapmiz. Shahar markaziga metroda ham borishimiz mumkin. Suhbat jarayonida bolalarning nutq bo‘yicha talay qiyinchiliklarga duch kelishi aniqlandi. Bu qiyinchiliklar quyidagilardan iborat:

- nutqda kerakli so‘zni topib qo‘llash;
- mavzuga oid fikrni aniq va ravon bayon etish;
- o‘z fikrini xulosalash;
- fikrining izchilligiga rioya etish;

– ma’nodosh, uyadosh hamda qarama-qarshi ma’no ifodalash imkoniyatlaridan maqsadga muvofiq foydalanish;

– nutqda bir-birlarini takrorlash.

Kuzatishlar suhbat jarayonida tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning erkin ulqotda bo‘lishlari va fikr almashishlariga, bolalarning til vositalarini mustaqil tarzda, mavzuga mos tarzda qo‘llashlariga erishish zarurligini ko‘rsatdi. Masalan, «Transport turlari» mavzusi bo‘yicha o‘tkaziladigan suhbatda avtobus, poyezd, samolyot, metro kabi har bir so‘zning ma’nosini tushunib ishlatilishi, bir-birlarining fikrini va tarbiyachi fikrini davom ettirganda, xulosalaganda jummlalar, birikmalar va so‘zlarni to‘g‘ri tuzishi va o‘z o‘rnida ishlatishiga erishish nutqni rivojlantirishning muhim shartlaridan biridir. Dialog vositasida nutqni rivojlantirishda bolalarning aniq mavzu asosida qurilgan suhbatda qo‘llangan so‘zlarning ma’nolarini, masalan, transport turlarining farqini anglab olishlari va ana shu so‘zlar qatorini tuzishlari ham muhim.

– Tramvay, trolleybus, avtobus – transport turlari.

Ular nima bilan yuradi?

– Tramvay, trolleybus elektr tokida yuradi.

– Avtobus va boshqa avtomobillar benzin yordamida yuradi.

– Samolyot ham benzin yordamida uchadi.

– Metro elektr toki yordamida yuradi.

Tarbiyachi: Buni qanday bilib olding?

Salim: Mening dadam avtobus haydaydilar.

Razzoq: Biz dadam, oyim bilan Mustaqillik bayramida metroga tushib, buvimni ko‘rgani bordik. O‘shanda uning tokda yurishini bilib oldim.

Tarbiyachi: Juda yaxshi. Biz ham bugun Mustaqillik maydonini tomosha qilamiz. Buning uchun metro hamda avtobusga chiqamiz, ma’qulmi, bolalar?

Bunday suhbatlar bolalarning kundalik faoliyatida, sayru sayohatlarda samarali natija berishi shubhasizdir. Buning uchun tarbiyachi ana shu suhbatlarga oldindan tayyorgarlik ko‘rishi, savollar, tushuntirishlar, xulosalarni rejalashtirishi talab etiladi. Chunki savollar bolalarning javob berishini taqozo qiladi, o‘ylashga o‘rgatadi - dialog esa bolalar nutqini to‘g‘ri shakllantiradi. Bunga o‘rgatish uchun o‘yinlar yoki «vaziyatlar» yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada bolalarning o‘zlari ham savollar berishga, izlanishga o‘rganadilar. «Telefon», «Tez yordam» kabi o‘yinlar bolalarda katta qiziqish uyg‘otishini ko‘rsatdi. Tarbiyachi o‘yinchoq telefonni olib Salimaga murojaat qiladi:

- Salima, buvinglar seni so‘rayaptilar, buvijoning bilan so‘rashgin, hol-ahvolini bilgin.

Salima telefonni olib, «buvisi» bilan soʻzlashadi:

– Assalomu alaykum, buvijon! Yaxshimisiz, sogʻligingiz qanday?

– . . .

– Ha, ha, bizlar salomatmiz, oyimlar, dadamlar ham.

– . . .

– Ha, ha, ular sizga salom aytishyapti, Dilshod akam ham, Sohiba opam ham.

– . . .

– Xoʻp boʻladi, ularni xafa qilmaymiz. Dam olish kuni sizni koʻrgani boramiz.

– . . .

– Rahmat, buvijon, siz ham sogʻ boʻling, kasal boʻlmang.

Tarbiyachi: Salima telefonda juda yaxshi soʻzlashdi. Odobi, shirin soʻzlari, mehribonligi bilan buvisini xursand qildi.

Qani, kim telefonda «buvi» boʻladi, u Salima bilan gaplashadi va suhbatni toʻldiradi?

Rahima: Men «buvi» boʻlaman.

6 yoshli bolalar zukko boʻladi. Rahima suhbatni qanday boʻlsa, shundayligicha eslab qoladi.

– . . .

– Sogʻligʻim yaxshi, qizim, oʻzinglar sogʻ-salomatmisizlar? Oying bilan dadanglar yaxshi yurishibdimi? Ularning sogʻligʻi qanday?

– . . .

– Dilshod akang, Sohiba opangning ham sogʻligʻi yaxshimi?

– . . .

– Yaxshi, rahmat. Oying bilan dadanglarni xafa qilmanglar, men sizlarni sogʻindim qachon kelasizlar?

– . . .

– Rahmat, men sizlarni kutaman. Shirin kulchalar yopib qoʻyaman, oppogʻim.

Bunday oʻyin-mashgʻulotlar, rolli oʻyin-suhbatlar bolalarda, bir tomondan, nutq madaniyatini tarbiyalaydi, ikkinchi tomondan, soʻz zaxirasini boyitadi. Bolalar bilan yoz, kuz, qish, bahor oylarida tarbiyachi sayru sayohatlarda bolalarning javob berishinigina talab qilmasdan, ularni savol berishga ham oʻrgatishi zarur. Chunki savollar izchillikni saqlash, mantiqqa rioya qilish, nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. Sayrlarda bolalar bilan birga didaktik oʻyinlar oʻynash ularni fikrlashga, tasavvurlarini kengaytirishga yoʻllaydi.

Masalan, «Qaysi fasl qanday oʻtadi?» savoliga bolalar:

– Qish sovuq, qor yogʻadi.

– Yoz issiq, quyosh charaqlaydi, jazirama boʻladi.

– Kuz salqin, yomg‘ir yog‘adi, Qushlar issiq o‘lkalarga uchib ketadilar.

– Bahor iliq, yomg‘ir yog‘adi, shamol esadi, issiq o‘lkalarga ketgan qaldirg‘och, bulbul, ko‘k qarg‘a kabi qushlar qaytib keladilar.

– Ariq va suv bo‘ylarida qurbaqalar qurillaydi.

– Kuzda daraxtlarning barglari sarg‘ayadi.

– Bahorda hamma yoq yam-yashil bo‘ladi.

Yozda ariqlarda cho‘milamiz kabi javob berishlari mumkin.

Yoki shunday savollar ham berish mumkin:

«Qanday mevalar sariq rangda bo‘ladi?»

– Olma.

– Limon.

– O‘rik.

– Sariq gilos.

«Yovvoyi hayvonlarning nomini ayting».

– Ayiq.

– Sher.

– Bo‘ri.

– Tulki.

– Yo‘lbars.

Tarbiyachi ikkita o‘xshash so‘z aytadi. Bolalar uchinchi o‘xshash so‘zni topadilar. Uchinchisi nima?

– archa, tol, . . . terak;

– lola, binafsha, . . . chuchmoma;

– chumchuq, qarg‘a, . . . kaptar.

Bu o‘yinlar bolalarni hayvonlarni bir-biridan ajrata olishga, o‘simliklarni farqlashga, tez va aniq so‘zlashga o‘rgatadi. Sayr-sayohatlardagi suhbatlardan maqsad, bir tomondan, bolalarni tevarak-atrof, o‘simlik va hayvonot dunyosi bilan tanishtirish bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ularda mavsumiy o‘zgarishlarning yuz berishi bilan bog‘liq nutqini shakllantirish hamdir. Sayohatga tayyorgarlik jarayonida bolalarga mavsumiy kiyinish va ayni paytdagi faslga xos xususiyatlar haqida ma‘lumot beriladi. Sayohat davomida tarbiyachi bolalarga dov-daraxtlardagi o‘zgarishni kuzatish vazifasini topshiradi. Buning uchun quyidagicha savollar bilan murojaat qilish mumkin:

– Bahorda va yozda (kuz va qishda) daraxtlarning bargi qanday rangda edi?

– Hozir daraxtlarning bargi qanday tus olibdi?

– O‘t-o‘lanlarning rangi-chi?

– Daraxtlardagi mevalar qaysi faslda pishadi?

– Kapalaklar bahordagidan, yozdagidan ko‘pmi, ozmi?

– Kuz fasli nimasi bilan go‘zal?

– Qish fasli-chi?

Bolalar bu savollarga javob berar ekan, olma, xurmo barglarini solishtiradilar. Olma bargi sariq, to‘q sariq, qirmizi rangda rangini tovlanishi, xurmo barglaridan hali yashillik ketmaganligi, o‘t-o‘lanlar ham birin-ketin sarg‘aya boshlaganligini kuzatadilar va olmalardan keltirgan savatlariga, yelim xaltalarga solib oladilar. Xurmolar hali terib olinmagani, ammo to‘q sariq rangda yal-yal tovlanishi, uni birdaniga daraxtdan uzib, yeb bo‘lmasligi, 3–4 kun uyda saqlab, yumshay boshlagandan keyingina yeyish mumkinligi, o‘shanda meva totli bo‘lishi tushuntiriladi. Bu sayrda bolalar yeb ko‘rgan, ammo daraxtini, unda mevalarning pishishini ko‘rmagan xurmo haqida ma‘lumotga ega bo‘ladilar. Bahor kelsa, bog‘chalari hovlisiga ham xurmo ko‘chati o‘tqazishga kelishadilar. Sayr oxirida bolalar qizil, sariq, qirmizi barglardan terib, gulchambar yasaydilar. Bunday sayrlar bolalarning dunyoqarashini shakllantirishga, lug‘at boyligini oshirishga, nutqini boyitishga yordam beradi. Kuz faslida qushlarning uchib ketishi haqida ham maroqli suhbat uyushtirish mumkin. Suhbatdan maqsad – bolalarning kuzda qushlarning (qaldirg‘och, chug‘urchuq va boshqalar) uchib ketishi, qarg‘alarning uchib kelishi haqidagi tasavvurlarini aniqlash va qushlar dunyosini kuzatishga qiziqtirish bo‘ladi.

Suhbatga tayyorlanish jarayonida tarbiyachi quyidagi savollarni belgilab olishi mumkin:

– Yozda qanday qushlarni ko‘rgansiz? Qaysi qushlarning ovozi eshitgansiz?

– Qushlarni tanib, bilib olishda sizga kim yordam bergan?

– Qushlar kuz oxirida nima uchun issiq o‘lkalarga uchib ketadi?

– Qishda nima uchun pashsha, chivin, kapalak va qo‘ng‘izlar ko‘rinmay qoladi?

– Hovlingizda musicha va maynalar bormi? Ular nega uchib ketmaydi?

Mazkur savollarga javoblar, albatta, tarbiyachi tomonidan to‘ldirilib, tuzatib boriladi. Bolalar uchun talay yangiliklar ham ma‘lum bo‘lib, bu yangiliklarni zukkolik bilan o‘zlashtirib olganliklari ularning nutqlarida ham namoyon bo‘ladi.

Ma‘lumki, hozirgi davrda deyarli ko‘pchilik xonadonlarda to‘tilar parvarish qilinadi. Shuning uchun, to‘tilar hayoti bilan bog‘liq savollar asosidagi suhbat bolalarning qiziqishini yanada oshiradi hamda bog‘lanishli nutqni rivojlantirishga yordam beradi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, bolalarning tevarak-atrof bilan muloqoti qancha ko‘p bo‘lsa, ularning bog‘lanishli nutqi shunchalik samarali rivojlana boradi. Tevarak-atrofdagi rangin dunyo ular tasavvuri va dunyoqarashini shakllantirishga, so‘z zaxirasini boyitishga, nutqini o‘stirishga rag‘bat uyg‘otadi. Ayniqsa, qish fasli bilan bog‘liq mashg‘ulotlar bolalarning qiziqishiga yanada mos

tushadi. Masalan, bog'cha hovlisida qor yog'ishini kuzatish jarayonida quyidagi savollar asosida suhbat uyushtirish mumkin:

- Qor uchquni nimaga o'xshaydi?
- Nima uchun qor uchquni kapalakka o'xshatiladi?
- Qor uchqunlari nima uchun har xil bo'ladi?
- Qorda yurganida odam nima uchun sovqotadi-yu, qorbo'ron o'ynaganida isib ketadi?
- Qor odam qachon erib ketadi?
- U nima uchun erib ketadi?
- Sirpanchiq o'ynash uchun nima qilish kerak?

Savol-javob jarayonida tarbiyachi bolalarni kundalik hayot bilan tanishtira boradi, tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatish vositasida bilimni boyitadi, nutqini rivojlantiradi. Savol-javob orqali bolalar qor uchqunlarining har xil shaklda bo'lishi, uning turli tezlikda yog'ishi sabablarini bilib oladilar, havo harorati bilan bog'liq o'zgarishlarni tushunib yetadilar, qish mavsumidagi qiziqarli mehnat jarayoni bilan tanishadilar; qor kurash, supurish, qor bosgan joylarda qushlarga don tashlash uchun joylar tayyorlash kabi ishlarni zavq-shavq bilan, hamkorlikda bajaradilar va tarbiyachi, tengdoshlari bilan faol muloqotda bo'ladilar. So'zlashuv jarayonida ishlatiladigan «qor uchqunlari», «kapalak qor», «lo'ppi-lo'ppi qor uchquni», «qor kurash», «muz yo'lak», «don xo'rak», «qor odam», «muz tepa» kabi so'z va so'z birikmalari dialogik nutqni shakllantirishga yo'l ochadi. Nutq o'stirishga oid mashg'ulotlar samaradorligini ta'minlashda mavzularning qiziqarliligi alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, «Boychechakning ochilishi» mavzusidagi ertalik o'tkazish fikrimiz dalilidir. Bolalar bog'chasining katta guruhida ertalikka tayyorlanishda bolalar rollarga bo'linib, boychechak haqidagi she'rlar va qo'shiqlar tarqatiladi. Guruh xonasi ertalikkacha qog'ozdan ishlangan boychechak, binafsha, lola kabi gullar bilan bezatiladi. Ertalik «Boychechak» qo'shig'i bilan boshlanadi. Ikki bola «Boychechak» qo'shig'ini galma-gal ijro etadi. Jarchi bola boychechak tergani hammani dalaga chorlaydi. Bolalar «Dala»da boychechaklar - qog'ozdan yasalgan gullarni tera boshlaydilar va qo'shiq kuylaydilar, raqs ijro etadilar. Qo'shiq ijrosi va raqslarda guruhning barcha a'zolari ishtirok etadilar.

«Boychechakning ochilishi» bilan bir qatorda «Gullar bayrami» ham bolalar sevib o'tkazadigan ertalikkalardandir. Uni o'tkazishdan oldin guruhdagi barcha bolalarga gullar haqida she'r, topishmoq, raqs bo'lib beriladi, bolalar «Gulchi qiz», «Boychechak», «Binafsha», «Lola», «Atirgul», «Rayhon», «Chuchmoma», «Bo'tako'z», «Gulsafsar», «Nomozshomgul», «Gulbeor», «Gulxayri» va boshqa gullar timsolida she'rlar yodlaydilar. Bu xildagi ertaliklar bolalarda ham estetik didni tarbiyalash, ham nutqni rivojlantirish usullari, vositalari sifatida katta yordam

beradi. Savol-javoblar asosida suhbatlar o'tkazish orqali bolalarda nutqqa oid muayyan darajada malaka hosil qilgach, hikoya tuzishga o'rgatgan ma'qul. Mashg'ulot:

Mavzu: Tevarak-atrof bilan tanishtirish. Bolalarni narsalarning sifati va xususiyati bilan tanishtirish.

Maqsad: Tevarak-atrofdagi narsa va buyumlar, ularning xilma-xil sifatlarini («tiniq», «xira», «qattiq») aytishni o'rgatish. Ravon nutqini o'stirish, lug'atlarini «tiniq», «xira», «qattiq» so'zlari bilan boyitish va faollashtirish. Bolalar diqqatini «tiniq», «xira» so'ziga qaratish.

Mashg'ulot uchun material: Shakli, kattaligi bir xilda bo'lgan ikkita stakan, ammo biri shisha (tiniq), ikkinchisi qog'oz (xira) stakan bo'lishi kerak. Bolalar soniga yetarli (tiniq) shishali buyumlar (stakan, banka, butilka, ryumka, fujer va hokazo).

Mashg'ulotning borishi: Tarbiyachi mashg'ulotni topishmoqli o'yin bilan boshlaydi. Bolalarga ikkita stakanni ko'rsatib: Bular nima? Ular nimadan yasalgan? deb so'raydi. So'ngra tarbiyachi stakanlarning ichiga biror narsani (bir bo'lak oq qand yoki konfet, sharcha va hokazo) soladi va bolalardan uning ichida nima borligini topishni aytadi. Bolalar juda yengillik bilan tiniq stakanda nima borligini topadilar, ammo xira (tiniq bo'lmagan) qog'oz stakan ichida nima borligini taxminlab (tavakkal qilib, tasmollab) aytadilar. Ular qog'oz stakan ichida nima borligini to'g'ri topa olmaydilar. O'yin ikki-uch marta takrorlangach, tarbiyachi bolalardan tiniq stakanni ko'rsatib: nima uchun bu stakan ichidagi narsa nima ekanligini tez topdingiz? aksincha tiniq bo'lmagan qog'oz stakanni ko'rsatib: bu stakan ichidagi narsa nima ekanligini topishda qiynaladingiz? deb so'raydi. Bolalar bunday savolga quyidagicha javob berishadi: Chunki shisha stakan tiniq, bunisi esa xira (tiniq emas). Shisha stakan ichidagi narsa ko'rinib turibdi. Qog'oz stakan ichida qanday narsa borligi ko'rinmaydi.

Bolalarning javoblaridan shu narsa ko'rinib turibdiki, ular narsaning asosiy belgisini ajrata oldilar, shuning uchun narsaning sifatini bildiruvchi so'zni bolalar lug'atiga kiritish kerak. So'ngra tarbiyachi bolalarga yana murojaat etadi «Bu stakan ichidagi narsa ko'rinib turadi, u tiniq. Bu stakan esa tiniq emas, shuning uchun uning ichidagi narsa ko'rinmaydi». Keyin ikki-uch bolaga tiniq, xira (tiniq bo'lmagan) stakanlarni ko'rsatishni taklif etadi. Mashg'ulotning keyingi qismida tarbiyachi bolalarga shishali narsalarni tarqatib chiqadi (stakan, banka va bankachalar, butilka va butilkachalar, shishali guldon va hokazo).

2. Tarbiyachi. Endi oldingizdagi narsani qo'lingizga olib, u orqali bir-biringizga qarang. Bir-biringizni ko'rayapsizmi? Endi qo'lingizdagi narsangiz (butilka, stakan, ryumka va h.k.) orqali menga qarang. Men ko'rinayapmanmi? Tarbiyachi bolalardan qoniqarli javob olgach, ichidagi narsalar ko'rinadigan, u

orqali bir-biringizni ko‘rish mumkin bo‘lgan buyumni qanday buyum deymiz? Deya so‘raydi. Bolalar. Tiniq, deb javob berishadi. Keyin uch-to‘rtta bolaga ulardagi buyum qanday buyum ekanligini aytish taklif etiladi (tiniq banka, tiniq stakan, tiniq ryumka va hokazo). So‘ngra tarbiyachi bolalarga «Tiniq buyumlarni topish uchun nima qilish kerak?» degansavolni beradi, bolalar javob berishadi: «Unga qarash kerak», «U orqali boshqa narsalar, bolalar ko‘rinsa, u narsa tiniq bo‘ladi».

Tarbiyachi. Stol yuzasidan (ustidan) pastga qaranglar-chi, oyoqlaringiz ko‘rinadimi? Bolalar. Yo‘q. Tarbiyachi. Stolning yuzasi taxtadan qilingan, shuning uchun undan qaraganimizda oyoqlarimiz ko‘rinmaydi, deb tushuntiradi. Shundan keyin tarbiyachi yana bolalarning diqqatini shishali buyumlarga yo‘naltiradi va uni siqib ko‘rishni aytadi. Bolalardan: shisha buyum qattiqmi, yumshoqmi? deb so‘raydi. Bolalar, qattiq, deb javob berishadi. Buyumning qattiq ekanligini bilish uchun nima qilish kerak? deydi tarbiyachi. Uni siqib ko‘rish kerak, deb bolalar harakat bilan ko‘rsatishadi. Tarbiyachi bolalarning javoblarini tasdiqlab: «To‘g‘ri, uni siqib ko‘rish kerak» deb harakatning nomini (siqib ko‘rish kerak) takrorlatadi». Mashg‘ulotning uchinchi qismi tevarak-atrofdagi narsalardan yangi sifatlarni ajratishni mashq qilishga bag‘ishlanadi. Tarbiyachi bolalarga tevarak-atrofga qarab tiniq buyumlarni (narsalarni) topishni, topgach, uning nomini aytishni va quyidagi savolga javob berishni aytadi. «Buyum tiniq ekanligini qanday bilib olding? Xuddi shu tariqa tiniq bo‘lmagan buyumni topishni aytib, uni qanday topganligini qanday bilib olganligini so‘raydi.

Xulosa:

Muloqot ikki shaklda – erkin va maxsus tayyorlangan mashg‘ulotlarda amalga oshiriladi. Kundalik hayot va taassurotlar asosida uyushtiriladigan muloqot erkin muloqot bo‘lib, yo‘l-yo‘lakay o‘tkazilsa-da, bola nutqining ifodali bo‘lishiga yordam beradi, ularda jummalarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzish malakalarining paydo bo‘lishiga, so‘z zaxirasining boyishiga olib keladi. Shu bilan nutq malakasining o‘zlashtirilishiga zamin bo‘ladi. Bolalar ko‘proq guruh bilan qilingan sayrlarda tevarakatrofni kuzatib, tarbiyachi va do‘stlari bilan so‘zlashadi, uyda esa oila a‘zolari bilan muloqot natijasida nutqi shakllana boradi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar nutqini rivojlantirish uchun nimalarga ahamiyat berish lozim?
2. Tevarak-atrofnı bilishda bolalar nutqini rivojlantirishda yaqindan yordam beradigan qanday mashg‘ulotlarnı bilasiz?
3. Bolalarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirishda, ayniqsa, lug‘at boyligini faollashtirish uchun mavzu rejasiga qanday

mavzularni kiritish maqsadga muvofiq?

4. Qanday o‘yinlar bolalarning nafas yo‘llarini rivojlantirishga yordam berish bilan birga, lug‘at boyligini oshirib, faollashtiradi?
5. Maxsus tayyorlangan suhbatlar qanday tuziladi?
6. Muloqot mashg‘uloti qanday qism va xulosadan iborat bo‘ladi.

6-mavzu: Bolalarni savodga o‘rgatish texnologiyalari.

Reja:

1. Bolalarni o‘qishga, yozishga bo‘lgan qiziqishlarini uyg‘otish mazmuni.
2. Bolalarda yozish, o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish.
3. Maktabgacha tayyorlov guruh bolalarini savodga o‘rgatishda multimediya texnologiyasidan foydalanish usullari.
4. Maktabgacha ta’limda o‘z yechimi ifodasini topishi va o‘z ona tilida ravon gapira oladigan qilib tarbiyalashga qaratilgan zaruriy chora-tadbirlar.

Tayanch tushunchalar: Ekspressiv muloqotchanlik, Impressiv muloqotchanlik, Ijodiy-rivojlantiruvchi muhit, mini muhit, tayyorgarlik davri, savodga o‘rgatish.

1.Bolalarda o‘qish, yozish va mavzuga qiziqish uyg‘otish.

Mustaqil O‘zbekistonning kelajagi ko‘p jihatdan barkamol, intellektual salohiyatli yosh avlod va unga ta’lim-tarbiya berish sifatiga bog‘liq. Shu bois Vatani, xalqini sevadigan, istiqloq g‘oyalariga sadoqatli, mustaqil fikrlaydigan ijodkor shaxsni yetishtirish davlatning ta’lim sohasidagi siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Shuning bilan birga ta’lim tizimidagi tub islohotlar orqali shaxs ma’naviy kamolotini ta’minlash mazkur yo‘nalishning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, bu haqda O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun» da ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, ma’naviy barkamol shaxsni tarbiyalash davlat ahamiyatiga molik muhim vazifalaridan biri ekanligi ko‘rsatilgan. Maktabgacha ta’lim, umuman olganda, uzluksiz ta’limning birinchi bosqichi hisoblanib, u maktabda o‘qish uchun tayyor bo‘lgan sog‘lom va to‘laqonli shaxs sifatida shakllangan bolani tarbiyalashni ko‘zda tutadi. Bolani maktabda muvaffaqiyatli ta’lim olishga tayyorlash uchun unga ona tilining barcha boyligini egallab olish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratish zarur. Bola nutqining rivoji ko‘p jihatdan uning ruhiyatiga, sog‘lom, tetik o‘shishiga. Axloqiy sifatlariga o‘quv dasturini o‘zlashtirishda me’yorli bajarilishini ta’minlashshiga, qo‘llanmalarining monandligiga bog‘liqdir. Bu masalalar maktabgacha ta’limda o‘z yechimi ifodasini topishi va o‘z ona tilida ravon gapira oladigan qilib tarbiyalashga qaratilishi zarur. Bolalarning aqliy jarayonini rivojlantirish uchun ularning nutqini

o‘stirish zarur: Bola har bir so‘z manosini tushuna olishi uni o‘z nutqida erkin ifodalashga muvofiq bo‘lishi kerak. Tushunchalar tizimiga moslashgan bola o‘z fikrini jamlab gapirishga va ifodalab berishga o‘rganadi. Og‘zaki nutqni o‘stirish bo‘yicha o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarda, asosan, bolalarning og‘zaki nutqini o‘stirishga, nutqni grammatik tomondan to‘g‘ri shakllantirishga, nutqning morfologik va sintaksis tomonlarini shakllantirishni davom ettirish: sodda va qo‘shma gaplar tuzish, bunda barcha so‘z turkumlaridan foydalanishga o‘rgatish, bolalarni gapirganda sonni otga, sifatni otga, sifatni fe‘lga to‘g‘ri ishlatish malakalarini takomillashtirish, tovush va so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz etishga, ravon gapirishga, mustaqil hikoya qilishga e‘tibor beriladi. Og‘zaki nutqini o‘stirishda mustaqil hikoya qilishga o‘rgatish katta o‘rin egallaydi: bolalarni o‘z hayotlarida uchragan voqealar, suratlariga qarab, tarbiyachining taklif qilgan mavzusi asosida hikoyalar tuzishga o‘rgatiladi. Tayyorlov guruh bolalarining hikoyalari mazmunan bog‘langan, ma‘lum izchillikda, grammatik tomondan to‘g‘ri tuzilgan bo‘lishi kerak. Savodga tayyorlash bo‘yicha o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarda savodga o‘rgatish ikki davrga ajratiladi.

Tayyorgarlik davri.

Asosiy davr (Savodga tayyorlash).

Savodga o‘rgatishning tayyorgarlik davri vazifalari sentabr, oktabr oylarida rejalashtiriladi. Bu davrda quyidagi ishlar olib boriladi:

1. Tovushlarni to‘g‘ri talaffuz etish va so‘zning tovush tarkibi haqidagi tasavvurlarini aniqlash va shakllantirish.
2. Unli va undosh tovushlar haqida tushuncha berish.
3. Jarangli va jarangsiz tovushlarni ajratishga o‘rgatish asosida fonematik idrokni va tasavvurni rivojlantirish.
4. Oddiy tahlil va sintez qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.
  - a) gapni so‘zlarga bo‘lish, so‘zlarni bo‘g‘inlarga bo‘lish;
  - b) ma‘lum tovushlarning o‘rnini aniqlash (so‘zning boshida, o‘rtasida va oxirida);
  - d) so‘zda tovushlar ketma-ketligini va sonini aniqlash;
  - e) tovushlardan bo‘g‘inlar, so‘zlar tuzishga o‘rgatish;
  - f) tovushlarni eshitishda farqlashga o‘rgatish.

Tayyorlov guruhida nutq, o‘qish va savodga tayyorlash yo‘nalishining savodga o‘rgatish bo‘limi 2-bosqichi - asosiy davrida (oktabr-may) quyidagi ishlar olib boriladi:

1. Berilgan tovushni harf belgisi bilan tanishtirish.
2. Kesma harflar yordamida tovush-harf tahlil va sintezi bo‘yicha mashqlarni bajarishga o‘rgatib borish;
3. Bo‘g‘in o‘qish;

4. Kesma harflar yordamida bo'g'in va so'zlarni tuzish va ularni bo'g'inlab o'qishga o'rgatish.

Tayyorlov guruhlarida yil davomida o'tkaziladigan mashg'ulotlar bolalar yoshiga mos bo'lishi va ketma-ketlikda olib borilishi kerak. Mashg'ulotlar ishlanmasida mavzuning maqsad-vazifalari, kutilayotgan natijalar, kerakli jihozlar, mashg'ulotning borishi to'liq yoritiladi. Mashg'ulot mavzulari bolalar uchun tushunarli, amaliy ishlar va turli interfaol o'yinlar bolalar yoshiga mos, qiziqarli va turli bo'lishi lozim. Mashg'ulotlar davomida bolalar barmoq mashqlarinitetiklashtiruvchi daqiqalarda bajaradilar, harflar bilan maxsus o'yinlar (yig'ish, terish), amaliy ishlarni bajarib, alifbeni bilib, bo'g'inlarni o'qiy olish ko'nikmalari mustahkamlanib boradi. Bola nutqi rivojlanganligini aniqlash (savodxonlikka o'rgatish). Maqsad: Bolalarning tovushlar, so'zlar va so'z birikmalari haqidagi bilim va tasavvurlarini, ularning so'zlarni bo'g'inlarga ajaratish hamda berilgan so'zlardan gap tuzishni bilishini aniqlash.

1. «Chiroyli stol» so'zi ishtirokida gap tuzish.
2. «Ruchka» chiqib so'zi bilan so'z birikmasi o'yla.
3. Koptok haqida imkon qadar ko'p so'z ayt.
4. «Bolalar maktabga kelishdi. Ular sinfda o'tirishibdi. Dars boshlandi. Bir o'quvchini doskaga chaqirishdi». Bu hikoyada nechta gap bor (har bir gapni uchburchak bilan belgilang. Qancha uchburchak bo'lsa, demak, shuncha gap bo'ladi).
5. «Mashina», «oshxona» so'zlarini bo'g'inlab ayt.
6. «Bahor keldi» so'z birikmasidan gap tuz.
7. So'z nimadan tashkil topgan?
8. Gap nimadan tashkil topgan?
9. Xonadagi «O» tovushi bor narsalarni ayt (boshqa tovushlarni ham aytish mumkin).

- Ikkita gapni eplab gapira olmasang, maktabda qanday o'qiysan?

- Sanashni bilmaysan-u, maktabga qanday borasan?

-Maktabga borsang,o'rtoqlaring bu qilig'ingdan lol qolishadi!

- Hech narsani bilmaysan, maktabga borsang bizni uyaltirasan!

Kabi ta'na-dashnomlar, bolada maktabdan qo'rqish, undan xavfsirashning hakllanishiga asos bo'lishi mumkin. Shunday qo'rquv bilan maktabga borgan bolalarning maktabga bo'lgan munosabatini o'zgartirish, ularda o'ziga nisbatan ishonch uyg'otish uchun haddan ziyod kuch, vaqt, mehnat, sabr-toqat, chidam, e'tibor zarur bo'ladi. Bu esa bolada oldindan maktabga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga qaraganda shubhasiz, murakkab jarayondir.

2. Bolalarni turli faoliyat yo'nalishlarida savodga o'rgatishga tayyorlash. Bolaning faolligi ijtimoiy tarixiy tajribani o'zlashtirishga yordam beradi, buning

asosida uning bilish, ko'rgazmali, o'yin, eng oddiy mehnat va o'quv kabi xilma-xil faoliyat turlari, shuningdek, muomalasi shakllanadi. Bola u yoki bu faoliyatni o'zlashtirib, faollik ko'rsatadi, ayni paytda shu faoliyat bilan bog'liq bilimlar, malaka, ko'nikmalarni o'zlashtiradi, shu asosda unda xilma-xil qobiliyatlar va shaxs xususiyatlari shakllanadi. Bolaning faoliyatdagi mavqei uni faqat tarbiya obyektiga emas, shu bilan birga tarbiya subyektiga ham aylantiradi. Bu bolani tarbiyalash va rivojlantirishda faoliyatning yetakchilik rolini belgilaydi. Bolalarning rivojlanishi va tarbiyalanishining yosh bilan bog'liq davrlarida faoliyatning turli xillari yonma-yon bo'ladi va o'zaro ta'sir ko'rsatadi, lekin bunda ularning roli bir xil bo'lmaydi: har bir bosqichda faoliyatning yetakchi turi ajratiladi, unda bolaning rivojlanishidagi asosiy yutuqlar namoyon bo'ladi. Har bir faoliyat ehtiyoj, sabablar, faoliyat maqsadi, mavzui, vositalari, buyumlar bilan amalga oshiriladigan harakatlar va nihoyat, natija bilan ajralib turadi. Ilmiy ma'lumotlarning dalolat berishicha, bola ularni darhol emas, balki asta-sekin va katta yoshdagi odamning rahbarligida egallaydi. Bola faoliyatining xilma-xilligi va boyligi, uni egallashdagi muvaffaqiyat oiladagi, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiya va ta'lim sharoitlariga bog'liq, bo'ladi. Bolaning dastlabki yoshlaridan boshlab faoliyatning eng oddiy turlari uning shaxsiy qobiliyatlarini, xususiyatlarini va atrofda narsalarga munosabatini shakllantirishning asosi hisoblanadi. O'zlashtirilgan bilimlar va rivojlangan aqliy qobiliyatlarni bolalar xilma-xil o'yinlarda va mehnatda qo'llaydilar. Bularning hammasi bola shaxsining rivojlanishiga ta'sir etadi, unda faoliyatning yangi mazmuniga qiziqishni shakllantiradi. Maktabgacha yosh davridagi ehtiyojlar, his-tuyg'ular, sabablar, maqsadlarni tarbiyalash va rivojlantirish shu darajaga yetadiki, u bolaga maktabdagi muntazam o'qishga o'tish imkonini beradi. Kichik maktab yoshida asosiy narsa o'qish bo'lib qoladi va uni bolalar ijtimoiy ahamiyatga molik faoliyat sifatida tushunadilar. Bolaning jamiyatdagi yangi mavqei o'z xatti-harakatini va tengdoshlarining xatti-harakatini o'zgacha nuqtayi nazardan – maktab o'quvchisi nuqtayi nazaridan baholashni shart qilib qo'yadi. Bola faollik, ijodkorlik ko'rsatib, kattalarning uning xulq-atvoriga va faoliyatiga qo'yayotgan tobora murakkablashib borayotgan talablarini bajarishga intiladi. Har bir faoliyat turining mazmuni va tuzilishining ijtimoiy-tarixiy tabiati har bir yosh avlodga obyektiv ravishda berilgan bo'ladi. Odamlarning ishlab chiqarish qurollarida, bilimlarda, san'atda, ahloqda va hokazolarda jamlangan sermahsul faoliyati natijalari birgalikdagi faoliyatda va muloqotda bo'lgan paytda tarbiya va ta'lim vositasida katta avloddan kichiklarga beriladi. Odam shaxsining ijtimoiy tabiati ana shunday shakllanadi.

3. Bolalar nutqini o'stirish va savodga tayyorgarlik. Nutq o'stirish va savodga tayyorlash mini muhitiga M. Montessori va boshqalarning nutq o'stirish bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazishning turli uslublarini qo'yish mumkin. Hozir

maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qishga o'rgatish to'g'risida munozaralar o'tkazishayapti. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, tarbiyachi metodik jihatdan ishni to'g'ri tashkil etishi lozim. To'g'ri tashkil etilgan o'yin faoliyati orqali bolalar harflar bilan o'ynashadi, o'qishga o'rganishadi, so'zlar yozilgan turli tuman kartochkalardan, yirik bosma shriftlar, chiroyli rasmlardan foydalanishadi. M.Montessorining shiori – «Menga o'zim bajarishim uchun yordam ber, men o'zim bajaraman». Tarbiyachi doim mehribon, sabr-toqatli, bolani to'g'ri yo'lga yo'naltirishi, o'zining shaxsiy namunasi bilan nima qilish va qanday qilish lozimligini ko'rsatishi lozim. U bu yerda ustoz emas, balki voqealarning qatnashchisi sifatida ishtirok etadi: faqat bolalarni qiziqтира olishi lozim. O'zaro bir-birini tushunish, anglash va muhabbat tuyg'usi asosida muloqot olib boriladi. Tabassum, imo-ishora bilan kichkintoyni qo'llabquvvatlab turadi, ko'proq uni maqtaydi. Tarbiyachining ichki dunyosi bilan kichkintoyning ichki tuyg'usi o'rtasida mustahkam o'zaro bog'liqlik mavjud, tarbiyachining madaniyat darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, bolaning madaniyat darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Bunday jarayon davrida tarbiyachi ham, bola ham shakllanadi, bu esa hamma uchun hissiy qulaylik yaratadi, shuningdek, ota-onalarni ham ijod qilishga yo'naltiradi. Ijodiy rivojlantiruvchi muhitning samarasi kichkintoyning umumiy taraqqiyotiga, ijodiy tafakkuriga, mustaqilligiga ta'sir ko'rsatuvchi shart-sharoitgagina bog'liq emas, balki tarbiyachining bola bilan bo'ladigan muloqotiga, vaziyatga, beriladigan topshiriqlarga, ularni berish usullariga ham bog'liq. Bolalarga ta'lim-tarbiya berish bir tartibda o'tmaydi. Tarbiyachi bolalarning taraqqiy etish dinamikasini kuzatib borishi, lozim bo'lsa, yordam ko'rsatishi lozim. Ammo bunda bolaning psixikasiga nisbatan yutuqlari darajasi dastur talablari bilan solishtirilmaydi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, yuqorida ko'rsatilgan shart-sharoitlarda psixikasi sog'lom bola sezilarli darajada an'anaviy davlat ta'lim standartlaridan o'zib ketadi, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar esa o'z yoshlariga mos yetarlicha bilim va malakalar oladilar. Yuqori darajada olinadigan bilimlar darajasi har bir bolaning individual imkoniyatlariga bog'liq. Ijodiy–rivojlantiruvchi muhitni to'g'ri tashkil etish bola shaxsining har tomonlama yetukligi: mustaqil, maqsadga intiluvchan, ishni to'g'ri rejalashtira olish qobiliyatlarini takomillashtiradi. Bunday vaziyat bolani to'g'ri anglab harakat qilishga o'rgatadi. Tarbiyachilar bolalarning o'xshamaydigan xislatlarini qadrlashlari, o'ziga xos individual bo'lishlarini hurmat qilishlari lozim. Tarbiyachilar! Bolani majburlamang, bolaning erkin faoliyat yuritishi uchun imkoniyat yaratib bering. Eng asosiysi, hamma narsa bola uchun qiziqarli bo'lishi lozim.

1. Eshitish va tushunish malakasini shakllantirish.

1. Impressiv muloqotchanlik.

2. Nutq malakasi. Ekspressiv muloqotchanlik.

2. O‘qish va savodga tayyorgarlik ko‘rish.

1. Kitobning qadr-qimmatini tushunish.

2. O‘qish va savod malakalarini egallash.

Bu yo‘nalishda bolalarning nutqi va ularda shakllanayotgan o‘qish va yozish malakalari orqali muloqot qilishning belgilari rivojlanadi. Kattalar bilan muloqotda bola:

- Kattalar bilan muloqotga kirisha oladi.

-Kattalarning savollariga javob bera ola oladi.

-O‘z fikrini kattalarga bayon qila oladi.

- Dialogik nutqdan foydalanib suhbatlasha oladi.

-Istagini so‘z bilan ifodalay oladi.

-Kattalardan so‘z orqali yordam so‘raydi.

-Oilasi va tanishlari to‘g‘risida hikoya qilib bera oladi.

-Kattalar bilan boshqa mavzularda ham so‘zlasha oladi.

- Odob bilan muloqotga kirisha oladi.

- Muomalada nutq va imo-ishoralarni qo‘llay oladi.

- Kattalar bilan muloqot qilishda tanish qonun-qoidalarga rioya qiladi.

- Kattalarga murojaat qilishning turli usullaridan foydalanadi.

- Notanish kattalar bilan muloqotga kirisha oladi.

Tengdoshlari bilan muloqotda:

- Tengdoshlari bilan yonma-yon o‘ynay oladi.

- Tengdoshlari bilan muloqotga kirisha oladi.

-Tengdoshlari bilan salomlasha oladi.

-Tengdoshlarini ismi bilan chaqiradi.

-Olgan taassurotlarini boshqa bolalar bilan o‘rtoqlasha oladi.

-Tengdoshlari bilan o‘yin qoidalarini birgalikda kelishib oladi.

-Tengdoshlari bilan muloqotda o‘z fikrini ayta oladi.

- Tengdoshlari bilan yuzaga kelgan nizolarni bartaraf eta oladi.

-Tengdoshini so‘z orqali baholay oladi.

- Tengdoshiga oddiy takliflar, iltimoslar bilan murojaat qiladi.

- O‘yin davomida tengdoshiga sherik sifatida qaraydi.

- Tengdoshlari bilan muloqotda dialogik nutqdan foydalanadi

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Bolalarda o‘qish, yozish va ularda mavzusga qiziqish uyg‘otish jarayoni qanday amalga oshiriladi?

2. Bolalarni turli faoliyat yo‘nalishlarida savodga o‘rgatishga tayyorlash jarayoni haqida nimaarni bilasiz?

3. Bola nutqini rivojlanganligini aniqlashning asosiy davrida (oktabr-may) qanday ishlar olib boriladi?
4. Bolalar nutqini o‘stirish va savodga tayyorgarlik uchun qanday ishlar amalgam oshiriladi?
5. Bolalar nutqini o‘stirish va savodga tayyorgarlik davrida qanday ishlar olib boriladi?

7-Mavzu: Tarbiyachi nutqiga qo‘yiladigan pedagogik talablar.

Reja:

1. Tarbiyachining nutq madaniyati va pedagogik mahorati.
2. Tarbiyachi nutqining ta’sirchanligi va ifodaliligi.
3. Tarbiyachining o‘z nutqini takomillashtirish ustida ishlashining zarurati.
4. Tarbiyachi nutqiga qo‘yilgan pedagogik talablar.
5. Tovushning hosil bo‘lishi:

Tayanich tushunchalar: ilg‘or tajribali, tabiatga qiziqish, haqiqatgo‘ylik, madaniyatli munosabat, madaniy axloq, texnikaviy vositalar, murakkab oborotlar, ritmika, monoton nutq, pauza, ritm, tembr, ohang, sheva, mahalliy so‘zlashuv, diksiya, ibora, nutqning shoshqaloqligi.

1.Tarbiyachi nutqi bolalar nutqini to‘g‘ri rivojlantirish uchun namuna ekanligi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida Pedagog-tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o‘yinlarda, mashg‘ulotlarda, birgalikdagi mehnat faoliyatida va ular bilan bo‘ladigan muomalada ta’sir ko‘rsatadi. U har bir bolani diqqat bilan o‘rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvorini, ish natijalarini haqqoniy baholashi kerak, ularga o‘z vaqtida yordam ko‘rsata olishi, oiladagi ahvoli bilan qiziqishi zarur. Hozirgi zamon tarbiyachisining asosiy fazilatlaridan biri o‘z kasbiga sadoqatliligi, g‘oyaviy e’tiqodliligi, o‘z kasbini sevishi va bu kasbga bo‘lgan cheksiz sadoqati bilan o‘qituvchi – tarbiyachi boshqa kasb egalaridan ajralib turadi. Pedagog – tarbiyachi shaxsiga qo‘yiladigan muhim talablardan biri shuki, u o‘z predmetini, uning metodikasini chuqur o‘zlashtirgan bo‘lishi zarur. Predmeti va uning nazariyasini chuqur bilishi, bolalarni bilishga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradi. Bu pedagog – tarbiyachining obro‘cini oshiradi. Bolalarni sevish, ularning hayoti bilan qiziqish, har bir shaxsni hurmat qilish tarbiyachi kasbiga xos bo‘lgan muhim fazilatlardan, talablaridan hisoblanadi. Bolani sevgan butun kuch va bilimni bolalarni kelajagi buyuk vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar qila

oladigan odamgina haqiqiy tarbiyachi pedagog bo‘la oladi. Bolaga befarq, uning kelajagi bilan qiziqmaydigan, tarbiyachilik kasbiga loqayd odam haqiqiy pedagog – tarbichi bo‘la olmaydi. Bolalarni sevish – pedagogning murakkab mehnatini jozibali va yengil qiladi. O‘qituvchi tarbiyachining bolalarga munosabati pedagogikada tarbiyalanuvchi shaxsga hurmat, unga talabchanlik bilan bir qatorda turadi. Bu munosabat bolada pedagogga nisbatan ishonchni uyg‘otadi, o‘qituvchiga bolalarga chinakam ma’naviy murabbiy bo‘lishga imkon beradi. Pedagog faoliyatining muvaffaqiyati pedagogik qobiliyatlarining mavjudligiga ham bog‘liqdir. Pedagogik qobiliyatlar – pedagogic mahoratga erishishning zaminidir. Pedagogik qobiliyatlar tarkibiga: pedagogik kuzatuvchanlik, pedagogik tasavvur, diqqatni taqsimlash, tashkilotchilik qobiliyati va pedagogik muomala kiradi. Pedagogik qobiliyatlar pedagogik faoliyat jarayonida, shuningdek, uni bu faoliyatga tayyorlash jarayonida shakllanadi. Pedagogik mahorat – yosh avlodga ta’lim-tarbiya berishni yuksak darajada va doimiy ravishda takomillashtirib borish san’atidir.

2. Tarbiyachi nutqiga qo‘yilgan pedagogik talablar. Tarbiyachi maktabgacha yoshdagi bolalarga tabiat, jamiyat hodisalari, kattalarning mehnati haqida boshlang‘ich bilim va tushunchalar beradi, ularga madaniy axloq, o‘z tengdoshlari va kattalar bilan madaniyatli munosabatda bo‘lish, yaxshilik, haqiqatgo‘ylik, adolat, jasurlik, kamtarinlik, kattalarga hurmat bilan qarash, tabiatga qiziqish, kuzatuvchanlik, o‘simlik va hayvonlarga g‘amxo‘rlik bilan qarash, mehnatsevarlik, kattalarning mehnati natijalarini asrab-avaylash kabi axloqiy sifatlarni tarbiyalaydi. Xalq san’ati, musiqa, ashula, adabiyot, tasviriy san’atni bilish, san’atga muhabbat tarbiyachini madaniyatli qiladi, bolalar bilan olib boradigan ishida yordam beradi. Pedagog kerakli bilim, malaka va ko‘nikmalarni ma’lum bir izchillik bilan egallab borsagina bolalarni tarbiyalash va ularga ta’lim berish ishida yaxshi natijalarga erishadi.

Tarbiyachi o‘z kasbining mohir ustasi bo‘lish uchun maxsus tayyorgarlik ko‘rishi, quyidagi shartlarga amal qilishi kerak.

1. Pedagog yosh avlodni tarbiyalash uchun yuqori ma’lumotli, kerakli bilimlarni egallab, kerakli adabiyotlarni tanlay oladigan, ilmiy adabiyotlar bilan ishlay oladigan, ilg‘or tajribali pedagoglarning tajribasini o‘rganib, o‘z ishiga tatbiq eta oladigan kishi bo‘lishi kerak.

2. Pedagog bolalarni kuzata oladigan, ularning xulqi, xatti-harakati sabablarini to‘g‘ri tahlil qilib, unga ijobiy ta’sir etuvchi vositalarni topa olishi kerak.

3. Yosh avlodni kerakli bilim, malaka, ko‘nikmalardan xabardor qilish uchun pedagogning nutqi ravon, aniq, mantiqiy, ixcham bo‘lishi lozim. Ta’lim berishda texnikaviy vositalardan samarali foydalana olishi kerak. Bolalar bilim, malaka,

ko'nikmalarni yaxshi o'zlashtirib olishlari uchun faollashtiruvchi savollardan foydalanishi kerak.

4. Tarbiyachi o'ziga yuklangan vazifani bajarish uchun bolalarda faoliyatiga nisbatan qiziqish uyg'ota olish, ularning diqqatini jalb qilib, faolligini o'stirish, bolalarning xulqini, xatti-harakatini haqqoniy baholay olishi kerak.

5. Har bir faoliyat uchun kerakli materiallarni oldindan tayyorlab qo'yishi kerak.

6. Kun tartibini to'g'ri tashkil eta bilishi, bolalar jamoasiga undagi har bir a'zoni e'tiborga olgan holda rahbarlik qila bilish.

7. Bolalarning ruhiy va jismoniy holatini aniqlay bilishi va buni bolalar bilan amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarida e'tiborga olishi lozim.

8. Tarbiyachi ota-onalar bilan muntazam ravishda suhbatlar, uchrashuvlar o'tkazib, axborot almashib turishi kerak.

9. Pedagog bolalarga nisbatan xayrixohlik munosabatda bo'lishi, har bir bola uchun qulay sharoit yaratishi, xafa bo'lsa, tinchlantira olishi kerak.

10. Kun tartibida olib borgan ta'lim-tarbiya ishini tahlil qila bilishi va uni yanada yaxshilash yo'llarini topa olishi kerak.

Eng muhimi, tarbiyachi bolalarga ishonch bilan qarashi, ularning mehnatsevarligi, mustaqilligi, tashabbuskorligini to'g'ri taqdirlashi va mustaqil faoliyat yuritishlari uchun imkoniyat yaratishi kerak.

Buni bolalar yuqori baholaydilar.

3. Tarbiyachi o'z nutqini takomillashtirish ustida ishlashning zarurligi. O'qituvchi – tarbiyachi bolalarimizga zamonaviy bilim berish uchun, avvalo, murabbiyning o'zi chuqur bilimga ega bo'lishi kerak. Bolalarning nutq madaniyati pedagogning (va boshqa kattalarning) nutq madaniyatiga bevosita bog'liq bo'ladi. Doimo kichkintoylarning diqqat-e'tibori markazida turadigan va ular bilan muloqot qiladigan tarbiyachining nutqi bolalar ona tili, nutq madaniyati namunalarini oladigan asosiy manba hisoblanadi, shuning uchun u nafaqat to'g'ri so'zlashi, ona tilining barcha tovushlarini aniq va tushunarli qilib talaffuz etishi, balki u muayyan balandlikdagi ovozda bosiqlik bilan so'zlashi, uning nutqi intonatsion jihatdan ifodali, grammatik jihatdan to'g'ri rasmiylashtirilgan, ravon, tushunish uchun oson bo'lishi hamda so'z bilan belgilash to'g'ri va aniq amalga oshirilishi lozim. Tarbiyachining ifodalilik vositalaridan foydalangan holda o'qigan hikoyasi bolalarda qiziqish uyg'otadi, ularda qayg'urish, so'z kuchini his qilish, uning mazmunini anchagacha yodda saqlab qolish imkonini beradi; agarda aynan shu hikoya tez va quruq ohangda his-hayajonlarsiz o'qib berilsa, u faqatgina badiiy asarga nisbatan zerikish va befarqlikni shakllantiradi. Pedagog o'z nutqiga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lishi va unda kamchiliklar borligini sezsa, ularni darhol bartaraf etishga intilmog'i lozim. Biroq o'z nutqining kamchiligini aniqlash

har doim ham oson kechmaydi, chunki muloqot jarayonida soʻzlovchining diqqat-eʼtibori eng avvalo nutqning shakliga emas (qay tarzda aytish), balki uning mazmuniga (nimani aytish) qaratilgan boʻladi. Bundan tashqari, oʻz nutqiga nisbatan beparvolik bilan munosabatda boʻlish natijasida ayrim kamchiliklar tilga qattiq oʻrnashib qolishi va keyinchalik soʻzlovchi uni sezmay qolishi mumkin. Masalan, nutqning shoshqaloqligi, tushunarsizligi, bir ohangdaligi (monotonligi), ovozning kuchliligi, ayrim tovushlar, soʻzlarni noaniq talaffuz qilish kabi nuqsonlar sezilmasdan qoladi. Oʻz nutqining nomukammalliklari haqida bilish uchun pedagog oʻz oʻrtoqlarining mulohazalariga quloq tutishi darkor. Ochiq darslarni videokassetaga yozib olish va uni keyin muhokama qilish maqsadga muvofiqdir. Shunda tarbiyachi nutqini tovush, leksik vositalardan foydalanish, grammatik jihatdan rasmiylashtirish nuqtayi nazaridan tahlil qilish mumkin boʻladi. Ayni paytda shuni hisobga olish lozimki nutqni yozib olish chogʻida tarbiyachining oʻzini-oʻzini nazorat qilishi evaziga nutq sifati yaxshilanadi. Shuning uchun nutqda aniqlangan kamchiliklarga tarbiyachining oʻzi va uning oʻrtoqlari diqqat-eʼtibor bilan yondashishlari zarur. Nutqda aniqlangan kamchilik(nomukammalliklar)larni (yomon diksiya, leksik-grammatik rasmiylashtirishdagi xatoliklar va h.k.) tarbiyachi maxsus daftarga qayd etadi, soʻngra reja ishlab chiqadi va kamchiliklarni bartaraf etishga doir ishlarni tashkil qiladi. Oʻz tarbiyalanuvchilarida ana shunday kamchiliklar paydo boʻlishining oldini olish uchun pedagog oʻz nutqiga nisbatan qanday talablarni qoʻyishi zarur? Bolalar aniq va tushunarli soʻzlaydigan, iboralar, soʻzlar va har bir tovushni alohida-alohida aniq talaffuz etayotgan, yaʼni yaxshi diksiyaga ega boʻlgan pedagog yordamida ona tilidagi tovushlarni muvaffaqiyatli ravishda oʻzlashtiradilar. Koʻpincha pedagoglarning talaffuzi biroz noaniq va tushunarsiz boʻladi, ular tovushlar va soʻzlarni ogʻizni yetarli darajada ochmasdan talaffuz qiladilar, ayrim tovushlar yutib yuboriladi, undoshlar tushunarsiz talaffuz etiladi. Pedagog talaffuzning adabiy meʼyorlariga rioya qilishi, oʻz nutqida turli shevalar, mahalliy soʻzlashuvlar taʼsirini bartaraf etishi, soʻzlarda urgʻuni toʻgʻri qoʻyishi lozim. Nutqda hissiyotlar, fikrlarning eng nozik qirralarini ham ifodalash mumkin. Bunga nafaqat tegishli soʻzlar yordamida, balki ifodalilikning intonatsion vositalari, ovoz kuchi, surʼati, mantiqiy urgʻusi, pauza, ritm, tembr, ohangdan toʻgʻri foydalanish tufayli erishiladi. Ushbu vositalardan foydalanilganda tarbiyachi tomonidan bolalarga oʻqib berilgan sheʼrlar, ertaklar, hikoyalar ularning mazmunini yaxshi tushunish, ona tilining qudrati va goʻzalligini his qilish imkonini beradi. Bir xil ohangdagi nutq kichik tinglovchilarni toliqtirib qoʻyadi, matn mazmuniga boʻlgan qiziqishni pasaytiradi. Bolalar bunday nutqni tinglash davomida tez toliqib qoladilar, boshqa tomonlarga qaraydilar, chalgʻiy boshlaydilar, keyinroq esa umuman tinglamay qoʻyadilar.

Tovush apparati uch bo‘limdan iborat: generator, energetik, rezonator.

Tovushning hosil bo‘lishi:

1. Bu tovush kuchi bilan bog‘liq (nutq apparati organlari bilan bog‘liq).
2. Tovush jarangdorligi (tovush jarangdorligini turli masofalarga yuborib baland pastligini o‘zgartirish).
3. Tovushning egiluvchanligi va harakatchanligi (tovushni o‘zgartira olishi, tovushning baland-pastligi).
4. Diapazon–tovushning hajmi (chegarasi eng baland va eng pastki ton bilan belgidir).
5. Tembr–tovushning yaqinligi, yumshoqligi, silliqligi, xususiyli. Tovush apparatining charchashi, tovushda bo‘lgan nuqsonlar va buzilishlar orqali yuzaga keladi. Chunki pedagog 50 % ish vaqtida oddiy so‘zlashishdan yuqoriroq–balandroq tonda gapiradi. Shuning uchun ish jadvalini tuzishda rahbariyat 3–4 soat ichida tarbiyachi charchab, 1 soat ichida tovush tiklanishini hisobga olishi kerak. Tajribali o‘qituvchi 2 soatda charchaydi va yana 2 soat dam olingach tovush yangitdan tiklanadi. Monoton nutq tovush apparatini charchatadi. Changdan o‘zini saqlash va sovuq havoda yurmaslik kerak. Diksiya – so‘zlarni, tovushlarni, bo‘g‘inlarni unli va undosh tovushlarni (harflarni) aniq va ravon talaffuz etilishidir. Nutqda organik va noorganik kamchiliklar bo‘lishi mumkin. Diksiyani takomillashtirish Monoton nutq bilan bog‘liq. Nutqdagi kamchiliklarni to‘g‘irlash uchun ifodali o‘qish bo‘yicha adabiyot qo‘llanmalaridan foydalanish mumkin.

4. Tarbiyachi nutqining ta’sirchanliligi va ifodaliligi.

Tarbiyachining nutqi emotsional to‘liq, intonatsiyalarga boy, yetarli darajada baland va tezligi bir maromda bo‘lishi lozim. Bolalar bilan muloqotda xuddi tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz etib bo‘lmaganidek, nutqning shoshqaloqligiga ham yo‘l qo‘yilmaydi. Agarda nutq biroz ohista sur‘atda davom etsa, u yaxshi qabul qilinadi. Bunday sur‘at nutqning aniqligini oshiradi va aksincha, tezlashtirilgan nutq qabul qilishni qiyinlashtiradi. Bolalar uchun mo‘ljallangan ertaklar, hikoyalar, she‘rlarni badiiy so‘z ustalari odatda, og‘zaki nutqqa qaraganda biroz sekin sur‘atda o‘qiydilar. Bolalarga sekinlashtirilgan nutqni qabul qilish, uning mazmunini kuzatish, matnni eslab qolish oson kechadi. Shu bilan birga esda tutish lozimki, bu qoida hamma narsani ham qamrab olmaydi. Badiiy asarlarni o‘qishda nutqni jadallashtirish yoki sekinlashtirishni ushbu chog‘da mazmun tushuntirilayotgani bilan oqlash mumkin, ayni paytda bu badiiy ifodalilik vositasiga aylanishi zarur. Ovoz – bu tarbiyachining kasbiy quolidir, u mazkur quoldan to‘g‘ri foydalanishi va uni zo‘riqishdan asrashi lozim. Ovozdan noto‘g‘ri foydalanishni masalan, uning haddan tashqari balandlatishda (guruhda, maydonda shovqin bo‘lganida) ko‘rish mumkin. Agarda muloqot vaziyati nutq balandligini ancha kuchaytirishni talab qilsa, bu ovozni baqirish darajasiga yetkazish kerak,

degani emas. Ovozni biroz kuchaytirishda nutq sur'atini pasaytirish va so'zlarni yanada aniqroq talaffuz qilish lozim. Agarda ovoz past va zaif bo'lsa, uni balandlashguncha mashq qildirish va maxsus mashqlar bilan mustahkamlash zarur. Ovozning yoqimsizligini (xirrilash, chiyillash) ham bartaraf etish mumkin. Bolalar kattalardan nafaqat tovushlar va so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishni, balki ertaklar, hikoyalar mazmunini aytib berish, atrof-olam haqidagi o'z kuzatishlarini bayon qilish, o'z fikrlarini izchil bayon qilish va xulosalar chiqarishni ham o'rganadilar. Bolalarga nutqda u yoki bu mazmunni ravon, qiziqarli va imkonli shaklda yetkaza olish pedagog nutqining zarur sifatlaridan biri hisoblanadi. Tarbiyachi o'z fikrlarini izchil bayon qilar ekan, u o'z nutqini tushunarsiz so'zlar, murakkab oborotlar, uzoq iboralar bilan qiyinlashtirib yubormasligi lozim. Bolalar nutqni agarda, u qisqa iboralardan iborat bo'lsagina yaxshi qabul qiladilar. Chunki uzun, buning ustiga grammatik jihatdan juda murakkab tuzilgan iboralarni qo'llashda bolalarga uning qismlari o'rtasida aloqa bog'lash, uning mazmunini mulohaza qilish va tushunish qiyin kechadi. Faqat oddiy gaplarni qo'llash bilan cheklanmaslik lozim. Ayniqsa, bog'langan qo'shma gap va ergashgan qo'shma gaplarni keng qo'llash juda muhimdir. Bolalarga hikoya qilib berishda (o'tkazilgan ekskursiya, tabiat haqida va h.k.) faqat asosiy narsani, ya'ni barcha ikkinchi darajali va hamiyatsiz narsalarni tashlab yuborgan holda faqat ushbu mavzuga aloqador narsalarni ajratib olish va bolalarga yetkazish zarur. Ko'p so'zlash, ortiqcha iboralarni qo'llash tarbiyachining nutqini og'ir, tushunish uchun qiyin qilib qo'yadi. Murakkab so'zlar bilan boyitilgan hikoyani tinglashda maktabgacha yoshdagi bolalarning pedagogning fikrini kuzatib borishlari, hikoya mazmunini esda saqlab qolishlari qiyin bo'ladi va bunday hikoya foyda keltirmaydi. Pedagog nutqining imkoniligi va tushunarligiga eng avvalo, so'zlardan to'g'ri va aniq foydalanish orqali erishiladi. Ona tilining lug'at zaxirasi boy, u doimo yangi so'zlar bilan boyib boradi; muomaladan chiqqan so'zlar yo'qolib ketadi. Tarbiyachining lug'atidagi kamchiliklar sifatida so'zlarni kichraytirilgan-erkalash suffikslari bilan qo'llash (Sevaraxon, qo'lchalarini yuv; Samatjon, stakanchalarni yig'ishtirib qo'y va h.k.), nutqni ortiqcha so'zlar bilan to'ldirib yuborish (Xo'sh, aytish mumkinki, demak), nisbatan katta bolalar bilan muloqot qilishda ularga xuddi go'daklar kabi muomala qilish (Vov-vov qani?) kabi holatlarini keltirish mumkin. So'zlar va so'zli iboralarni to'g'ri tanlash tarbiyachi nutqining aniqligi, tushunarligi va ifodaliligini ta'minlaydi. Yangi so'zlardan foydalanishda juda ehtiyot bo'lish zarur. Bir tomondan, bolalarning yoshini hisobga olish va ular tushuna oladigan so'zlarni tanlash, ikkinchi tomondan, doimiy ravishda yangi so'zlarni muomalaga kiritish, mavjud so'zlardan foydalanishni kengaytirish va ularning ma'nosini tushuntirib berish lozim. Pedagogning hikoyasi to'liq, chiroyli, so'zlari aniq tanlab olingan, grammatik jihatdan to'g'ri rasmiylashtirilgan va ifodali bo'lishi, uning alohida

qismlari o'rtasida mantiqiy aloqa o'rnatilgan bo'lishi lozim. Hikoya qilishda nutqni ifodali, turli-tuman, mazmunga boy qiladigan sinonimlar, metaforalar, tashbehlardan, xalq og'zaki ijodiyotidan (maqollar, matallar), frazeologik iboralardan kengroq va mohirona foydalanish lozim. Bundan tashqari, tarbiyachining nutqi nafaqat bolalarga nisbatan, balki maktabgacha ta'lim tashkiloti xodimlariga nisbatan ham osuda, doimo bosiq, xushmuomala bo'lishi shart.

Shunday qilib, bolalar bilan ishlash orqali pedagog quyidagilarga e'tiborini qaratishi lozim:

- ona tilidagi barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, nutqdagi mavjud kamchiliklarni bartaraf etish;
- aniq, tushunarli nutqqa, ya'ni yaxshi diksiyaga ega bo'lish;
- o'z nutqida adabiy talaffuzlardan foydalanish, ya'ni orfoepik qoidalarga rioya qilish;
- ifodalilikning intonatsion vositalaridan bildirilgan fikrlarni hisobga olgan holda to'g'ri foydalanishga intilish;
- bolalar bilan muloqotda biroz sekinlashtirilgan sur'atda, ovozni sal pasaytirgan holda nutq so'zlash;
- matnlar mazmunini so'zlar va grammatik tuzilmalardan foydalangan holda ravon hamda imkonli shaklda hikoya qilish va bolalarga yetkazish;
- bolalar va xodimlar bilan suhbatda ovozni balandlatish va qo'pol muomalaga yo'l qo'ymaslik.

Ta'lim tashkiloti tarbiyachisi uchun namunali nutqqa ega bo'lish uning kasbiy tayyorligi ko'rsatkichidir. Shuning uchun o'z nutqini takomillashtirish haqida qayg'urish bo'lajak pedagogning axloqiy va ijtimoiy burchidir. U o'zida keyinchalik bolalarga beradigan nutqiy ko'nikmalarni mukammal rivojlantirishi shart. Tarbiyachi nutq madaniyatiga ega bo'lishi, uning nutqi quyidagi xususiyatlarni o'zida aks ettira olishi kerak.

- a) nutqning to'g'riligi;
- b) nutqning aniqligi;
- d) nutqning ifodaliligi;
- e) nutqning sofligi;
- f) nutqning ravonligi;
- g) nutqning boyligi.

Xulosa:

Bolalar bilan muloqotda tarbiyachi bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda ona tilining leksik boyligini keng qo'llashi: tushunish mumkin va o'zlashtirish oson bo'lgan so'zlarni tanlashi, ulardan o'z nutqida foydalanishi lozim. Bolalar bilan suhbat chog'ida adabiy tilga oid so'zlarni qo'llash, qo'pol

soʻzlarga yoʻl qoʻymaslik, oddiy soʻzlashuv tili va shevalardan, shuningdek, muomaladan chiqqan soʻzlardan qochish lozim. Tarbiyachining lugʻati qanchalik boy va turli-tuman boʻlsa, uning nutqi qanchalik yorqin boʻlsa, bolalar shunchalik koʻp soʻzlarni oʻzlashtirib olishlari mumkin.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar

1. Tarbiyachi nutqi bolalar nutqini toʻgʻri rivojlantirish uchun qanday namuna boʻla oladi?
2. Pedagog – tarbiyachi shaxsiga qoʻyiladigan muhim talablar nimalardan iborat?
3. Tarbiyachiga xos boʻlgan muhim fazilatlar, ularga qoʻyiladigan talablarni bilasizmi?
4. Pedagogik qobiliyatlar tarkibini aytib bering?
5. Tarbiyachi oʻz kasbining mohir ustasi boʻlish uchun qanday shartlarga amal qilishi kerak?
6. Tarbiyachi nutqiga qoʻyilgan pedagogik talablarni bilasizmi?
7. Tarbiyachi nutqining takomillashtirilishi ustida ishlash zarurligi nimada ekanini tushuntiring?
8. Tarbiyachi nutqining taʼsirchanligi va ifodaliligining ahamiyati nimada?
9. Tovush qanday hosil boʻladi?
10. Tovush apparati necha boʻlimdan iborat?

8-mavzu: Maktabgacha taʼlim tashkiloti va oilada nutq oʻstirish boʻyicha metodik ishlar.

Reja:

1. Maktabgacha taʼlim tashkilotining ota- onalar bilan hamkorlikdagi ishlar mazmuni.
2. MTT va oilada metodik ishlarni olib borish.
3. Oilada bola nutqiga eʼtibor.
4. Maktabgacha taʼlim tashkilotining Ustavi»
5. Tarbiyachining metodik ish yuritish vazifasi.

Tayanch tushunchalar: anatomik-fiziologik va ruhiy xususiyatlari, bola tarbiyasi, oilani mustahkamlash, onalik va bolalikni himoya qilish

Maktabgacha taʼlim tashkilotlari va oilada metodik ishlar olib borilishi. Maktabgacha taʼlim tashkiloti tarbiyachilarining oila bilan olib boradigan ish mazmuniga quyidagilar kiradi:

-bola tarbiyasi, oilani mustahkamlash, onalik va bolalikni himoya qilish bo'yicha maktabgacha ta'lim tashkilotida amalga oshirilayotgan ishlarning mazmuni bilan tanishtirib borish;

-ota-onalarga o'z farzandlarining tarbiyasi uchun davlat va jamiyat oldida javobgar ekanliklarini tushuntirib borish;

- ota-onalarni bola tarbiyasi uchun zarur bo'lgan bilim, malakalardan xabardor qilish (bolalarning yosh, anatomik-fiziologik va ruhiy xususiyatlari, ularni oilada tarbiyalashning mazmuni, metodi, shart-sharoitlari bilan tanishtirish);

- bola tarbiyasida oila bilan hamjihatlik, bolani to'g'ri tarbiyalashni nazorat qilib borish, oila tarbiyasining eng yaxshi namunalari o'rganish va ommalashtirish.

Bola maktabgacha ta'lim tashkilotida egallagan eng yaxshi fazilatlarni oila sharoitida davom ettirib, oilada egallagan eng yaxshi fazilatlarni esa maktabgacha ta'lim tashkilotida qo'llansa, istalgan ijobiy natijalarga erishish mumkin. Tarbiyachilar oila tarbiyasiga doir tajribalaridagi ijobiy ishlarni ko'ribgina qolmay, balki uni qo'llab-quvvatlash va shu asosida ota-onalar e'tiborini bola tarbiyasida hali hal etilmagan vazifalarga qaratishlari lozim. Yuqoridagi ishlarni rejalashtirish, tashkil etish va ularga rahbarlik qilishda mudira javobgar shaxs hisoblanadi. Ota-onalar bilan ishlash bo'yicha yillik reja tuziladi. Bu reja pedagogik kengashda muhokama qilinadi. Rejada umumiy va guruhij majlislar, ota-onalar uchun ochiq eshiklar kuni, suhbat va maslahatlar, otaliq tashkilotlarida ko'rgazmalar tashkil etish va konsertlar qo'yib berish, shuningdek, bu tadbirlarni o'tkazish vaqtlari va unga mas'ul bo'lgan shaxslar belgilanadi. Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning mavzulari va mazmuni tarbiyachi-metodistning rejasida va tarbiyachining kalendar rejasida aks etadi. Ota-onalar bilan ishlash bo'yicha juda ko'p ishlarni tarbiyachi –pedagog amalga oshiradi, chunki u bola tarbiyasida yuz berayotgan o'zgarishlarni hammadan ko'proq ko'radi va bolalar hayoti bilan yaqindan tanish bo'ladi. U ota-onalarga bolalar tarbiyasida ko'proq nimalarga e'tibor berish kerakligi, ularni maktab ta'limiga tayyorlash, sog'lig'ini saqlash, ovqati va kun tartibini to'g'ri tashkil etish va boshqalar sohasida tavsiyalar berib boradi.

2. Maktabgacha ta'lim tashkilotining ota- onalar bilan hamkorlikdagi ishlar mazmuni. Ta'lim tashkilotlari va oila o'rtasida hamkorlik o'rnatishda mudira, pedagoglar jamoasi va ota-onalar birgalikda faol ishtirok etishlari lozim. Shundagina bola tarbiyasida kutilgan natijalarga erishish mumkin. Ota-onalar bilan ishlashda quyidagi alohida ish shakllaridan foydalaniladi: suhbatlar, maslahatlar, oilalarga borish, ayrim ota-onalarni maktabgacha ta'lim tashkilotiga taklif etish, alohida esdaliklar va ko'chma papkalardan foydalanish. Bolaning uyiga borishdan ko'zlangan maqsad oila sharoiti, bolaning oiladagi xulqi qiziqishlari, ota-onasi va oila a'zolari bilan tanishish, shuningdek, ota-onalarni bola tarbiyasining samarali

usullari bilan tanishtirish va oilaning bola tarbiyasidagi ijobiy tajribalarni o'rganib, ommalashtirishdir. Tarbiyachi bolaning uyiga tekshiruvchi sifatida emas, balki do'st, bola tarbiyasidek murakkab ishda yordam beruvchi sifatida borishi, oila a'zolari bilan nazokat va xushmuomalalik bilan munosabatda bo'lishi kerak. Tarbiyachi har bir oilaga har gal borishidan avval o'z oldiga aniq maqsad qo'yishi, qaysi mavzuda suhbatlashishini oldindan belgilab olishi lozim. Ota-onalarga beriladigan savollar puxta o'ylangan bo'lishi kerak. Suhbat shunday tuzilishi kerakki, tarbiyachi bilan ota-ona bir-birlarini yaxshi tushunishlari, ular o'rtasida ishonchli aloqa o'rnatilishi darkor. Oilaga borishdan oldin tarbiyachi shu oila to'g'risida (otaonalarning fe'l-atvori, oilaviy munosabatlar, bolaning rivojlanish darajasi) to'g'risida ma'lum tasavvurlarga ega bo'lishi kerak. Tarbiyachi ota-onalar hurmati va ishonchini qozonmoq uchun avval ota-onalarning bolaning ijobiy fazilatlari to'g'risida fikr, mulohazalarini bilib oladi va bolaning uyidagi hayotini qanday tashkil etish kerakligi, unga nimalarni o'qib, hikoya qilib berish mumkinligi, bolaning kun tartibi, uni oila mehnatida qatnashtirish, kattalarga hurmat ruhida tarbiyalash kabi ta'lim-tarbiya ishlari mazmuni va usullari bo'yicha tavsiyalar beradi. Albatta, tarbiyachining oila bilan olib boradigan ishida bolaning yoshi, imkoniyatlari, o'ziga xos xususiyatlari e'tiborga olinadi. Oilaga borishning maqsad va mazmuni tarbiyachining rejasi va hisobotida, kundalik daftarida aks ettirilishi kerak. Tarbiyachi har bir bolaning oilasiga yiligaq kamida 2 marta borishi kerak. Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning mazmuni rang-barang bo'lib, unda ayrim masalalar birgalikda muhokama qilinishi taqozo etiladi. Masalan:

- bolalarni tarbiyalashda oilaning roli, ota-onalarning vazifasi, bolalarni maktabga tayyorlash to'g'risidagi qonunlar;
- maktabgacha ta'lim tashkilotlarining yillik ish rejasi to'g'risida;
- ota-onalar jamoatchiligining ishi haqidagi masalalar shular jumlasidandir.

Bu masalalarni jamoa bo'lib muhokama qilish uchun ota-onalarning guruhi va umumiy majlislari, maslahatlar, konferensiyalar, otaonalar kechalari kabi ish shakllari jamoa ish shakllariga kiradi. Ota-onalar majlisi. Ota-onalar majlisiga maktabgacha ta'lim tashkilotidagi hamma guruh bolalarining ota-onalari, parallel guruhlar otaonalari va bitta guruh bolalarining ota-onalari taklif etilishi mumkin. Umumiy majlisda ota-onalarni maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish va tarbiyalash vazifalari, shu yilgi rejalar, ota-onalar qo'mitasining faoliyati, oila tarbiyasidagi ilg'or tajribalar bilan tanishtiriladi. Bunda majlisda mudira yoki metodisttarbiyachi ma'ruza qiladi, ota-onalar so'zga chiqishadi, bolalar gapirishadi. Bular ta'lim-tarbiya ishidagi yutuq va kamchiliklarni aniqlab olishga imkon beradi, oila va jamoatchilik aloqasini mustahkamlaydi, ota-onalarning o'z bolasining tarbiyasi uchun javobgarligini

oshiradi, ularda maktabgacha ta'lim tashkilotiga qiziqish uyg'onadi. Guruhdagi ota-onalar majlisida mazkur yoshdagi bolalarning otaonalari uchun dolzarb bo'lgan masalalar muhokama qilinadi. Masalan, umumiy majlis mavzusi «Bolalarga axloqiy tarbiya berishda oilaning roli» bo'lsa, o'rta guruhda o'tkaziladigan majlisda bu mavzu murakkablashtirilib, «Bolalarda mehnatsevarlikni tarbiyalashda ta'lim tashkilotlari va oilaning birgalikdagi ishlari», «Bolalarda kattalarga hurmatni tarbiyalash» va hokazo bo'lishi mumkin. Ota-onalar uchun tayyorlangan ma'ruzani, bolalar ishini, tegishli mavzudagi kinofilm, diapozitivlar ko'rish bilan qo'shib olib boorish mumkin. Bolalar hayoti, faoliyati to'g'risidagi misollardan foydalanganda ijobiy materiallar ko'proq bo'lishi kerak, salbiy faktlarni gapirishda ehtiyotkorlik va odob doirasidan chetga chiqmaslik, tanqid qilinuvchilarning nomlari ko'rsatilmashligi lozim. Tanqidiy mulohazalar majlisdan keyin yakka tartibdagi suhbat orqali ota-onalarga yetkazilishi, bola tarbiyasidagi xato va kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha aniq tavsiyalar taklif etilishi mumkin. Yilning oxirida o'tkaziladigan guruh majlisida ota-onalarga bir yil mobaynida amalga oshirilgan ta'lim-tarbiya ishlari va kelgusi yilning rejaları, haqida gapirib beriladi. Bu majlisda faol ota-onalar ham hisobot beradilar va faollarning yangi tarkibi saylanadi. Ota-onalar burchagi va ko'rgazma tashkil etish. Ota-onalar burchagi ularni tarbiyaga oid yangiliklar va pedagogik masalalar bilan tanishtirish maqsadida tashkil etiladi. Ularga kitoblar, jurnallar, rasmlar, bolalarning ishlari, bolalar ovqatining xillari, bolarning uyidagi va oiladagi kun tartibi, ota-onalar uchun eslatmalar, e'lonlar joylashtiriladi. Burchak vaqti-vaqti bilan tarbiya vazifasiga qarab o'zgartirib turiladi. Pedagogik bilimlarni targ'ib qilish bo'yicha tashkil etiladigan ko'rgazmalar ko'pincha ota-onalar konferensiyalari, majlislari, konsultatsiyalar oldidan tashkil etiladi. Unda xalq ta'limi to'g'risidagi qonun va qarorlar, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmoqlari va undagi tarbiyalanuvchilar sonining o'sishini ko'rsatuvchi diagrammalar, bolalar bilan olib boriladigan ta'lim - tarbiya jarayonlari, bolalar hayotini aks ettiruvchi tasvirlar, kitob va o'yinchoqlar, bolalarning ishlari o'rin oladi. Ota-onalar burchagi oila bilan olib boriladigan ishning ko'rgazmali usuli, uning did bilan bezatilishiga alohida e'tibor berilishi kerak. Bundan tashqari, ota-onalarga tarbiya to'g'risidagi filmlar namoyish etiladi, bular ko'pincha ota-onalarni qiziqtiradigan bahslar boshlanishiga sababchi bo'ladi.

Ota-onalar uchun ochiq eshiklar kunining tashkil etilishi ham maktabgacha ta'lim tashkilotlari ishida muhim o'rin egallaydi. Bunday kunlarda ota-onalarga bolalarning mashg'ulotlari, mehnat, o'yin faoliyatlari, sayrlar va bolalarning jamoada o'zlarini qanday tutushlari va shunga o'xshashlar ko'satiladi. Ota-onalar qo'mitasi. Ota-onalar qo'mitasi «Maktabgacha ta'lim tashkilotining Ustavi»ga binoan mudiraga yordam berish uchun tuziladi. U ota-onalarning umumiy majlisida bir yil muddatga saylanadi. Bu qo'mitaga har bir yosh guruh ota-

onalaridan 1–2 vakil saylanadi. Qo‘mitaning asosiy vazifasi mudiraga maktabgacha ta’lim tashkilotining xo‘jalik va ta’lim-tarbiya ishlarida yordam berish, qo‘mita a‘zolari, ota-onalar majlisi va kechalarni tayyorlash, o‘tkazish va boshqa ishlarda tarbiyachilarga ko‘maklashishdir. Ota-onalar qo‘mitasi bolalarning ota-onalari bilan tanishadi, bolalarni tayyorlash bo‘yicha ular bilan ish olib boradi. Qo‘mita a‘zolari har ikki oyda bir marta yig‘ilish o‘tkazadi. Ota-onalar qo‘mitasi mudiraning ish rejalari va ishning ahvoli to‘g‘risidagi o‘zlarini qiziqtiruvchi ba’zi masalalar haqidagi ma’ruza va hisobotni eshitishga haqlidir. Ota-onalar qo‘mitasining faoliyati haqidagi hujjatlar maktabgacha ta’lim tashkilotida saqlanadi. Munozara shaklidagi ota-onalar bilan o‘tkaziladigan pedagogik kengash. Maqsad: Ota-onalarga bolalarining maktabning ilk bosqichiga moslashuvini silliqlik bilan o‘tishida yordam berish. Bolalarni maktabga tayyorlashda ota-onalarning vaziyatlarini aniqlash.

Ishtirokchilar:

- maktabgacha ta’lim tashkiloti metodisti;
- katta guruh tarbiyachilari;
- maktabga tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarining ota-onalari;

1-sinf o‘quvchilarining ota-onalari.

3. Ota-onalar bilan o‘tkaziladigan pedagogik kengash.

Pedagogik kengashga tayyorgarlik:

1. Ota-onalar bilan bolalar maktabga tayyorgarligi to‘g‘risida suhbat uyushtirish.
2. Tarbiyachilar bilan bolalarni maktabga tayyorgarligi yuzasidan mavzuli nazorat olib borish.
3. Ota-onalar majlislarida ular bilan bolaning maktabga tayyorligi bo‘yicha bahs-munozara o‘tkazish.
4. 1-sinf o‘qituvchilari bilan uchrashuv o‘tkazish.

Kun tartibi :

1. «Bola maktab bo‘lag‘asida» mavzusida 1-sinf o‘qituvchilari, ota-onalari va tayyorlov guruhi tarbiyachilari bilan mavzusida savolnoma o‘tkazish.
2. Bolalarning maktabga tayyorligini aniqlash (munozara asosida).
3. Bolalarni maktabga tayyorligini savolnoma orqali aniqlash.
4. Uyga vazifa. Bolalarni maktabga tayyorlash borasida ota-onalar uchun ko‘rgazma tayyorlash.

1- qism. So‘rovnoma

Hurmatli ota-onalar!

Sizning bolangiz yaqinda 7 yoshga to‘ladi. Bolalik o‘tib tartibli, rejaga asoslangan ta’lim boshlanib, u bolangizning har tomonlama shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradigan yangi muhim bosqich boshlanadi. Birinchi sentabrda sizning bolangiz o‘zining birinchi qadamini o‘zining tengdoshlari, o‘qituvchisi bilan

birgalikda maktabning ostonasiga qo'yadi. Sizdan bir necha savollarga yozma ravishda javob berishingizni iltimos qilamiz.

1. Shaxsan siz uchun «maktabda o'qiy bilish» jumlasini nima ma'noni bildiradi? Kerakli javobni chizib qo'ying.

– yaxshi baholar olish;

– ustozining gapiga quloq solish va to'polon qilmaslik;

– maktab hayotidagi barcha qonun-qoidalarni bilish va ularga amal qilish.

2. Sizningcha bola maktabga tayyorgarlikni oilada o'ladimi?

Uni siz qanday tushunasiz? Fikringizni yozma ravishda berishingiz mumkin.

3. Maktab boladan yangi mas'uliyat va yangi majburiyatlarni talab

qilishi munosabati bilan siz bolangizga nisbatan qanday munosabatdasiz? Kerakli javobning tagiga chizing, to'ldiring.

– bolaga nisbatan qattiqqo'llikni va nazoratni kuchaytiraman;

– bolani oiladagi barcha majburiyatlardan ozod etaman.

– boshqacha yo'l tutaman. Qanday? Ko'rsating.

4. Sizning bolangizda o'qishga moyillik bormi? Siz nima deb o'ylaysiz?

5. Bolangizni maktabga tayyorlash bo'yicha sizni qiziqtirgan kitoblarni qayerdan olasiz? Keraklisining tagiga chizing.

– tasodifan sotib oldim;

– tanishlarim tavsiya qilishdi;

– pedagogikaga aloqasi bor kishi menga tavsiya qildi;

– bizning kutubxonada mavjud.

1-masala yuzasidan berilgan tavsiyalar asosida kengash quyidagicha qaror chiqaradi:

1. Ota-onalarni bolalarining silliqlik bilan maktab ta'limiga moslashuvini ta'minlash uchun ular bilan hamkorlik ishlarini muntazam olib borilsin. Muddat doimiy. Mas'ul. Tarbiyachilar.

2. Bolalarni maktabga tayyorlash borasida ota-onalar bilimlarini muntazam oshirib borilsin. Mas'ul ..... Muddat.....

3. Bolalarni maktabga tayyorlash borasida ota-onalarga adabiyotlar tavsiya qilinsin. Mas'ul..... Muddat.....

2-qism. Munozara

Biz ushbu pedagogik kengash asosida o'zaro fikr almashinuvga, tajriba almashinuvga, his-tuyg'ularimizni ifodalashga harakat qilamiz.

Hurmatli ota-onalar!

Hozir biz Sizning bolangiz maktabga chiqish arafasida hissiy tuyg'ularingiz qay darajada ekanligini aniqlashga harakat qilamiz. Har bir stolda rangli kartochkalar qo'yilgan. Sizning bolangizni maktab bo'sag'asiga qadam qo'yishi munosabati bilan bog'liq hayajoningiz darajasini ko'rsatadigan rangni tanlang.

- qora - kuchli;
- ko‘k - me‘yorida;
- yashil - sezmayapman.

Maktabga baradigan va maktabga qatnayotgan bolalar ota-onalarining hayajoni taqqoslanadi. Qora rang ko‘targan bolaning ota-onasidan «Sizningcha, bu his-hayajon kimga yoki nimaga bog‘liq deb o‘ylaysiz?» deb so‘raladi. Suhbatimiz aniq va ravshan bo‘lishligi uchun har birimiz bu sabab kimga yoki nimaga bog‘liq ekanligini aniqlab olishimiz kerak.

Xulosa:

Tarbiyachining ota-onalarga beradigan tavsiya va maslahatlari ishonarli bo‘lishi uchun ota-onalar yoki oilaning boshqa a‘zolari maktabgacha ta‘lim tashkilotiga taklif qilinadi. Bunda ota-onalar bolaning navbatchilik vazifasini qanday bajarayotganini yoki sayrga chiqishdan avval u qanday kiyinayotganini ko‘radilar va bolalarning uquv va imkoniyatlariga ishonch hosil qiladilar.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Matabgacha ta‘lim tashkilotlari va oilada qanday metodik ishlar olib boriladi?
2. Maktabgacha ta‘lim tashkiloti va ota-onalar bilan hamkorlikdagi ish mazmuni nimalardan iborat?
3. Ota-onalar bilan o‘tkaziladigan pedagogik kengashning vazifalarini aytib bering?
4. Ota-onalar bilan ishlashda qanday ish shakllaridan foydalaniladi?
5. Ota-onalar burchagi va ko‘rgazma nima uchun tashkil etiladi?

9-mavzu: Bolalarni maktabga tayyorlashda ota-onalarning o‘rni.

Reja:

1. Bolalar nutq madaniyatining o‘shida oilaning o‘rni.
2. Ota-onalar va MTT hamkorligi to‘g‘risidagi bilimlarni shakllantirish.
3. Ota-onalar bilan treninglar o‘tkazish usullari.
4. Nutqning rivojlanish xususiyatylari.

Tayanch tushunchalar: yaxshilik, kamtarlik, adolatlilik, vijdonlilik ijtimoiy burch, nutq etiket qoidalari, ijtimoiy-iqtisodiy, ma‘naviy qiyofa, umumjamiyat talablari , xulq-atvor, iroda, xarakter va dunyoqarash, xayr-ehson, saxovat va muruvvat, treninglar, munozaralar, testlar, topshiriqlar, savolnomalar, interfaol metodlar, aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, mehnat tarbiyasi, jismoniy tarbiya ,nafosat tarbiyasi.

1. Bolalar nutq madaniyatining o'sishida oilaning o'rni. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A. Karimov tomonidan 2016-yil – «Sog'lom ona va bola yili» deb nomlanishidan maqsad sog'lom nasl, sog'lom muhit, sog'lom oila, sog'lom bola kelajagini ta'minlash, ota-onalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlarining hamkorligi hamda bir-birlariga bo'lgan munosabatlarini yaxshilashdir. O'zbek oilasining o'ziga xos, betakrorligi - nutq etiket qoidalariga intilish kabilarning barhayotligidadir. Bolalarning ta'lim-tarbiyasiga, bilim olishiga asosiy zamin yaratuvchi maskan oiladir. Bolalarda insoniylik, avvalambor, oilada, ota-onalardan ibrat olgan holda shakllanadi. Ota-ona bolaga boshidan ta'lim-tarbiyani, nutq madaniyatini, odamiylik xislatlarini qunt bilan singdirib borsalar, yetuk, barkamol, sog'lom, mustaqil fikrlovchi, eng asosiysi, odobli shaxs bo'lib yetishadilar. Inson hayotda bilim olishga intilishni, Vatanni sevishni, ardoqlashni, kattalarni hurmat qilishni, muomala madaniyatini ota-onadan o'rganadi. Oila birinchi navbatda ta'lim-tarbiya maskani hisoblanadi. Yosh avlodga ma'naviy, axloqiy-madaniy tarbiya berishning yo'llari va vositalari xilma-xil bo'lib, bular ichida bolalarning nutqi, muomalasi alohida o'rin tutadi. Farzand ota-onaning baxti va boyligi hisoblanadi, ota-onalarning bolalarni sevishi, o'z navbatida bolalarning ota-onalaridan o'rgangan, eshitgan muomalalari, so'zlashish madaniyati bolalarning ota-onalarini astoydil hurmat qilishi oila ko'rki bo'lib hisoblangan. Ota-onaning shaxsiy namunasi bola tarbiyasining eng muhim metodlaridan biri hisoblangan. Ota-onalarning o'zaro bir-birlari bilan suhbatlashishi, ovozlarning past-balandligi, sizlab gaplashishlari, bir-birlarini tinglashlari, yurish-turishlari, munosabatlarining ta'siri ostida o'sib-ulg'ayishlari shular jumlasidandir. Ota-onaning shaxsiy namunasi bola tarbiyasining eng muhim metodlaridan biri hisoblanadi. Bolalarni yuksak axloqli va odobli qilib tarbiyalash qadim zamonlardan oq, barcha xalqlarning orzusi, istagi bo'lib kelgan. Ota-ona o'z bolalarida mehnatsevarlik, kattalarga hurmat, o'zidan kichiklarga shafqatli bo'lish va g'amxo'rlik qilish, yovuzlikka nafrat kabi ijobiy xislatlarni shakllantirishga harakat qilganlar. Ba'zi oilalarda ota-onalarning o'zaro kelishmovchiliklari sababli bolalar hayotda juda qiynaladilar. Bunday oilalarda bo'lib turadigan janjal-to'palonlar, haqoratli so'zlar oilada o'sib kelayotgan farzandlarga katta ta'sir etadi. Bolalarda ota-onasiga bo'lgan hurmat yo'qoladi. Bola yurish-turish va o'zaro munosabat qoidalari, yoshlarning ota-ona va kattalar oldidagi burchi, mehnati, kasb-kori va ularning inson hayotidagi roli haqidagi dastlabki tushuncha va tasavvurlarni oiladan oladilar, odob hamda ma'naviy hayot oilada uyg'onadi. Shuning uchun ota-onaning jamiyat oldidagi eng katta va birinchi vazifasi farzandlarning qobiliyatlari va qiziqishlariga e'tibor bergan holda ularga to'g'ri ta'lim-tarbiya berishlaridir.

2. Ota-onalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlari hamkorligida bolalarni tarbiyalash. Bugungi kunda farzandlarining ehtiyoj va intilishlari asosida yuksak darajada ta'lim-tarbiya berayotgan oilalar juda ko'p. Bola har qadamda, har daqiqada kattalardan ta'sirlanadi, o'rganadi, eshitgan ko'rganlarini takrorlaydilar. Ota-onalaridan muloqotga kirish madaniyatini o'rganadilar, bu narga keyinchalik ularning hayoti mazmunini begilaydi. Ota-onalar bolalariga nutq madaniyatiga muvofiq nimani qanday gapirish mumkin, nimani aytmaslik kerakligini yaxshi biladilar. Nutq madaniyati inson ma'naviy madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanadi. Nutq madaniyati bu avvalo, fikrlash madaniyatidir. Ota-onalar avvalambor bolalarining nutq madaniyatini nazorat qilib borishlari, bolalari nutqiga jiddiy e'tibor berishlari, muloqotda nutq etiket qoidalariga rioya qilishlari, bola nutqini takomillashtirishni to'g'ri yo'lga qo'yishlari kerak. Har bir oila umumjamiyat talablari asosida faoliyat yuritadi. Jamiyat taraqqiyotining rivoji esa uning bag'rida mavjud bo'lgan oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy qiyofasining shakllanganlik darajasiga bevosita bog'liqdir. Oila bola uchun eng muhim tarbiyaviy muhit bo'lib, bu muhitda shaxs kamolotida eng muhim hisoblangan xulq-atvor, iroda, xarakter va dunyoqarash shakllanadi. Oilaviy munosabatlar farzandlarning aqliy, ruhiy kamolotini ta'minlabgina qolmasdan, ota-onalarda o'ziga xos faollikni ham yuzaga keltiradi. Oilada qaror topgan sog'lom ma'naviy-ruhiy muhit farzandlarning yetuk, barkamol bo'lib voyaga yetishishlari uchun beqiyos ahamiyatga egadir. Ota-onalar o'z ijtimoiy burchini bajarar ekanlar, farzandlarning mehnatga, uni tashkil etuvchilarga nisbatan mehr-muhabbat, hurmat tuyg'usini shakllantirish, ularni ijtimoiy foydali mehnatga tayyorlash, turli ko'rinishdagi munosabatlarini me'yorlarga og'ishmay rioya etish, sog'lom turmush tarzini yaratish, ko'zda tutiladi. Oila jismoniy va psixologik jihatdan sog'lom, ma'naviy barkamol, ijtimoiy mehnat hamda oilaviy hayotga tayyor, nutq madaniyati shakllangan, so'zga boy shaxsni o'sib ulg'aytirib beradi. Ota-onalar bolalarining yetuk, barkamol va sog'lom o'sishlarida ularning kundalik hayotiy rejimiga amal qilishlari nihoyatda muhimdir. Oilada uyushtirilayotgan suhbatlar alohida diqqatga sazovordir. Odob-axloq mavzusida uyushtirilgan muloqotlar farzandlarning til vositalarini mustaqil tarzda qo'llashlariga erishish zarurligini ko'rsatadi. Bunday oilaviy suhbatlar farzandlarning kundalik faoliyatida, sayru sayohatlarda samarali natija berishi shubhasizdir. Hozirgi zamon talablariga muvofiq oilada bolalar ona tilini, adabiy talaffuz me'yorlariga binoan barcha tovush va so'zlarni aniq va tiniq talaffuz etib, so'z boyligini rivojlantirmog'i lozim. Bolalar shaxsini shakllantirish, nutqini rivojlantirish borasida yo'l qo'yiladigan kamchiliklar hali-hanuz oilalarda yetarli darajada emas. Ota-onalarning bolalarga beparvoliklari, so'zlashganda nutq madaniyatiga ahamiyat bermasliklari oilada bola nutqining buzilishiga olib kelmoqda. Oilada bolalar o'rtasidagi o'zaro

munosabatlar tizimi birgalikda uyushtiriladigan o'yinlarda, sayrlarda yuqori darajada shakllanadi. Bolalarning nutq madaniyatini shakllantirishda oiladagi katta-kichiklar, tengdoshlari bilan qilinadigan muomalalari ko'proq rol o'ynaydi. Farzandlarning o'z harakatlari va xulqini boshqara bilishi diqqat, fikr va xotira sifatini oshirishga ta'sir ko'rsatadi. Oila va oilada bola tarbiyasi doimo dolzarb muammolardan biri bo'lib kelgan va bundan buyon ham shunday bo'lib qoladi. Tarbiya ishi qanchalik erta boshlansa, hosil ham shuncha erta ko'zga tashlanadi. Shuning uchun ota-onalar va ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari hamda pedagoglarning vazifasi yosh avlodni aqlan yetuk, jismonan sog'lom, axloqan pok, barkamol inson qilib tarbiyalashdan iboratdir. Sog'lom bola avvalo sog'lom va mustahkam oilada dunyoga kelishi, muqaddas dargohda o'sib, ulg'ayib, tarbiyalanib voyaga yetishi hammaga ma'lum. Oilada farzand tarbiyasida qo'yilgan har bir xato va kamchilik insonning kelajagiga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi va aksincha to'g'ri va sog'lom bola tarbiyasi kelajak poydevori bo'lib xizmat qiladi. Bola tarbiyasi bilan shug'ullangan oilalarning bolalari ta'lim tashkilotida o'z imkoniyatlarini mashg'ulot jarayonida qiynalmasdanko'rsata oladilar. Oila va ta'lim tashkilotlarining uzluksizligi bolani nafaqat jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantiradi, balki uni ma'naviy shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oila va ta'lim tashkilotlari tomonidan bolalarga berilayotgan ta'lim-tarbiya, pandu nasihatlar haqiqat yo'lida xizmat qilishga da'vat etishidan iborat bo'lishi lozimdir. Oila va maktabgacha ta'lim tashkilotlarining eng dolzarb vazifalaridan biri sog'lom bola tarbiyasi ekan, demak, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hozirgi zamon talablariga mos ravishda, har tomonlama mukammal tarzda singdirilgan bilim, tarbiya yosh go'dak qalbida, ongida muhrlanib qoladi. Bolalarni jismonan barkamol etib tarbiyalash, yetuk, yuqori axloqli shaxsni shakllantirishning hamma tarkibiy qismlari, ya'ni aqliy tarbiya, mehnat tarbiyasi, jismoniy tarbiya va nafosat tarbiyasiga xos bo'lsa, oilada ota-onalarimizning zimmasida sog'lom nasl, sog'lom bola tarbiyasi mas'uliyati, bolalarni sharqona uslubda tarbiyalash, milliy qadriyatlarimizni kundalik hayotga tatbiq etish, yoshlar qalbida Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, imonu e'tiqod, insofu diyonat haqida

ma'lumotlarni to'liq bilish bilan birga bolalardagi mehr- oqibat, kattalarga bo'lgan hurmat kabi xislatlarni shakllantirish vazifalari turibdi.

3.Ota-onalar bilan treninglar o'tkazish usullari. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar uchun treninglar, munozaralar, testlar, topshiriqlar, savol nomalar, interfaol metodlar vaqti- vaqti bilan o'tkazilib turilsa, ayniqsa, maktab yoshidagi 6–7 yoshli bolalarni maktabga tayyorgarligini aniqlashda ota-onalarning ishtirokida olib boriladigan har bir mashg'ulotlar farzandlarining nimaga qodir ekanligini anglab olishlariga yaqindan yordam beradi va bolalarni maktabga

tayyorlashda oila a'zolarining mas'uliyati oshardi. Ta'lim tashkilotlarida ota-onalar va tarbiyachilar bilan o'tkaziladigan har bir munozaralar bolalarni maktabning ilk bosqichiga qadam qo'yishlarini silliqlik bilan o'tishida yordam beradi hamda sog'lom bola va mustahkam sog'lom muhit sharoitini yaratishga imkon beradi. Treninglar maktabgacha ta'lim tashkiloti uslubchisi, maktabgacha tayyorlov guruh tarbiyachisi va tarbiyalanuvchilari hamda ularning ota-onalari, boshlang'ich sinf o'qituvchilari ishtirokida o'tkazilishi bola rivojlanishida to'g'ri tashxis qo'yishga yordam beradi. Ota-onalarga: «Sizning bolangiz yaqinda yetti yoshga to'ladi. Uning hayotida yangi tartibli, rejaga asoslangan ta'lim boshlanib, u bolangizni har tomonlama sog'lom, tetik, mustaqil shaxs sifatida voyaga yetishida zamin yaratish bosqichlariga aylanadi» deb murojaat etiladi. Maktab ostonasiga birinchi qadamini qo'yar ekan sizning bolangiz hayotida o'chmas, esda qoluvchi damlar boshlanadi, deb savolnomalar tarqatiladi va yozma ravishda javob berilishini iltimos qilinadi.

1. Sizning bolangizda maktabda o'qishga moyillik bormi?.....
2. Sizningcha bola maktabga tayyorgarlikni oiladan oladimi?.....
3. Maktabda muvaffaqiyatli o'qib ketishi uchun nima zarur?.....
4. Jismoniy sog'lom bo'lishi uchun nimalarga e'tibor qaratilishi lozim?.....
5. Shaxsan sizning bolangiz maktabgacha ta'lim tashkilotidan so'ng maktab sharoitiga moslashishi uchun nimalarga e'tibor qaratar edingiz?.....
6. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari va maktab ta'limi o'rtasidagi farqlarni bolangiz ongiga singdira olasizmi?.....
7. Maktab hayotidagi qonun-qoidalarni bilishi va unga amal qilishiga yordam bera olasizmi?.....
8. Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan qanday talab va istaklaringiz bor?

kabi savollarga javoblar olingandan so'ng munozarani olib borish uchun ota-onalarga topshiriqlar beriladi:

- ota-onalarning maktab bo'sag'asidagi tashvishlari qay darajada ekanligini aniqlash,
- maktabga bolalarni har tomonlama tayyorlash uchun ota-onalarni qiziqtirgan kitoblarning mavjudligi,
- bolani sog'lom muhitda tengdoshlari bilan o'rtoqlashishga ko'maklashishi.
- o'qish va sanashni bilish darajalarini aniqlashga yordam berish.
- bolalarni intizomli, tartibli, chidamli va mustaqil fikirlashga undash.

Ota-onalar topshiriqlar yuzasidan o'zaro munozara qilganlaridan so'ng ularning fikr va mulohazalarini tinglash hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari va boshlang'ich ta'lim o'qituvchilariga bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda ularni sog'lomligiga katta e'tibor qaratish, jismonan va aqlan rivojlantirish mas'uliyatini yuklash, tashkilotlar bilan hamkorlikda ish olib borish

vazifalarini bajarishdan iboratligi tushuntiriladi hamda ta'limning keyingi turi - boshlang'ich sinflarda muvaffaqiyatli ta'lim olishga yo'naltiriladi. Xususan, mustahkam oilada sog'lom bola tarbiyasi bolalarni ma'rifatli, ishbilarmon, tadbirkor, bugungi bozor iqtisodiyoti sharoitiga o'tishning ma'naviy-axloqiy asoslarini to'g'ri tushuna oladigan, halol, to'g'ri, birovlar haqqiga xiyonat qilmaydigan, xayr-ehson, saxovat va muruvvat kabi fazilatlarning asl ma'nosini yaxshi anglaydigan jamiyat a'zosi qilib tarbiyalashda maktabgacha ta'lim tashkilotlari va ota-ona avvalo, o'zi, qolaversa, farzandlarini ham o'rgatib bormog'i, har biri o'z mas'uliyatini anglab yetmog'i, ota-ona va tarbiyachi farzand tarbiyasida mohirona bo'lishi bugungi kun talablaridan biri hisoblanadi.

Ota-onalarga topshiriq.

Muloqotni, munozarani vujudga keltirish uchun ota-onalarga ko'p uchraydigan jummalarni tavsiya qilish mumkin. Ularni o'qib ko'ring va ular bolalarga qanday ta'sir etishini izohlab bering.

«Maktabga borsang, o'shanda ko'rasan.»

«Bilasanmi, sen a'lochi bo'lsang biz seni juda yaxshi ko'ramiz.»

«Sen shunday o'qiki, sen uchun biz qizarmaylik.»

Natijasi:

Bu jummalarning hammasi bolada o'ziga bo'lgan ishonchni, maktabga borishga xohishini so'ndiradi. Boshqacha qilib aytganda, ota-onalarning o'z-o'zlariga bergan bahosi bolasiga berilgan bahodan ustun bo'ladi. Shuni esda tutingki, bolalarni o'zi bajara olmaydigan topshiriqlar bilan band qilib qo'ymang. Bu ularni yolg'on gapirishiga olib keladi. «Agar diktantda xato qilsang ko'rasan» kabi. Bu jazolashga taqlid hisoblanadi. Jazolangan bolada ota-onasiga nisbatan dushmanlik paydo bo'lishiga olib keladi.

Xulosa:

Oilada biror-bir yutuqqa erishish tarbiyaga bog'liq. Shuning uchun ham oilada tarbiya, madaniy xulq-atvor odatlarini shakllantirishga muayyan darajada e'tibor berish, ularda yaxshilik, kamtarlik, adolatlilik, vijdonlilik to'g'risidagi axloqiy tasavvurlarini tarkib toptirish va shu xildagi sifatning didiga nisbatan salbiy munosabatni tarbiyalash kerak. Oilada farzandlar nutq madaniyatini shakllantirish, mamlakatimiz ravnaqiga hissa qo'shadigan, barkamol avlodni voyaga yetkazishda o'z samarasini berishi shubhasizdir.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bolalarning nutq madniyatini o'sishida oilaning o'rni?
2. Ota-onalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlari hamkorligida bolalarni tarbiyalashning ahamiyati qanday?
3. Oila va oilada bola tarbiyasi doimo dolzarb muammolardan biri ekanligini asoslab bering?
4. Ota-onalar bilan treninglar o'tkazish usullari nima beradi?.

10-mavzu: Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida multimedia texnologiyalaridan foydalanish.

Reja:

1. Multimediya texnologiyalaridan foydalanish metodikasi.
2. Tayyorlov guruhlarida mediata'limning ahamiyati.
3. Bolalarni birinchi savodga o'rgatish
4. Maktabgacha ta'lim tizimida multimedia texnologiyalaridan foydalanish metodikasi.

Tayanch tushunchalar: texnologiya, multimedia, mediamadaniyat, media ta'lim, progressiv pedagogik texnologiya, nutq, kreativ fikrlash, kognitiv qobiliyat, mediapedagog, operatsion zal, animatsiya effekti, videotasvirlar, grafikli tasvirlar, ma'lumot grafiklari, mikrofon, kompakt disk, matn, grafika.

1. Multimedia texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. Multimedia atamasining lug'vaiy ma'nosi (multim-mediur yoki multi-media) ikkita so'z yig'indisidan tashkil topgan bo'lib, multiko'p, media-muhit ma'nosini anglatadi. Atama ilmiy va o'quv adabiyotlarida «ko'p vositalilik», «multimediya muhiti» «ko'p qatlamli muhit», «ma'lumot tashuvchi vosita» kabi talqin qilinib kelinmoqda. Hozirgi davrda multimedia atamasi ko'p qirrali bo'lib, turli xil tushunchalarni ifodalashga tatbiq etib kelinmoqda. Masalan, multimedia texnologiyasi; multimedia mahsuloti; multimediali kompyuter; multimedia dasturi va boshqalar shular jumlasidandir. «Multimedia» tushunchasining adabiyotlarda yoritilgan bir nechta ta'rifini keltiramiz: «Multimedia – deganda turli shakldagi ma'lumotlarni qayta ishlovchi vositalar majmuasi tushuniladi», «Multimedia – bir vaqtning o'zida turli ko'rinishdagi axborotlardan: matn, grafika, tovush va boshqalardan foydalanishni ko'zda tutgan foydalanuvchi interfeysining konsepsiyasi», «Multimedia bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida axborotning an'anaviy va original turlari asosida o'quv materiallarini o'quvchilarga yetkazib berishning mujassamlashgan holdagi ko'rinishidir». Multimedia bu maxsus texnologiya bo'lib, dasturiy va texnik moddiy ta'minot asosida kompyuterda bir vaqtning o'zida matnli, tasviriy axborotni tovushli va harakatli holda ifodalash imkoniyatidir. Multimedia – tasvirli ma'lumot bilan ishlashga qodir bo'lgan vosita hisoblanadi. Odatda, multimedia deganda. turli shakldagi ma'lumotlarni qayta ishlovchi vositalar majmuasi tushuniladi. Multimedia – kompyuter tizimida matn, tovush, videotasvir va turli animatsiyalarni mujassamlashtirish imkonini beruvchi zamonaviy axborotlar

texnologiyasidir. Multimedia mazmunidan kelib chiqqan holda multimedia tushunchasining quyidagi ta'rifini keltirish mumkin: Multimedia – bir nechta axborot turlarining kompyuterda ishlov berish natijasida hosil qilingan va bitta diskka jamlangan axborot yig'indisidir. Multimedyaning shakllanish bosqichlari uning asosiy texnik ta'minoti bo'lgan kompyuterlarning rivojlanishi bilan bog'liq. Multimediani tashkil etuvchi va ularning rivojlanish bosqichlari quyidagilardir: Matn shaklidagi tashkil etuvchisi. Dastlab odamlar yozuvlarni toshga o'yib yozganlar, qog'oz ixtiro qilingach parranda pati, Qalam va ruchkalardan foydalanib yozuv ishlarini amalga oshirganlar. Keyinchalik yozuv mashinasi ixtiro etilgach, uzoq yillar mobaynida ulardan foydalanib kelindi. Nihoyat, kompyuterlarda «Matn muharriri» dasturi o'rnatilgach, yozuv ishlari kompyuterda bajariladigan bo'ldi. 1980-yildan boshlab esa kompakt disklarga yozish va undan foydalanish yo'lga qo'yildi, jumladan, 1982-yilda Polygram kompaniyasi Audio CD ni ishlab chiqdi, SONY kompaniyasi esa, o'sha yili standart yozuvlarni CD disklarga yozishni tavsiya etdi. Natijada, SD disklarda yozish texnologiyasi rivojlanib ketdi. Ayni bir paytda mikrofon yordamida nutq va musiqa yozish ham shakllandi. Video shaklidagi tashkil etuvchilarga videotasvirlar, grafikli tasvirlar, ma'lumot grafiklari va hokazolar kiradi. Videotasvirlar dastlab magnit lentalarida yozilib, videomagnitofonlarda namoyish etila boshlandi, so'ngra videotasvirlarni yozish kompakt disklarda amalga oshirildi. Multimedyaning animatsiya samarasi. Multimediani tashkil etuchi axborot turlaridan biri – axborotlarga animatsiya samarasini berishdir. Bu multiplikatsion filmlarda rassomning chizgan qator chizmalari va rasmlarini tez (bir daqiqada 24 kadr tezlikda) namoyish etilishi asosida sodir bo'ladi. hozirgi kunda multiplikatsion filmlar kompyuterda 3D. Flash dasturi asosida yaratilmoqda. Multimedia esa maxsus dasturlar (Power Point, Makromedia Flash, Swish, Adobe Premiere, Media Player, CD Player) orqali amalga oshiriladi. 1986-yilda Amida kompyuterida birinchi marta maxsus rolikda tovush bilan birgalikdagi animatsiya effekti namoyish qilinib, multimedyaning shakllanishi nihoyasiga yetkazildi va bu yig'ilishda to'laqonli multimedia texnologiyasi yaratilgani e'tirof etildi. Shunday qilib, multimedia 1986-yil rasmiy ravishda yaratilgan deb hisoblanadi. Multimedia texnologiyasi. Dastlab ma'lum bir sohadagi texnologik jarayon mazmunini ko'rib chiqamiz. Texnologik jarayon deganda biror bir xomashyo, material yoki axborotni ma'lum bir asbob-uskuna, vosita, qurilmalardan foydalanib, ularga ishlov berish, xossalarni o'zgartirish va qayta ishlash natijasida yangi, sifatli mahsulot olish jarayoni tushuniladi. Demak, axborot texnologiyasi moddiy mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyasiga o'xshash ma'lumotlar yoki boshlang'ich axborotni yig'ish, ma'lumotlarni qayta ishlash, axborot olish, bu axborot asosida qarorlar qabul qilish uchun foydalanuvchiga uzatish jarayonidan iborat. Yakka tartibdagi axborotlar – nutq,

matn, tasvir, grafika, musiqa va animatsiya samarali kompyuterda ishlov berilishi natijasida bitta diska joylashtiriladi va ushbu texnologik jarayon natijasida multimediali axborot texnologiyasi shakllanadi. Multimedia texnologiyasining bir nechta ta'riflari mavjud. Jumladan, multimedia texnologiyasi – informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya samarali asosida o'quv materiallarni tarbiyalanuvchilarga yetkazib berishning mujassamlashgan ko'rinishidagi texnologiyasidir. to'la multimedia – matn, audio, video, tasvir, grafika, jadvallar va boshqa turlarning yig'indisidan iborat. Shuni ta'kidlash kerakki, multimediali axborot shakllantirilishi uchun uning kamida uchta elementi qatnashishi shart. (nutq, tasvir va animatsiya). Masalan, radio eshittirishida beriladigan axborot yoki teleko'rsatuvlarda ko'rsatiladigan ovozsiz tasvirlar yoki tarbiyachi tomonidan an'anaviy metod (izohli-ko'rgazmali, bo'r-doska usuli) dan foydalanib o'rganiladigan materiallarning bayon etilishi multimedia texnologiyasidan foydalanish bo'la olmaydi. Hozirgi davrda multimedia texnologiyasidan ko'p sohalarda. jumladan, moliya, iqtisodiyot, fan, ta'lim, madaniyat, ijtimoiy sohalar, maishiy sohalar, reklama, kompyuter o'yinlaridan foydalanilmoqda. Ayniqsa, banklarning operatsion zallarida, ko'rgazma va yarmarka zallarida, avtosalon, sayohat byurosi, aeroport va temir yo'l vokzallarining zallarida reklama axborotlari to'g'risida keng qo'lamda ma'lumot beriladi. Shuningdek, ishlab chiqarishda, turli tashkilotlarda, xizmat ko'rsatish shaxobchalarida, arxivlashtirishda va boshqa joylarda qo'llaniladi. Yuqoridagilardan ma'lum bo'ldiki, media mashg'ulotlarni tayyorlash, samarali o'tkazish tarbiyachilardan turli professional layoqat va shaxsiy sifatlarini talab etadi: yuqori darajadagi kasbiy mahoratga ega bo'lish; zamonaviy metodik tayyorgarlikka ega bo'lish; bola bilan muloqotga kirishish, malakali psixologik, pedagogik bilimlarga ega bo'lish; yuksak ma'naviy, ma'rifiy madaniyatga ega bo'lish; zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini o'zlashtirib olish va internetdan foydalanish, ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogic texnologiya va interfaol metodlarni joriy qilish orqali tashkil etish. Bir so'z bilan aytganda, ta'lim tashkilotlari malakali mediapedagoglarni kutmoqda. Ammo bu borada bajarilishi ko'zda tutilgan ishlar kun tartibida dolzarb bo'lib turibdi:

- ta'lim tashkilotlarini kompyuter texnikasiga xizmat ko'rsatuvchi o'rta maxsus ma'lumotli malakali mutaxassislar (texnik xodimlar) bilan ta'minlash;
- pedagoglarini axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishga o'rgatish, ularni qayta tayyorlash va doimiy malakasini oshirib borish;
- elektron dars ishlanmalari, testlar majmui, elektron ko'rgazmali qurollar va o'quv filmlari yaratish, ularni doimiy yangilab borish;

- o‘quv jarayonida kompyuter texnikasidan unumli (kuniga 10–12 soat) foydalanishni yo‘lga qo‘yish;
- shu bilan birga, shubhasiz, barcha tashkilotlarda barqaror elektr kuchlanishi, sifatli telefon aloqasi bo‘lishini ta‘minlash zarur.

Hozirgi kunda barcha ta‘lim tashkilotlari, shu jumladan maktabgacha ta‘lim tashkilotlari zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalari vositalari bilan jihozlanmoqda. Bunda tarbiyachi pedagoglarning o‘z mehnati faoliyatiga yangicha yondashuvni, mashg‘ulot o‘tish jarayonida tarbiyalanuvchilarning bilim, malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish hamda ularni tushunarli va qiziqarli shaklda tashkil etishda zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsion texnologiyalardan samarali foydalanishlari zaruriyati paydo bo‘ladi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida ta‘lim-tarbiya jarayonida yangi kompyuter va axborot-kommunikatsion texnologiyalar vositalarining joriy etilishi, pedagog-tarbiyachilarning axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish bilan birga, ularning mashg‘ulotni tashkil etish jarayonidagi maqsadi, vazifalari va tutgan o‘rnini o‘zgartiradi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilariga ta‘lim berishda axborot texnologiyalaridan foydalanish murakkab masala hisoblanib, ko‘plab bahs-munozaralarga sabab bo‘lmoqda. Lekin shunga qaramay, maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ularning har tomonlama yetuk inson bo‘lib rivojlanishida kompyuter texnologiyalari vositalaridan foydalanish o‘zining ijobiy samarasini bermoqda. Bugungi kunda maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning badiiy-musiqiy faoliyatini, matnlarni o‘qish, rasmlarni ko‘rish va ajrata bilish tasavvurlarini kengaytirish kompyuterli o‘yin dasturlari orqali fikrlash va mustaqil qarorlar qabul qilish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishda axborot texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi uchun mo‘ljallangan kompyuterli o‘yin dasturlarining barchasi ham ta‘lim jarayonida o‘z samarasini beravermaydi. Shuning uchun ham kompyuter o‘yinlarini tanlash va ulardan foydalanish uchun jiddiy yondashuv va e‘tibor kerak bo‘ladi. Kompyuterli o‘yin dasturlari shunday yaratilgan bo‘lishi kerakki, unda bajariladigan har bir harakat bolalar tomonidan to‘g‘ri qabul qilinishi, bajarilishi va tasavvur etilishi lozim. O‘yin dasturidagi har bir harakatni bola tushuna olishi, uni qanday bajarish kerakligini o‘ylash va amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim. Bundan tashqari, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning axborot texnologiyalari bo‘yicha boshlang‘ich savodxonligini ham oshirish zarur, ya‘ni kompyuterning umumiy tuzilishi, asosiy qurilmalari to‘g‘risida umumiy tushunchalarni, klaviaturadan foydalana olish malakalarini hosil qilish mumkin. Bu ishlar tarbiyalanuvchilarning kompyuter o‘yinlaridan foydalana olish bo‘yicha malaka va ko‘nikmalari

shakllanishida asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kompyuterli o'yin dasturlaridan foydalanish tarbiyalanuvchilarda bir qator ijobiy sifatlarning shakllanishi va mustahkamlanishiga imkoniyat yaratadi:

- o'z qobiliyati va iqtidorini namoyish qilish imkonini beradi;
- mustaqil harakat qilishga zamin yaratadi;
- muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantiradi;
- insonlar bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rgatadi;
- o'z-o'zini nazorat qilishni shakllantiradi;
- tarbiyalanuvchilarda obrazli tasavvur va obrazli fikrlash rivojlanadi;
- nutq, kreativ fikrlash va kognitiv qobiliyatlar rivojlanadi.

Kompyuterli o'yin dasturlaridan tashqari, maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun kompyuterli nashrlar, shu jumladan ijodiy ishlanmalar, xayoliy sayohatlar va boshqa elektron axborot resurslari yaratilmoqdaki, ulardan foydalanish bugungi kunda o'z samarasini ko'rsatmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishda ham axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanilmoqda. Buning uchun esa maktabgacha ta'lim tashkilotlarida elektron axborot resurslaridan samarali foydalangan holda elektron hujjat almashuvi yo'lga qo'yilgan bo'lishi lozim. Bu faoliyatning samaradorligi tarbiyachi-pedagoglarning ta'lim-tarbiya jarayoniga shu texnologiyalarni qo'llashga doir bilim, ko'nikma va malakalari darajasi va amaliy ish tajribalariga ham bog'liq bo'ladi. Boshqacha aytganda, maktabgacha ta'lim tizimida axborot - kommunikatsion texnologiyalaridan mukammal foydalanish uchun asosiy e'tibor, eng avvalo, talab qilinadigan sharoitni yaratish hamda ta'lim-tarbiya jarayonlarida zamonaviy elektron axborot va uslubiy resurslardan samarali foydalanishga qaratilishi lozim. Bugun mamlakatimiz istiqbol sharofati tufayli barcha fan sohalarini rivojlangan davlatlarda to'plangan tajribalar asosida tahlil qilish va yanada takomillashtirish imkoniyatlari mavjud. Umuminsoniy qadriyatlarni ijodiy o'rganish va hayotimizga tatbiq etish davri keldi. Zero, o'z-o'zini rivojlantirish ustida doimo ish olib boradigan, yuksak ma'naviyatli, har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash zamonaviy pedagogikaning ustuvor vazifalaridandir. Multimediali kompyuter texnologiyasidan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish bir vaqtning o'zida bolalarning kompyuter savodxonligi shakllanishiga ham olib keladi. Animatsiyali ma'lumotlarning insonga ta'siri katta bo'lib, undan. MTTlari ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish bolalar diqqatini ko'proq jalb qilish xususiyatiga ega. Multimediali ta'lim bir vaqtning o'zida ham ko'rish, ham eshitish orqali bilim olish uchun samarali ekanligi hayotiy tajribada allaqachon isbotlangan. MTT tarbiyalanuvchilari monitor ekranida namoyish etiladigan materiallarni o'rgana borsalar va kompyuterdan foydalanish bo'yicha yetarlicha ko'nikma hosil qilsalar, maktabda boshlang'ich sinfdan informatika fanini o'rganishga, kelajakda esa

akademik litsey yoki kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtida kompyuterdan foydalana olish malakasiga to'liq ega bo'ladilar. Shu bilan birga, tarbiyalanuvchilarning kompyuterdan foydalanish jarayonida mantiqiy tafakkurlari rivojlanadi, bilim olishga havaslari va ishtiyoqlari ortadi, dunyoqarashlari shakllanadi. Kompyuterli didaktik o'yinlarning pedagogik jihatlaridan biri ularning ta'limiyligidir. Tarbiyalanuvchi o'yin davomida bir vaqtning o'zida ham o'yinda ishtirok etadi, ham ma'lum bir darajada ta'lim oladi. Ayrim o'yinlarda bilimlar mashqlar orqali namoyish qilinadi. Masalan: shakllarni ustma-ust qo'yish o'yinida, birinchidan, o'yin vazifasi bo'yicha bola shakllarni ustma-ust qo'yish natijasida qanday shakl hosil bo'lishini topsa, ikkinchidan, tarbiyachining topshirig'ini bo'yicha shakllar sonini sanab berishni, shakllar qanday ko'rinishda ekanligini va ularning nomlarini aytishni, ranglarni ajratib berish vazifalarini bajaradi (ta'limiy jihat). Bundan tashqari, tarbiyalanuvchi «sichqoncha»dan foydalanib kompyuterda ishlash malakasini hosil qiladi va kompyuter savodxonligini oshiradi.

Multimedia-gurkirab rivojlanayotgan zamonaviy axborotlar texnologiyasidir. Uning ajralib turuvchi belgilariga quyidagilar kiradi:

Axborotning xilma-xil turlari: an'anaviy (matn, jadvallar, bezaklar va boshqalar), original (nutq, musiqa, videofilmlardan parchalar, telekadrlar, animatsiya va boshqalar) turlarini bir dasturiy mahsulotda integratsiyalaydi. Bunday integratsiya axborotni ro'yxatdan o'tkazish va aks ettirishning turli qurilmalari: mikrofon, audiotizimlar, optik kompakt-disklar, televizor, videomagnitofon, videokamera, elektron musiqiy asboblardan foydalanilgan holda kompyuter boshqaruvida bajariladi; Muayyan vaqtdagi ish, o'z tabiatiga ko'ra statik bo'lgan matn va grafikadan farqli ravishda, audio va videosignallar faqat vaqtning ma'lum oralig'ida ko'rib chiqiladi. Video va audio axborotlarni kompyuterda qayta ishlash va aks ettirish uchun markaziy protsessor tez harakatchanligi, ma'lumotlarni uzatish shinasining o'tkazish qobiliyati, operativ(tezkor) va videoxotira, katta sig'imli tashqixotira (ommaviy xotira), hajm va kompyuter kirish -chiqish kanallari bo'yicha almashuvi tezligini taxminan ikki baravar oshirilishi talab etiladi; Multimedia vositalari asosida ta'lim-tarbiya berish hozirgi kunning dolzarb masalalaridandir.

Multimedia – bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, mant, grafika va animatsiya effektlari asosida o'quv materiallarini maktabgacha yoshdagi bolalarga yetkazib berishning mujassamlangan holdagi ko'rinishidir. Multimedia vositalari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish quyidagi afzalliklarga ega:

- a) berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoniyati bor;
- b) ta'lim-tarbiya olishning yangi sohalari bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqi yanada ortadi;

s) ta'lim-tarbiya olish vaqtining qisqarishi natijasida, vaqtni tejash imkoniyatiga erishish;

g) olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq muddat saqlanib, kerak bo'lganda amaliyotda qo'llash imkoniyatiga erishiladi.

Demak, kompyuterli didaktik o'yinlar ta'lim bilan bevosita bog'liq bo'lib, ta'lim jarayonini amalga oshirishga yordam qiladi. Kompyuter va uning xotirasidagi ta'limiy o'yinlar birgalikda, multimedia texnologiyasi (kompyuterli ta'lim)ning o'yinlar bo'yicha asosiy didaktik vositasi hisoblanadi. Kompyuter xotirasidagi o'yinlardan tashqari, qo'shimcha didaktik o'yinlar tayyorlash mumkin. – ma'lum sabablarga ko'ra jahon hamjamiyati taraqqiyotdan ortda qolib ketgan jamiyatimiz, taraqqiy etgan mamlakatlar qatoridan o'rin olishi uchun, aholi ta'limini jadallashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida eng ilg'or pedagogik tadbirlardan foydalanish zarurligi;

– an'anaviy o'qitish tizimi yozma va og'zaki so'zlarga tayanib ish ko'rishi tufayli «Axborotli o'qitish» sifatida tavsiflanib, o'qituvchi faoliyati birgina o'quv jarayonining tashkilotchisi sifatida emas, balki nufuzli bilimlar manbaiga aylanib qolganligi;

– fan-textika taraqqiyotininig o'rta rivojlanganligi natijasida axborotlarning keskin ko'payib borayotganligi va ularni yoshlarga bildirish uchun vaqtning chegaralanganligi;

– kishilik jamiyati o'z taraqqiyotining shu kundagi bosqichida nazariy va empirik bilimlarga asoslangan tafakkurdan tobora foydali natijaga ega bo'lgan, aniq yakunga asoslangan texnik tafakkurga o'tib borayotganligi;

– yoshlarni hayotga mukammal tayyorlash talabi ularga eng ilg'or bilim berish usuli hisoblangan obyektiv borliqqa majmuaviy yondashuv tamoyilidan foydalanishni talab qilishidadir.

Keyingi 10-yillar ichida yaratilgan, pedagogikaga bag'ishlangan adabiyotlarda «Pedagogik texnologiya», «Yangi pedagogik texnologiya», «Ilg'or pedagogik texnologiya», «Progressiv pedagogik texnologiya» kabi tushunchalar ko'p uchrab turgani bilan, ularning o'zbek tilidagi maromiga yetgan ta'rifi hali tuzilmagan. Darhaqiqat, XX asr kishilik jamiyati taraqqiyoti tarixidan fan va texnika sohasida inqiloblar davri sifatida joy oldi. Ilm-fan va texnika rivojining yuksak sur'ati moddiy ishlab chiqarish jarayoni nazariy (g'oyaviy) hamda amaliy jihatdan boyitib borish bilan birga ijtimoiy munosabatlarni yangicha mazmun kasb etishini ta'minlaydi. Xizmat ko'rsatish sohalarining paydo bo'lishi, yangicha turmush tarsi kishilarni moddiy va ma'naviy ehtiyojlarining ortib borishiga zamin hozirladi. Ijtimoiy ehtiyojlarninig yangilanib hamda ortib borishi o'z navbatida ularni qisqa muddat va sifatli qondirilishini ta'min etuvchi faoliyatning yo'lga qo'yilishini taqozo etadi. Ijtimoiy zarurat mahsuli bo'lgan texnologiya sohasi va uning

takomillashib borishi qisqa vaqt oralig'ida, kam jismoniy kuch sarflagan holda yuksak sifatli mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatini beradi. Media ta'lim nima?

Media ta'lim interfaol, bolaga individual ta'sir etadigan usul sifatida ta'lim jarayoniga jadal sur'atlar bilan kirib kelmoqda. Media ta'lim bolani mustaqil fikr yuritishga, ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishga, axborot olish, uni qayta ishlash, umumlashtirish, xulosa chiqarishga o'rgatadi. O'quv xonalari matbuot, televidenie, radio, kino, video va internet olib kirilmoqda. Bularning barchasi media ta'lim nomi bilan ta'lim jarayonini tashkil etishga yordam bermoqda. Media ta'limning asosiy mazmuni mediamadaniyat (kino san'ati, badiiy televidenie va badiiy media) tilini, uning tarixini bilish, tushunishdir. Uning pedagogik strategiyasi mediamatnlarni badiiy tahlil qila olish, uni talqin qilish asosida baho berishdan iboratdir.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, media qanday shakllanadi, u haqiqatni ifodalaydimi, kimning manfaatini ko'zlaydi, uning mazmuni nimalardan iborat va bolalar uni qanday qabul qiladilar – bu savollar hozirgacha turli munozaralarni tug'dirmoqda. Lekin shuni yodda tutish kerakki, media ta'limning markazida bola shaxsi turadi, uning qiziqish, xohish, istaklarini hisobga olish, olingan axborot asosida tanqidiy fikrlashga o'rgatish kerak. Turli davlatlar olimlarining fikrlariga ko'ra, media ta'lim-tarbiyaviy, ta'limiy ahamiyatga ega bo'lib, bolalarni o'quv-bilish jarayonida kreativ fikrlashga o'rgatadi. Media ta'limning eng muhim vazifalaridan biri yosh avlodni tobora jadallashib borayotgan axborot oqimida, har xil axborotni olish, tushunib yetish, uning inson psixikasiga ta'sirini bilish va undan to'g'ri, maqsadli foydalanishga o'rgatishdan iborat. Media ta'lim olingan axborotni integratsiya qilish, shu asosida shaxsiy fikrni bildirish va qayta olishga chorlaydi. O'z fikrini erkin bildirish, shaxsiy rivojlanish, turli axborot xurujlariga qarshi fikr

bildirish orqali o'quvchining ijtimoiy faolligi oshadi, media axborotdan faol va to'g'ri foydalanish madaniyati shakllanadi. Shu orqali berilayotgan axborot haqida fikr yurita boshlaydi. Shuning uchun ham mediamashg'ulotlar:

-«Badiiy-imitatsiyali» - kichik senariylar, mediamatnlar tuzish, uni interfaol usulda namoyish etish;

-Teatrlashgan vaziyat hosil qilish (mediamatn asosida ayrim epizodlarni sahnalashtirish, mediamatn jarayonini namoyish etish);

-Tasviriy-imitatsiya tayyorlash (afishalar yaratish, fotoko'rgazma, ma'lum mavzudagi asarlar rasmlarini namoyish etish) kabilarni tushunish, qo'llay olish ko'nikmasini hosil qiladi.

Yuqoridagi didaktik materiallarni tayyorlash, namoyish etish, tahlil asosida xulosa qilish, emotsional qabul qilish orqali nafis san'atni tushunishga olib keladi. Bu holat bolaning umumintellektual rivojlanishida, bilim olishi, tarbiya topishida

muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Mediamashg'ulotlar berilayotgan axborotni qabul qilish, o'zlashtirish jarayonida ikkita yangi komponent ishtirokini ta'minlaydi.

1. Mediamashg'ulotlarda kompyuterlar universal holda qo'llanishi bilan xarakterlanadi.

2. An'anaviy texnologiyalar vositalari yoniga dasturli vositalar to'ldiruvchi bo'lib kiradi. Dasturiy ta'minot ayrim mavzularni o'qitish va o'zlashtirish uchun mediata'lim qulay muhit yaratadi. Unda ta'lim mazmuni aniq, ravon shakllantirilgan bo'ladi, chizmalar, rasmlar, jadvallar, videofragmentlar, ovozli, animatsion ta'minot kreativ bilan namoyish etiladi. Mediamashg'ulotlarning afzal jihati shundaki, ta'lim jarayonida bolalarning mustaqil ijod qila olish qobiliyatlarini rivojlantiradi, Shu munosabat bilan mediamashg'ulotlar mazmunini belgilash, tashkil etishda faqatgina o'quv fani mazmuni nuqtayi nazaridan yondashmasdan, balki uning ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi tomonlarini ham hisobga olish kerak bo'ladi. Mediamashg'ulot axborotdan foydalanish madaniyatini shakllantirish, ya'ni kerakli axborotni olish, uni yangi texnik vositalar yordamida qayta ishlash, amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilishi talab etiladi. Media mashg'ulotlar kompyuterlashtirilgan o'quv xonalarida, multimedia proyektor yordamida o'tkaziladi. Bu mashg'ulotni tashkil etishning o'ziga yarasha sanitariya-gigiyena me'yorlari, bolalarning uzluksiz ishlash me'yorlari mavjud:

Tarbiyalanuvchilar bilan ishlashni quyidagicha tashkil etish mumkin:

-videofragmentlarni frontal ko'rish;

-topshiriq, mashqlarni individual bajarish;

-umumiy o'quv loyihalari, modeli tajriba-sinovni amalga oshirishda kichik guruhlarda ishlash;

-media mashg'ulotlarni tashkil etishda ham o'quv jarayonining hamma komponentlari o'z aksini topishi va kompyuterdagi va

kompyutersiz faoliyat almashib turishi mumkin;

-faollashtirish (o'quv materialini takrorlash, materialni birdaniga o'zlashtirish, kompyuterda yoki kompyutersiz);

-bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish, o'quv axboroti blokining mohiyatini bilib, tushunib olish va uni mustahkamlash (kompyuterda yoki uning ishtirokisiz);

-o'quv materiallarini amalda qo'llay olishini nazorat qilish (kompyuter va kompyutersiz).

Kompyuterlashgan o'quv xonalarida o'quv faoliyatining samarali kechishi uchun u yerda qo'shimcha joylashtirilgan o'quv stollaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bu holat sanitariya me'yorlariga rioya etish, bolaning o'quv faoliyatini

boshqa joyda tashkil etish imkoniyatini yaratadi. Bunday almashinuvlar bolani charchashdan saqlaydi. Agar tarbiyachi ko‘rgazmali tasvirlardangina foydalansa, ularni kompyuter ekranida namoyish etish bilan cheklanadi.

3. Maktabgacha tayyorlov guruh bolalarini savodga o‘rgatishda multimedia texnologiyasidan foydalanish metodlari. Maktabgacha ta’lim o‘quv tarbiya faoliyatini tashkil qilish vosita va usullarini, o‘quv tarbiya jarayonida kelib chiqadigan muammolar va uni yechishni to‘g‘ri hal qila bilish, innovatsion texnologiya usullaridan foydalanish, qiyinchiliklarni to‘g‘ri yechimini topishga yo‘naltiradi. Maktabgacha ta’lim-tarbiya masalalari eng muhim asosiy pedagogik munosabatlar sabablarini aniqlaydi, uni pedagogik jarayonda o‘rganadi. Ta’lim-tarbiya masalalari, har bir millatning milliy merosiga, umumbashariy qadriyatlariga bog‘langan holda maktabgacha yoshdan boshlab o‘zligini anglash, erkin fikrlash, g‘urur tuyg‘ularini shakllantirishga qaratiladi. Pedagog olimlarning yillar davomida ta’lim tizimida nega o‘qitamiz? nimani o‘qitamiz? qanday o‘qitamiz? degan savollarga javob izlash bilan bir qatorda qanday qilib samarali va natijali o‘qitish mumkin? degan savolga javob beradilar. Bu esa olim va amaliyotchilarni ta’lim-tarbiya jarayonini texnologiyalashtirishga, ya’ni «O‘qitishni ishlab chiqarishga oid aniq kafolatlangan natija beradigan texnologik jarayonga aylantirishga urinib ko‘rish mumkin» degan fikrga olib keladi. Bunday fikrning tug‘ilishi pedagogika fanida yangi pedagogik texnologiya yo‘nalishini yuzaga keltiradi. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarining ta’lim - tarbiyaviy jarayonda pedagogik texnologiyalardan foydalanishiga alohida e’tibor berilayotganligining asosiy sababi quyidagilardir: Birinchidan, pedagogik texnologiyalarda shaxsni rivojlantiruvchi ta’limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida. «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunda rivojlantiruvchi ta’limni amalga oshirish masalasiga alohida e’tibor qaratilgan. Ikkinchidan, pedagogik texnologiyalar o‘quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi. Uchinchidan, pedagogik texnologiya pedagogni ta’lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo‘lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi. To‘rtinchidan, pedagogik texnologiya yangi vositalar va axborot usullarini qo‘llashga asoslanganligi sababli, ularning qo‘llanilishi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablarini amalga oshirishni ta’minlaydi. Ta’lim-tarbiya jarayonida pedagogik jarayonni to‘g‘ri tashkil etilishi pedagogning bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa tarbiyalanuvchilardan ko‘p mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab qiladi. Pedagogik texnologiya va ularning ta’limda qo‘llanilishiga oid bilimlar, tajriba talaba yoki o‘quvchilarning bilimli va yetuk malakaga egaligini ta’minlaydi. Innovatsiya (inglizcha innavation) – yangilik kiritish, yangilik demakdir.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba yoki o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol uslublardan foydalaniladi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Multimedia texnologiyalaridan foydalanish metodikasi haqida nimalarni bilasiz?
2. Kompyuterli o'yin dasturlaridan foydalanish tarbiyalanuvchilarda qanday sifatlarning shakllanishi va mustahkamlanishiga imkoniyat yaratadi?
3. Multimedaning asosiy belgilarini bilasizmi?
4. Multimedia vositalari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning afzalliklarini bilasizmi?
5. Media ta'lim nima?
6. Media ta'limning asosiy mazmuni.

III. "Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va texnologiyalari" fanining pedagogik-interfaol metodikasi

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya berishda eng asosiy vazifalardan biri bolalarga ona tilini o'rgatish, nutqini rivojlantirish, nutqiy munosabatga, muomalaga o'rgatishdir. Nutq o'stirish uslubiyoti pedagogik fan bolib, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutqni shakllantirishga qaratilgan pedagogik qonuniyatlarni o'rganadi.

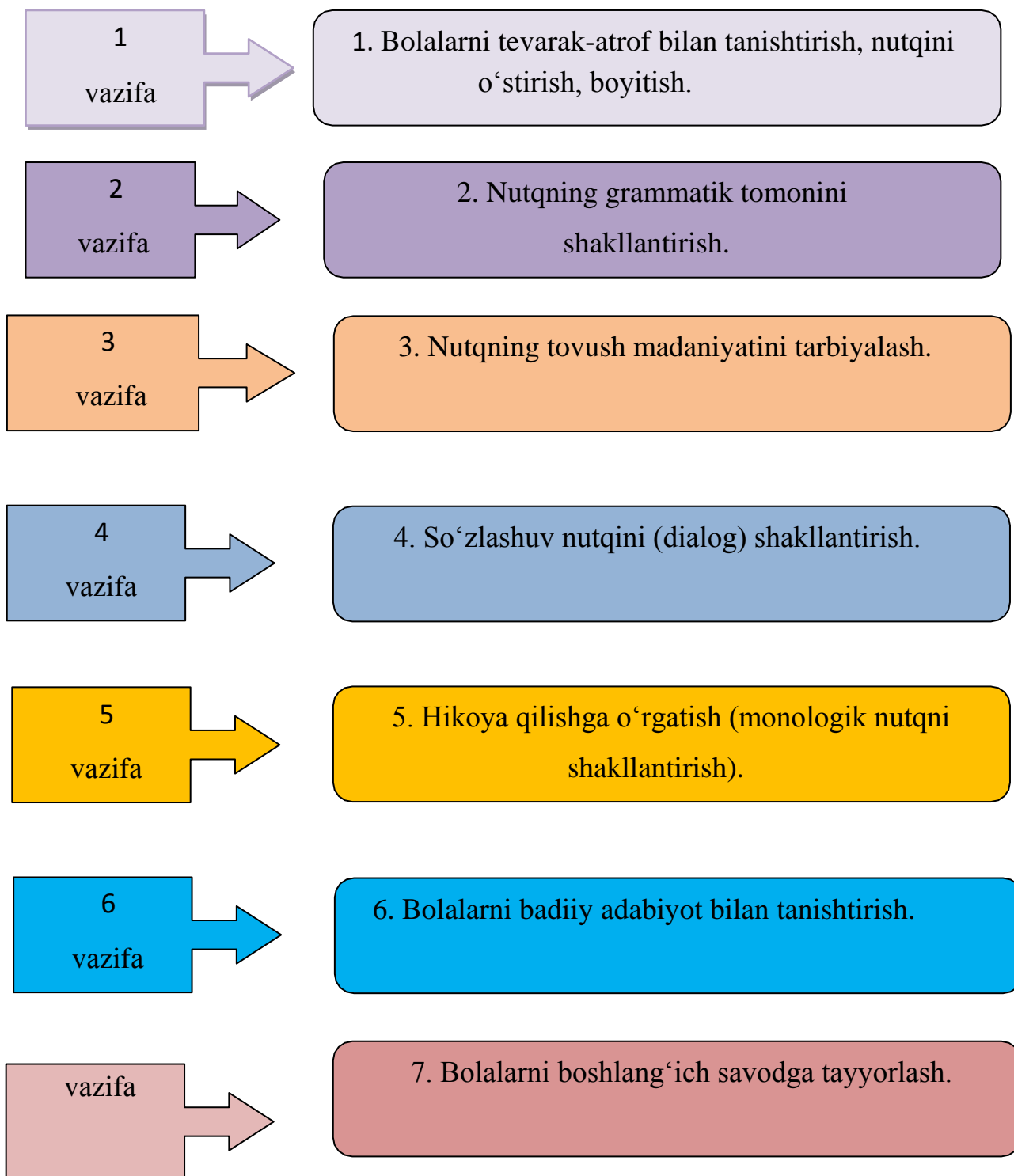

"Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va texnologiyalari" fanining asosiy vazifasi- nutq o'stirish uslubi va uslubiyotlarini, ularning eng samarali vositalarini ilmiy- pedagogik asoslarda ishlab chiqish va bolalar bog'chalari tarbiyachilarini ular bilan ta'minlashdan iboratdir. Tarbiyachilar esa o'zlashtirilgan uslub va

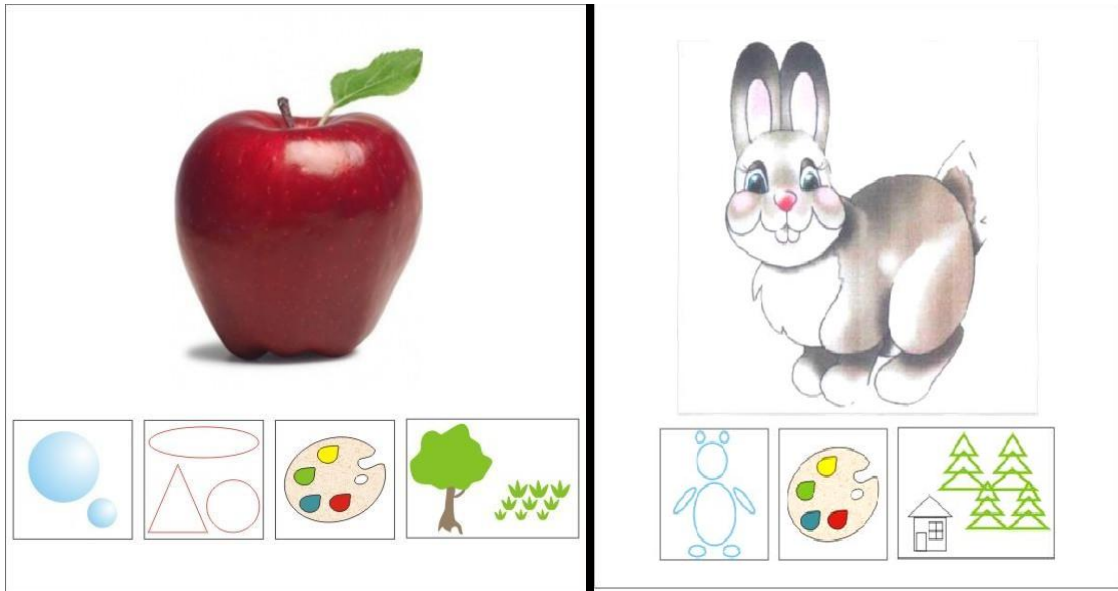
uslubiyot yordamida bolalarda zaruriy nutqiy malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishga harakat qiladilar. Nutq o'stirish uslubiyotining maqsadi bolalarning og'zaki nutqini rivojlantirishdan, atrofdagilar bilan nutqiy muloqotda bo'lish malakasini shakllantirishdan iborat.

Fanning vazifasi o'z ichiga bir qancha maxsus xususiy vazifalarni ham qamrab olgan. Jumladan, maktabgacha ta'limda bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha quyidagi maxsus, xususiy vazifalar amalga oshiriladi:

1. Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutqini o'stirish, lug'atini boyitish. Lug'at ustida ishlash bolalarni tevarak- atrof bilan tanishtirish orqali amalga oshiriladi. Bolalarni tevarak- atrofdagi buyumlar, hodisalar, o'simliklar, hayvonot dunyosi, kattalar mehnati va hokazolar bilan tanishtirish jarayonida ularning nomlarini, sifatlarini, xususiyatlarini, xarakterlarini so'zlar bilan aytamiz.

2.Nutqning grammatik tomonini shakllantirish. Lug'at tilning qurilish materiali hisoblanadi.Grammatika esa gapda so'zlarning o'zgarishi va ularning o'zaro bog'lanish usullarini belgilaydi.Bundan tashqari, grammatika tilning qurilish modelini (so'z yasovchi, so'z o'zgartiruvchi) belgilaydi. Bola atrofdagilardan grammatik tomondan shakllangan nutqni eshitadi. Eshitganining ma'nosiga tushunish bilan birga, tilning grammatik tomonini egallaydi, modelini bilib oladi.Bola ona tilining barcha grammatik shakllarini qancha erta o'zlashtirsa, u aqliy jihatdan shunchalik tez rivojlanadi. Agarda bolalarda nutqning grammatik tomoni noto'g'ri shakllansa, aqliy rivojlanishi kechikadi. Shuning uchun tarbiyachi grammatiqaning (morfologiya va sintaksis) turli shakllarini o'zlashtirishga yordam beruvchi didaktik o'yin va mashqlarni tashkil etadi. Masalan, kelishik qo'shimchasini o'zlashtirish uchun «Top-chi, men qaerda bo'ldim?» (katta guruhda); ikkinchi darajali gap bo'laklarini o'zlashtirish uchun, «Men boshlayman, sen esa oxiriga yetkaz!», otning kelishiklar bilan turlanishini o'zlashtirishda «Top-chi, nima yetishmaydi?», fe'l zamonlarini o'zlashtirish uchun «Siz nima qilishni xohlaysiz?» va hokazolar. **3.Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.** Bola, eng avvalo, tilning tovush tomonini egallashi kerak, ya'ni tovushlarni to'g'ri talaffo'z etishi lozim. Nutqning tovush tomoni ustida ishlash o'zbek tilining fonetikasi va orfoepiyasiga asoslanadi. Bola kattalarga taqlid qilib, so'zlarda urg'uni to'g'ri ishlatishga o'rganib oladi, ona tilining intonatsion tomonini o'zlashtiradi hamda so'zlarni to'g'ri talaffo'z qilishga odatlanadi. hammasi uning ruhiy rivojlanishiga ham ta'sir etadi. **4.So'zlashuv nutqini (dialogik) shakllantirish.** Bolalarga bilim va tarbiya berishda so'zlashuv nutqiga (dialogik) o'rgatish katta ahamiyatga egadir. Bolani so'zlashuv nutqiga o'rgatish uning madaniy nutqni egallaganlik darajasiga ham bog'liqdir. **5.Hikoya qilishga (monologik nutqqa) o'rgatish.** Bolalarni maktabga tayyorlashda monolog nutqni rivojlantirish juda muhimdir.

Nutqning monolog shakli bolalarga ko'rgan narsalari haqida batafsil va izchil so'zlab berishga, o'z fikrlarini to'g'ri to'zilgan jumlar orqali bayon qilishga imkon beradi. Bog'langan nutq (monologik nutq) bolada boshqalarning hikoyasini tinglashga va uni tushunishga, qisqa, o'zlariga tanish bo'magan voqeani qayta hikoya qilib berishga, ertakda ishtirok etuvchi qahramonlarning gaplarini ifodali aytib bera olish malakasining shakllanishiga yordam beradi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi (katta guruh) bolalar rasmda tasvirlangan narsalar, o'z hayotiga doir voqealar haqida oddiy hikoyalar to'zishga, ko'rgazmali quolsiz, mustaqil tarzda hikoya to'qishga o'rgatiladi. Bolalarni hikoya qilishga o'rgatish ularning aqliy rivojlanishiga yordam beradi, fikr yuritish doirasi kengayadi, diqqat, tafakkur kabi psixologik jarayonlar rivojlanadi, nutqi ifodali bolib boradi, bolada o'zini tutish va jamoa oldida so'zlay olish malakasi hosil bo'ladi.

Bolalarning aqliy jarayonini rivojlantirish uchun ularning nutqini o'stirish zarur. Bola har bir so'z manosini tushuna olishi uni o'z nutqida erkin ifodalashga muvofiq bo'lishi kerak. Tushunchalar tizimiga moslashgan bola o'z fikrini jamlab gapirishga va ifodalab berishga o'rganadi.

Og'zaki nutqini o'stirish bo'yicha o'tkaziladigan mashg'ulotlarda asosan, bolalarning og'zaki nutqini o'stirishga, nutqni grammatik tomondan to'g'ri shakllantirishga: nutqning morfologik va sintaksis tomonlarini shakllantirishni davom ettirish: sodda va qo'shma gaplar to'zish, bunda barcha so'z turkumlaridan foydalanishga o'rgatish, bolalarni gapirganda sonni otga, sifatni otga, sifatni fe'lga to'g'ri ishlatish malakalarini takomillashtirish, tovush va so'zlarni to'g'ri talaffuz etishga, ravon gapirishga, mustaqil hikoya qilishga e'tibor beriladi.

Ravon nutqni rivojlantirish.

Maqsad: bolaning har tomonlama rivojlanishi, tarbiyalanishi, o'qishi va uning maktabga samarali tayyorgarligini ta'minlash uchun sharoit yaratish.

Vazifalar:

- Bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan ehtiyojni shakllantirish;
- individual manfaatlarni qo'llab-quvvatlash;
- fikrlash jarayonlarini va kognitiv qiziqishni faollashtirish;
- rivojlanish faoliyati;
- Nostandart holatlarda samarali harakatlarga tayyorlikni rivojlantirish;
- tashabbuskorlikni rivojlantirish, o'z fikrlarini ijodiy ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish;
- bolalarni texnik va badiiy ixtiro bilan tanishtirish;
- vizual - majoziy idrokni rivojlantirish;
- xotirani, nozik vosita ko'nikmalarini, fikrlash, tasavvurni rivojlantirish;
- kommunikativ ko'nikmalarni, muloqot qobiliyatini va jamoaviy ijodkorlikni rivojlantirish;
- bolalarda izlanish va kognitiv faoliyatni rivojlantirish istiqbollari kengaytirish;
- barkamol shaxsni rivojlantirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda rivojlanish markazlarini tashkil etishning asosiy sharti pedagogdan tayyor bilim olishdan ko'ra, bolaga rivojlanish markazlarida faoliyatni tanlash imkoniyatini berish, bunda u atrofdagi dunyo haqida bilimlarni mustaqil ravishda egallashi, ko'nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantirish, bolaga qiziquvchanlik, mustaqil izlanish, tadqiqot jarayoniga qo'shilish imkoniyatini berishdir.

“6X6X6” METODI

Ushbu metod yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar tahsil oluvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali muayyan topshiriq yoki masalani hal etishmshuningdek guruhlarining har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. “6x6x6” metodi asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta guruh o'qituvchi tomonidan tashlangan muammoni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga

yetgach o'qituvchi oltita guruhni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarning har birida avvalgi oltita guruhdan bittadan vakil bo'ladi. Yangi shakllangan guruh a'zolari o'z jamoadoshlariga avvalgi guruhi tomonidan muammo (masala) yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar.

1.O'qituvchi mashg'ulot boshlanishidan oldin 6 ta stol atrofida 6 tadan stol qo'yib chiqadi.

2.Tahsil oluvchilar o'qituvchi tomonidan 6 ta guruhga bo'linadilar. Tahsil oluvchilarni guruhlarda bo'lishda o'qituvchi quyidagicha yo'l tutishi mumkin: 6 ta stolning har birida muayyan ob'ekt (masalan, kema, to'lqin, baliq, delfin, kit, akula)

sur'ati chizilgan lavhani qo'yib chiqadi. Mashg'ulot ishtirokchilariga kema, to'lqin, baliq, delfin, kit hamda akula surati tasvirlangan (jami 36 ta) varaqchadan birini olish taklif etiladi. Har bir tahsil oluvchi o'zi tanlagan varaqchada tasvirlangan surat bilan nomlanuvchi stol atrofiga qo'yilgan stuldan joy egallaydi.

3.Tahsil oluvchilar joylashib olganlaridan so'ng o'qituvchi mashg'ulot mavzusini e'lon qiladi hamda guruhlarga muayyan topshiriqlarni beradi. Ma'lum vaqt belgilanib, munozara jarayoni tashkil etiladi.

4.O'qituvchi guruhlarning faoliyatini ko'zatib boradi, kerakli o'rinlarda guruh a'zolariga maslahatlar beradi. Yo'l – yo'riqlar ko'rsatadi hamda guruhlarning tomonidan

berilgan topshiriqlarning to'g'ri hal etilganligiga ishonch hosil qilganidan so'ng, guruhlardan munozaralarni yakunlashni so'raydi.

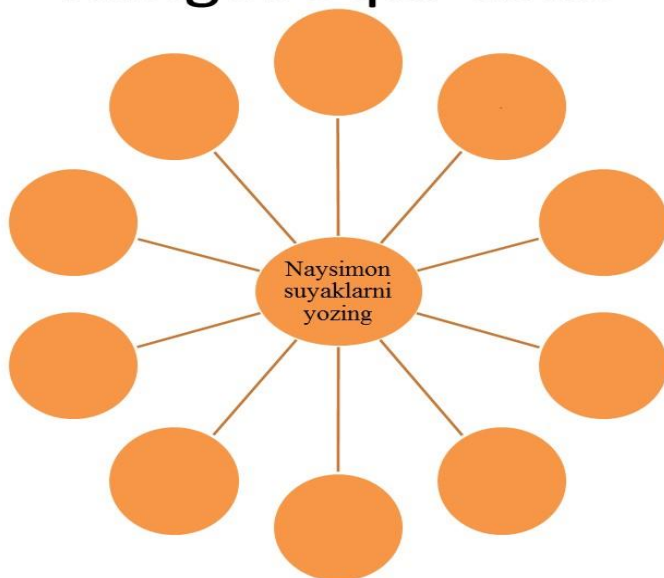
5.Munozara uchun belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, o'qituvchi guruhlarni qaytadan shakllantiradi. Yangidan shakllangan har bir guruhda avvalgi oltita guruhning har biridan bir nafar vakil bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi.Tahsil oluvchilar o'z o'rinlarini almashtirib olishganlaridan so'ng belgilangan vaqt ichida guruh a'zolari avvalgi guruhlarga topshirilgan vazifa va uning yechimi xususida guruhdoshlariga so'zlab beradilar. Shu tartibda yangidan shakllangan guruh avvaliga guruhlarning tomonidan qabul qilingan xulosalar (topshiriqlar echimlari) ni muhokama qiladilar va yakuniy xulosaga keladilar.

“Aqliy hujum” metodi

Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo'llanadigan metod sanalib, u mashg'ulot ishtirokchilarini muammoxususida keng va har tomonlama fikr yuritish hamda o'z tasavvurlari va g'oyalaridan ijobiy foydalanish borasida ma'lum ko'nikma va malakalarni hosil qilishga rag'batlantiriladi. Bu metod yordamida tashkil etilgan mashg'ulotlar

jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original yechimlarni toppish imkoniyati tugʻiladi. “Aqliy hujum” metodi tanlab olingan mavzular doirasida maʼlum qadriyatlarni aniqlanadi.

Kungaboqar usuli

13A-ilova

Interfaol metodlar

Oʻrganilayotganlarini oʻzlashtirishga daʼvat qilish metodlari	Yangi materialni anglash metodlari	Oʻrganilganlarini fikrlashga imkon beruvchi metodlar
Erkin yozish. Klaster. Aqliy hujum. B-B-B chizmasi. Chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi. Semantik xususiyatlar tahlili.	Semantik xususiyatlar tahlili. B-B-B chizmasi. Oʻqitish boʻyicha qoʻllanma. Bir-biriga oʻrgatish. Bir-biridan soʻrash. Ikki qismli kundaliklar. Eng asosiy tushunchalar	Eng asosiy tushunchalar, takrorlash. T-chizma. Konseptual jadval. Venn diagrammasi. Nilufar guli. Besh minutlik esse. Oʻn minutlik esse.

10-ilova

Asosiy didaktik maqsadlariga ko'ra ta'lim metodlari tasnifi:

- Yangi bilimlarni egallash metodlari;
- Ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodlari;
- Bilimlarni amaliyotda qo'llash metodlari;
- Bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash va nazorat qilish metodlari.

«Qora quti» metodi

- O'quvchilarni 6ta guruhga bo'lamiz. Har bir guruhga bittadan topshiriq beramiz. Qaysi guruh topshiriqni aniq va to'g'ri bajarsa u guruhdan bir kishi o'qituvchi vazifasini bajaradi. "o'qituvchi" har bir guruhga berilgan so'zlarga o'ntadan misol yozishni buyiradi. Bu jarayon o'qituvchi tomonidan ham sinchkovlik bilan kuzatib boriladi.

Bolalar nutqida nutqiy nafas olishning shakllanmaganligi, bolalarning nutqiy nafas chiqarishni so'zlanayotgan jumlaning uzunligiga mos ravishda taqsimlay olmaganliklari tufayli pauzalar kuzatildi.

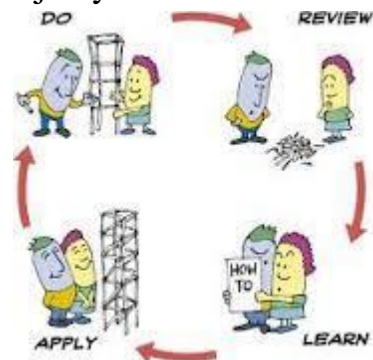
Leksik buzilishlar shundan iborat bo'ldiki, bolalar kerakli so'zlar o'rniga ushbu vaziyatga mos kelmaydigan boshqa so'zlarni qo'lladilar.

Grammatika sohasidagi kamchiliklar shundan iborat bo'ldiki, bolalar gapda so'zlarni noto'g'ri joylashtirdilar (inversiya). Modelning amalga oshirilishi:

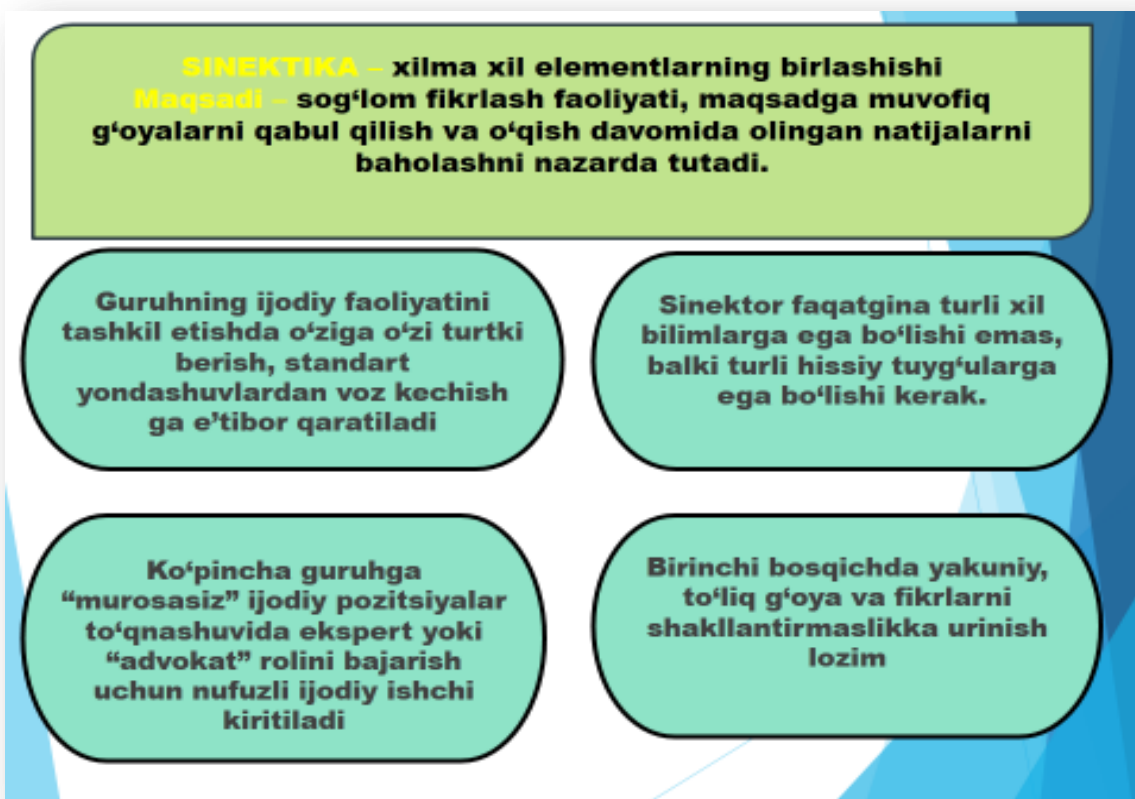
1. Bevosita analog (**Direct Analogy**) – o'qituvchi muayyan tushunchani boshqa tushunchaga tenglashtiriladi. ("Learning is a circus." – o'rganish bu sirkdir) va talabalardan ikki tushunchaning harakterli xususiyatini yoritish so'raladi va bu ikki tushunchaning o'xshash jihatlari aniqlandi.

2. Shaxsiy analoglar (**Personal Analogy**) – bunda ba'zi talabalarning tortishivi kuzatiladi. Ularda obyekt va uning analogiga oid fikrlar uyg'ongan fikr aytiladi. ("Learning – I feel shunned and very unappreciated at times." Circus– "I feel excited because I'm the life of the party!" – O'rganish – o'zimni olib qochgandek his qilaman va hozirda qadrsiz.; Sirk – o'zimni rohatda sezaman, chunki shu kechaning hayotiman). Bu jarayonda sinfda yuzaga keluvchi bahslar ham foydalidir.

3. Analog qarama-qarshiligi (**Analog Contrast**) – talabalar muayyan obyekt va uning analogini qiyoslaydilar va zidlaydilar. Qiyoslash jarayonida talabalar turli ijodkorona va bir-biridan farqlanadigan fikrlarini bayon etadilar. ("Learning is not like a circus because it's not always entertaining and exciting!" – O'rganish sirkka o'xshamaydi, chunki u har doim ham ajoyib emas.).

4. Yangi analog (New Analogy) – talabalar o‘zlarining yangi analoglari yakka yoki guruhli tarzda yaratishga harakat qiladilar. Bu modelning so‘nggi bosqichi bo‘lib, talabalar o‘zlarining yangi analoglarni taqdim etadilar. Bu ularda yangi analogning yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Bu ularda yangi analogning yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. (“Learning is like a box of chocolates.” – O‘rganish bir

quti shkoladga o‘xshaydi).

Boshlang‘ich sinflarda sinektika usulidan foydalanish mumkin. Masalan, maktabgacha ta‘lim muassasida “ Ravon nutq ” so‘zining analogini topamiz, sharhlaymiz.

1. Maktabgacha ta‘lim tashkiloti “ Nutq ”ga analoglar topamiz:

1. Daraxtga o‘xshaydi-tarmoqlari ko‘p, ildizlari ko‘p omillarga taqaladi.

2. Baland binoga o‘xshaydi-fundameni zo‘r bo‘lmsa, bino qulaydi. Demakki, nutq texnikasi to‘g‘ri bo‘lishi uchun biz nutq fundamentiga e‘tibor qaratishimiz lozim.

3. Billur idish- sal tegsa sinib ketadi. Nutq texnikasida ham jiddiy turmas ekanmiz, nutq texnikasi o‘zgarmaydi, chiroyli ko‘rinish aks etmaydi. Ammo nutq shunchalar chiroyli, goyoki u billur qadah. Faqat bu qadahni chiroyli va mazmunli, adabiy til me‘yorlaridagi so‘zlar bilan boyitishimiz lozim.

4.Ko'zguga o'xshaydi-biz avlodlarga nima bersakkina, ular kelajakka qaytaradi.Kelajakda o'z aksimizni ko'ramiz. Kelajak nutqi go'zal va chiroyli, bilimli va dono bo'lmog'i bo'lishi uchun biz tarbiyalangan bo'lishimiz lozim.

5.Globusdagi davlatlarga o'xshaydi-har xil davlatlar bor. Rivojlangan-rivojlanmagan, boy va kambag'al, tabiiy,ma'naviy, me'moriy meroslarga boy davlatlar mavjud. Nutq texnikasi ham har bir insonda har xil...xuddi davlatlar kabi.

Bu usul judayam ijodkorlikni oshirishda xizmat qiladi. Maktabgacha ta'lim yo'nalishida bunday analoglar bilan mashg'ulotlar olib borish judayam yaxshi samara beradi. Nutq ravonligini ta'minlaydi va nutqni rivojlantiradi. Maktabgacha ta'lim yo'nalishi guruhlarida intellekt harita ijodiy fikrlarni bir qolipga solish, rejalashtirish, fikrlar haritasini tuzishga ko'maklashadi.

- ▶ **Intellekt xarita** darslarda qo'llashga oid dastlabki tajribalar Toni Byuzen "Superthinking" asarida intellect xaritaning detallari belgilangan:
- ▶ 1) asosiy fikr muammo yoki so'z markaziga joylashtiriladi.(u rasm ko'rinishida , belgi yoki so'z ko'rinishida)
- ▶ 2) Rasmlar markaziy fikrni ifodalashi kerak;
- ▶ 3) Har bir tarmoq turli ranglar bilan ifodalanishi kerak;
- ▶ 4) Kartani tayyorlashda faqat rangli markerlardan foydalaniladi;
- ▶ 5) Asosiy tarmoqlar markazdagi asosiy tushuncha bilan bog'lanadi, kichik tarmoqlar markazdagi asosiy tushuncha bilan bog'lanadi, kichik tarmoqlar asosiy tarmoqlarga bog'lanadi.
- ▶ 6) Har bir tarmoqqa faqat bir kalit so'z yoziladi;
- ▶ 7) Intellekt xarita hosil qilishda assotsiativ tushunchalardan foydalanish lozim

Intellekt xarita –namoyishlarni o'tkazish, qarorlar qabul qilish, o'z vaqtini rejalashtirish, katta miqdordagi ma'lumotlarni esda saqlash, aqliy hujumlarni o'tkazish, o'z-o'zini tahlil qilish, murakkab loyihalarni ishlab chiqish, mustaqil ta'lim, rivojlanish va shu kabi vazifalarni hal etishda ajoyib vosita bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning grammatik qurilishini shakllantirish masmuni.

Mashg'ulotning borishi

1- topshiriq: Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning grammatik qurilishni Samarali o'qish va fikrlash uchun belgilashning interfaol tizimi hisoblanib, mustaqil o'qib o'rganishga yordam beradi. Bunda ma'ruza mavzulari kitob va boshqa materiallar oldindan tinglovchiga vazifa qilib beriladi.Uni o'qib chiqib "V"; "+"; "-"; "?" belgilar orqali o'z fikrini ifodalaydi.

(V)- Men bilgan narsani tasdiqlaydi.

(+)- Yangi ma'lumot

(-)-Men bilgan narsaga zid.

(?)-Meni o'ylantirdi. Bu borada menga qo'shimcha ma'lumot zarur.

“Insert” usuli jadvali

Tushunchalar	B	+	-	?
Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning grammatik qurilishni shakllantirish ahamiyati				
MTTda kichik yoshdagi bolalar nutqining grammatik qurilishni shakllantirish mazmunini				
Maktabgacha yoshdagi bolalarni nutqning grammatik qurilishi mazmunini bilan tanishtirish				

Mavzu: Suratlar orqali suhbatlar o'tkazish usullari

Bolalar o'yin-kulgi qilayotgan syujetli suratni tahlil qilishda qator gaplarni tuzish mumkin: «Bolalar quvonchdan sakrab yuborishdi», «Bolalar xursand bo'lib, osmonga sakradilar»; «Bolalar sakrab yuborishdi, chunki ular xursand edilar». Aynan bir mavzuda turlicha gaplar tuzishga doir bunday ishlar maktabgacha yoshdagi bolalarga bitta fikrni turlicha ifodalash imkonini beradi. Mashg'ulotlarda tarbiyachi ataylab bolalarga bir-birining o'rnini bosishi mumkin bo'lgan gaplar tuzishni o'rgatadi.

HIKOYA METODI

- Bu metod yordamida o'quvchilarni axloq mezonlari, tarix, qoidalari, Vatanimizning tabiiy boyliklari, ajoyib mehnatkash kishilari, adabiyot, san'at haqidagi tasavvurlari shakllantiriladi. Hikoya metodida badiiy adabiyot, radio, televideniye, gazeta va jurnallardagi maqolalar ham qimmatli manba bo'ladi.

Turli yosh guruhlarida bolalarni o'yinchoqlarga qarab hikoya tuzishga o'rgatish usullari.

An'anaviy (manbasiga ko'ra) ta'lim metodlari tasnifi

Og'zaki	Ko'rgazmali	Amaliy	Kitob bilan ishlash	Videometod
Hikoya Suhbat Tushuntirish Ma'ruza Munozara	Illyustratsiya Demonstratsiya	Mashq Amaliy Laboratoriya Didaktik o'yin	O'qish O'rganish Reja tuzish Konspekt qilish	Ko'rish, O'rganish, Nazorat qilish

Insert jadvali

Grafik tashkil etuvchining turi ahamiyati va xususiyatlari

“INSERT” jadvali
Mustaqil o'qish vaqtida olgan ma'lumotlarni, eshitgan ma'lumotlarni tizimlashtirishni ta'minlaydi; olingan ma'lumotni tasdiqlash, aniqlash, chetga chiqish, kuzatish. Avval o'zlashtirgan ma'lumotlarni bog'lash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

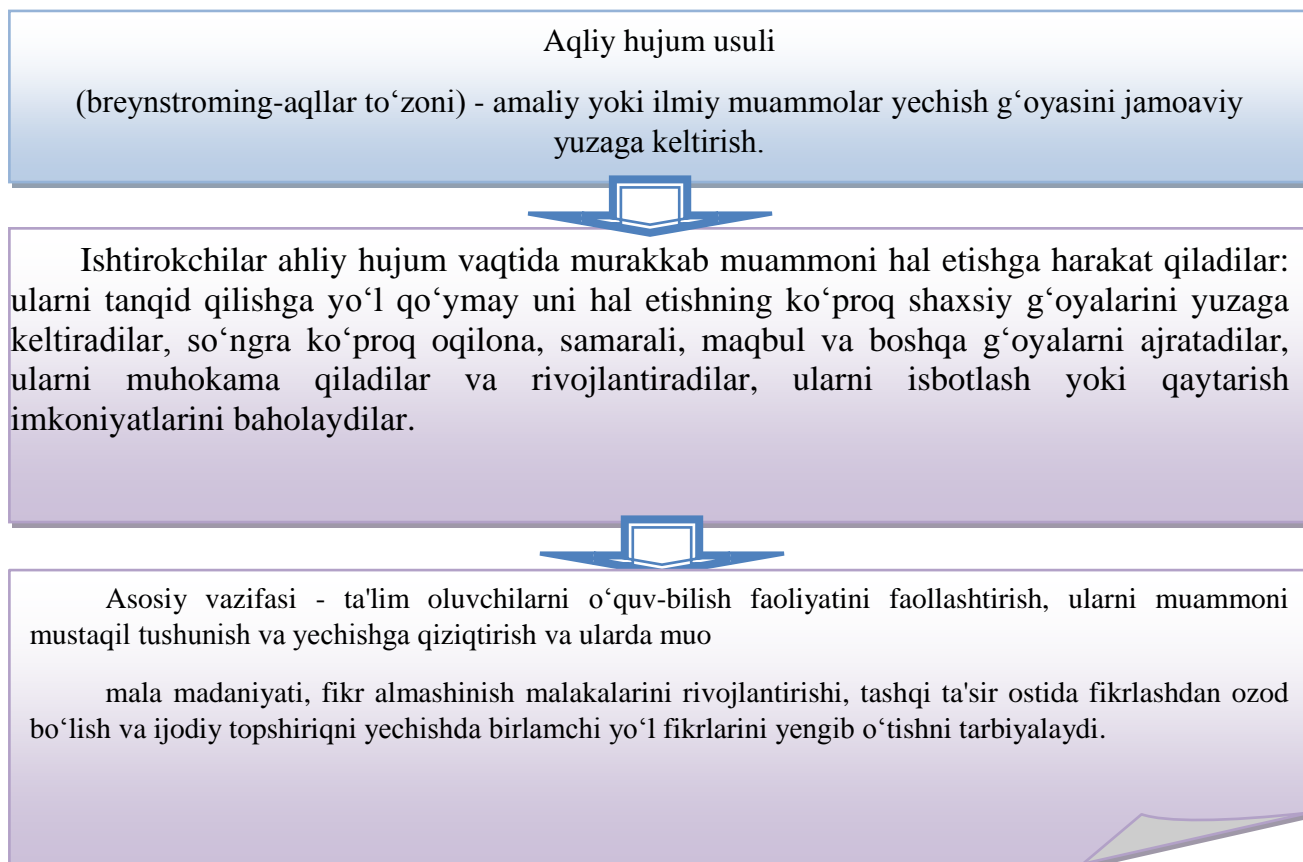
O'quv faoliyatini tashkillashtirishning jarayonli tuzilmasi

Insert jadvalini to'ldirish qoidasi bilan tanishadilar. Alohida o'zlari to'ldiradilar

O'qish jarayonida olingan ma'lumotlarni alohida o'zlari tizimlashtiradilar - jadval ustunlariga “kiritadilar” matnda belgilangan quyidagi belgilarga muvofiq:
“V” - men bilgan ma'lumotlarga mos;
“-“ - men bilgan ma'lumotlarga zid;
“+” - men uchun yangi ma'lumot;
“?” - men uchun tushunarsiz yoki ma'lumotni aniqlash, to'ldirish talab etiladi.

	1-bosqich.Mavzuni tanlash: Husnixat malakalarini shakllantirish	<i>O'rmondagi daraxtlarni emas, kompleks o'rmon ko'rinishini beradi.</i> Toni Byuzen "Superthinking" asaridan
	2-bosqich.Individual aqli hujum: Ananaviy shaklda g'oyalarni yozishadi (tanqidlarsiz). Yoziqan vazifa ustida bosh qotirish va barcha intellect xarita ko'rinishida "g'oyalarni" qoramamaga tushirib olamiz.So'ng oqlamaga ko'chiramiz.	
	3-bosqich.Jamoaviy intellekt xaritanı yaratish:Individual yozilgan xarita umumiy xaritaga birlashtiriladi.	
	4-bosqich.Inkubatsiya (Yashirin davr): eng zo'r g'oyalar ishga tushish jarayoni	
	5-bosiqch.Ikkinchi redaksiya: yashirin davrida yuzaga kelgan fikrlarni umumlashtiradi,ishtirokchi bu asosda muhokama qilinayotgan mavzu yuzasidan fikr va g'oyalar yana bir bor o'z xaritasini yaratdi.	
	6-bosqich: qarorlarni qabul qilish	

“Aqliy hujum” usulini qo‘llash quyidagicha tartibda amalga oshiriladi:

B./ B. /B texnologiyasini qo‘llash qoidalari

	Mavzusavoli	Bilaman	Bildim	Bilishni xohlayman
1.	Ta`lim tashkilotsida bolalarni maktabga tayyorgarligi			
2	Maktabga tayyorlashda MTT ni roli			
3.	Namuna ko‘rsatish			
4.	Metodikyordam ko‘rsatish			
5.	Tarbiyachiningta`siri			
6.	“Ilk qadam” dasturi			

«Tushunchalar tahlili» metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod o‘quvchilarni mavzu buyicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu bo‘yicha dastlabki bilimlar darajasini tashxis qilish maqsadida qo‘llaniladi.

Tushunchalar	Sizningcha, bu tushuncha qanday ma’noni anglatadi?	Mazkur tushunchalar-ning kasbingizdagi o‘rnini qanday baholaysiz?
Himoya		
Xizmat		
Ijtimoiy		
Sotsiologik		
Tasnif		
Burch		
Vazifa		
Yordam		
Pedagogik		
Maslaxat		

**Bolalarga kitoblar o‘qib berish orqali ma’naviy dunyoqarashini shakllantirish.
Tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish. Badiiy asarni sahnalashtirish turlari va
uni qo‘yib ko‘rsatish metodlari.**

“Baliq skeleti” chizmasi

Bir qator muammolarni tasvirlash va uni yechish imkonini beradi.

Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi

Bolalarni savod o‘rganishga tayyorlash.

**Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida multimedia texnologiyalarini joriy etish.
Mavzu rejasi:**

1. Asosiy oyna.
2. Didaktik qism.
3. Qiziqarli o‘yinlar.

«Asosiy oyna» belgisini «sichqoncha» yordamida ochilsa, tabiat qo‘ynida daraxt mavjud, ushbu daraxtdan esa to‘rtburchak ramkaga solingan turli xarflar daraxtning mevasi shamoldan tebranib yerga tushgandek katakcha ichida xarflar pastga tushadi. Shuni ta’kidlab o‘tishimiz joizki, katakchadagi

har bitta harfning boshi bilan keladigan tovush belgisini **Alifbe nomli elektron darslik** predmetlari ko‘rsatgan:

Masalan; «A» harfi ostida avtobus. «B» harfi ostida banan v.,x. Dasturning pastki tomonida «Bosh menyu» deb nomlangan belgi mavjud. «Sichqoncha» yordamida harflarga ko'rsatgich barmoqlarni olib borsa, harflarning talaffuzi ifodalanadi: «Sssss, OOOO, AAAAA» va xokazolar .So'ngra topishmoqlar oynasi ochiladi bola agar to'g'ri yozsa, ekranda rag'batlantiruvchi ovozli animatsiya paydo bo'ladi, agar noto'g'ri keltirilsa, ekranda «Noto'g'ri» degan ovozli animatsiya hosil bo'ladi. Ko'rsatilgan xarf tog'ti yozilsa, keningi bosqich ya'ni topishmoqlar oynasi ochiladi. Bunda bola tarbiyachi yordamida topishmoqni o'qiydi va mustaqil javobni kiritadi

So'ngra didaktik qismga o'tiladi - ya'ni, didaktik qismi ochilganda, ekranda to'rtburchak qilib harflar joylashtirilgan va to'rtburchakning o'rtasida bolaning surati - o'ylanib turgan holati tasvirlangan .

Alifbe nomli elektron darslik.

To'rtburchak ramkaga solingan xarflarning bittasi «sichqoncha» yordamida ikki marta bosilsa, oyna ochiladi va bu oynadagi xarflarni bolalar tarbiyachi yordamida takrorlaydi. «Bosh menyu» ga qaytsak, dasturning uchinchi «Qiziqarli o'yinlar» deb nomlangan qismiga kiriladi. Ekraning chap qismida ramkada hayvonning surati, o'ng qismidagi ramkada esa, hayvon haqida ma'lumot berib o'tilgan. dasturning chap bo'limiga kirganda yog'och doskada mevaning shakli berilgan, doskaning atrofida, daraxtning atrofida turli mevalarning surati mavjud. «Sichqoncha» orqali mevaning shaklini mo'ljallab bola kerakli mevani ochsa, meva uchi borib doskadagi mevaning kolipiga joylashadi (3-rasm). O'yin shu tariqa davom ettiriladi. To'g'ri topilgan mevaning evaziga rag'batlantiruvchi smayliklar hosil bo'ladi. Multimediali slaydimiz ana shulardan iborat.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan lug'at ishini olib borishning usullari.

PEDAGOGNING YORDAMI

MTTda ota-onalar uchun treninglar, munozaralar, testlar, topshiriqlar, savol nomalar, interfaol metodlari vaqti- vaqti bilan o'tkazilib turilsa, ayniqsa maktab yoshdagi 6-7 yoshli bolalarni maktabga tayyorgarligini aniqlashda ota-onalarning ishtirokida olib boriladigan har-bir mashg'ulotlar farzandlarining nimaga qodir ekanliklarini anglab olishlariga yaqindan yordam berilardi va bolalarni maktabga tayyorlashda oila a'zolarining mas'uliyati oshardi.

Maktabgacha yoshdagi bola nutqining grammatik tizimini shakllantirish morfologiya (so'zlarni rodlar, sonlar, kelishiklarga qarab o'zgartirish), so' hosil qilish (maxsus vositalar yordamida

Maktabning bola shaxsiga qo'yadigan asosiy talablaridan biri psixologik tayyorgarlikdir. Bolaning psixologik tayyorligi uning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeyini o'zgarishi va kichik maktab yosh davridagi bolalar o'quv faoliyatining o'ziga xosligi bilan o'zviy bog'liq.

Bola tilining grammatik tizimini o‘z vaqtida shakllantirish – uni to‘laonli nutqiy va umumiy psixologik rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Tilning grammatik tizimini bola predmetli harakatlarni o‘zlashtirish bilan uzviy bog‘liqlikda bilishni rivojlantirish asosida egallaydi.

Maqsadni aniq mezonda ifodalanishi;
Faoliyat maksadini amalga oshirish;
Pedagog, o‘qituvchi, ota-ona va jamoa hamkorlikda ma‘naviy madaniyatni olib borish

Maktabda amal kilinayotgan o‘quv dasturlarini o‘zlashtirish boladan narsalarni takkoslay bilish, taxlil kilish, umumlashtirish, mustakil xulosalar chikarish kabi bilish jarayonlarining yetarlicha rivojlangan bulishini taqozo etadi.

“Insert” usulidan foydalanib ishlash qoidasi

Grafik tashkil etuvchining turi, ahamiyati va xususiyatlari

O‘quv faoliyatini tashkillashtirishning jarayonli tuzilmasi

Insert jadvalini to‘ldirish qoidasi bilan tanishadilar. Alohida o‘zlari to‘ldiradilar.

“INSERT” jadvali

Mustaqil o‘qish vaqtida olgan ma'lumotlarni, eshitgan ma'ruzalarni tizimlashtirishni ta'minlaydi; olingan ma'lumotni tasdiqlash, aniqlash, chetga chiqish, kuzatish. Avval o‘zlashtirgan

O‘qish jarayonida olingan ma'lumotlarni alohida o‘zlari tizimlashtiradilar - jadval ustunlariga “kiritadilar” matnda belgilangan quyidagi belgilarga muvofiq:

“V” - men bilgan ma'lumotlarga mos;

“-“ - men bilgan ma'lumotlarga zid;

“+” - men uchun yangi ma'lumot;

“?” - men uchun tushunarsiz yoki ma'lumotni aniqlash, to‘ldirish talab etiladi.

1. Ma'ruza matnini o'qib, matnning chetiga quyidagi belgilarni qo'yib chiqing:

V – bilaman

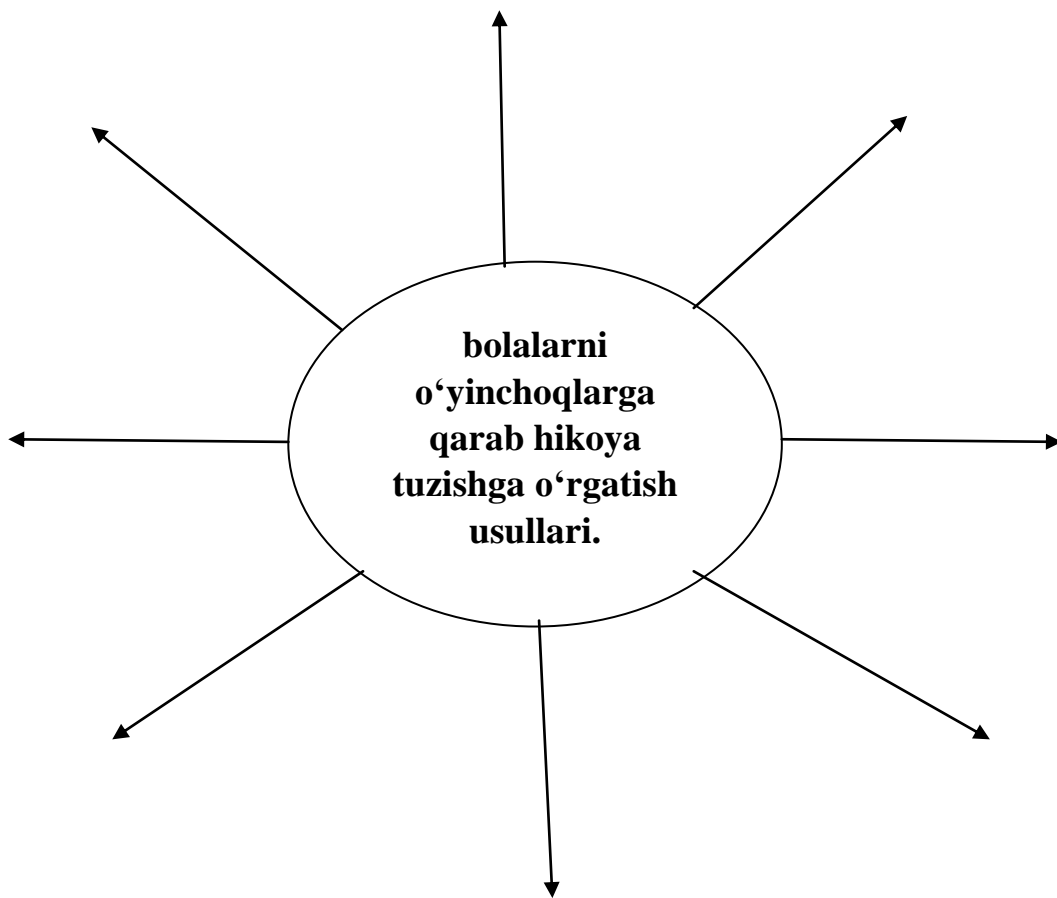
+ - men uchun yangi ma'lumot

- men bilgan ma'lumotni inkor qiladi

? – noaniq (aniqlashtirish talab qiladigan) qo'shimcha ma'lumot.

2. Olingan natijalarni jadval shaklida rasmiylashtiring.

Klaster metodi

T-texnologiyasi

Bolalarda yozish, o'qish ko'nikmalarini shakllantirish.

Afzalligi	Kamchiligi
-----------	------------

Nostandart testni yeching.

T.r	Ta'rif		Tushuncha
1	Aniq maqsadga yo'naltirilgan ta'sir hisoblanib, ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirishga yo'naltirilgan jarayondir.	A	Ma'lumot
2	Maxsus tayyorlangan kishilar rahbarligida o'tkaziladigan, o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantiradigan, bilish qobiliyatlarini o'stiradigan, ularning dunyoqarashini tarkib toptiradigan jarayondir.	B	Tarbiya
3	ta'lim-tarbiya natijasida olingan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda shakllangan dunyoqarashlar majmuidir.	C	Ta'lim
1-B, 2-C, 3-A			

Quyidagi javoblarni taqqoslang va izohlang.

Topshiriq	Izoh
1. Tarbiyachining nutq madaniyati va pedagogik mahorati.	
2. Tarbiyachi nutqining ta'sirchanligi va ifodaliligi.	
3. Tarbiyachining o'z nutqini takomillashtirish ustida ishlashining zarurati	
4. Pedagogika o'sib kelayotgan avlodni o'qitish, o'rgatish savollarini o'rganish bilan shug'ullanadi.	

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida savodga o'rgatishda multimedia texnologiyalarining roli.

- ▶ **Intellekt xarita** darslarda qo'llashga oid dastlabki tajribalar Toni Byuzen "Superthinking" asarida intellect xaritaning detallari belgilangan:
- ▶ 1) asosiy fikr muammo yoki so'z markaziga joylashtiriladi. (u rasm ko'rinishida, belgi yoki so'z ko'rinishida)
- ▶ 2) Rasmlar markaziy fikrni ifodalashi kerak;
- ▶ 3) Har bir tarmoq turli ranglar bilan ifodalanishi kerak;
- ▶ 4) Kartani tayyorlashda faqat rangli markerlardan foydalaniladi;
- ▶ 5) Asosiy tarmoqlar markazdagi asosiy tushuncha bilan bog'lanadi, kichik tarmoqlar markazdagi asosiy tushuncha bilan bog'lanadi, kichik tarmoqlar asosiy tarmoqlarga bog'lanadi.
- ▶ 6) Har bir tarmoqqa faqat bir kalit so'z yoziladi;
- ▶ 7) Intellekt xarita hosil qilishda assotsiativ tushunchalardan foydalanish lozim

Intellekt xarita – namoyishlarni o'tkazish, qarorlar qabul qilish, o'z vaqtini rejalashtirish, katta miqdordagi ma'lumotlarni esda saqlash, aqliy hujumlarni o'tkazish, o'z-o'zini tahlil qilish, murakkab loyihalarni ishlab chiqish, mustaqil ta'lim, rivojlanish va shu kabi vazifalarni hal etishda ajoyib vosita bo'lib xizmat qiladi.

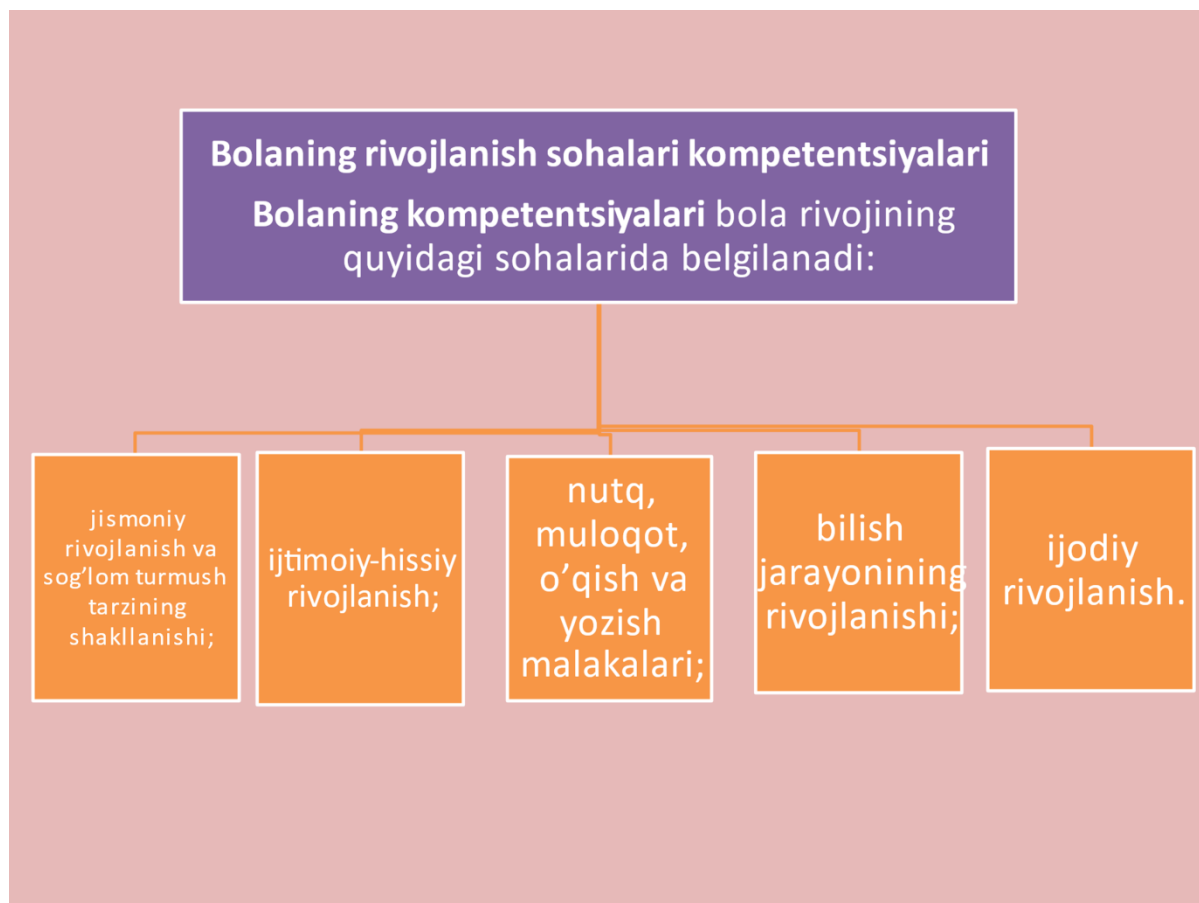

“Ilk qadam” dasturida bolalar nutqini o‘stirish mazmuni.

«Nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari» sohasi kompetentsiyalari

«nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari» sohasidagi o‘quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetganidan so‘ng 6-7 yoshli bola:

- Nutqni eshitadi va tushunadi;
- O‘z nutqida to‘g‘ri talaffuz, qulay grammatik shakllar va xilma-xil gap konstruktsiyalaridan foydalanadi;
- Ikkinchi tilni o‘rganishga qiziqish namoyon qiladi;
- Ikkinchi tilni egallash bo‘yicha dastlabki bilimlarini ko‘rsatadi;
- Badiiy adabiyot asarlariga qiziqish namoyon qiladi;
- So‘zning lug‘aviy, bo‘g‘inli va fonetik tuzilishi to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘ladi;
- Turli ma‘no shakllarini mustaqil ravishda tuzish va so‘zlab berishni biladi;
- Yozishning dastlabki malakalari va vositalaridan foydalanishni biladi.

MUSTAQIL TA'LIM TOPSHIRIQLARI

Mustaqil ta'lim topshiriqlari mazkur kurs mazmunini to'liq qamrab olish maqsadida tayyorlangan bo'lib, nazariy egallangan bilimlarni kengaytirish, talabalarning mustaqil o'qish faoliyatini yo'lga qo'yishga asoslangan.

Mustaqil topshiriqlari talabani o'quv yuklamasining tarkibiy qismiga kirib, unda talaba tomonidan minimal 1 kredit (30 soat hajmda) to'planishi lozim. Mazkur kursdagi modullar yuzasidan topshiriqlar amaliy xarakterda bo'lib talaba tomonidan mustaqil o'zlashtirilishi va topshirilishi shart.

№	Mustaqil ta'lim mavzulari	Dars soatlari hajmi
I semester		
1	Bolalarni nutqini o'stirishning maqsad va vazifalari.	2
2	Nutq rivojlantirish psixolingvistik va ta'limiy asoslari.	2
3	Sharq va g'arb mutafakkirlarining yosh avlodni har tomonlama tarbiyalashga oid qarashlari.	2
4	"Ilk qadam" davlat o'quv dasturida bolalar nutqini o'stirish mazmuni.	2
5	Til tafakkur quroli va muomala vositasi.	2
6	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirishga doir ishlar tizimi.	2
7	Bolalarni dialogik nutqqa o'rgatish.	2
8	Maktabgacha kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirishning vazifalari, metodlari va vositalari	2
9	Maktabgacha o'rta guruh yoshdagi bolalar nutqini o'stirishning vazifalari, metodlari va vositalari	2
10	Maktabgacha katta guruh yoshdagi bolalar nutqini o'stirishning vazifalari, metodlari va vositalari	2
11	Ravon nutqni rivojlantirish.	2
12	Bolalarni monologik nutqqa o'rgatish	2
13	Turli yosh bosqichlarida monologik nutqqa o'rgatishining mazmuni va vazifalari.	2
14	Lug'at ishining metod va usullari.	2
15	Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan lug'at ishini olib borishning nazariy asoslari.	2
16	Lug'atni boyitish uchun yordam beradigan ta'limiy o'yinlarning turlari	2
17	Bolalar lug'atiga yangi so'zlarni kiritish.	2
18	Bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish.	2
19	Maktabgacha katta guruh yoshdagi bolalar bilan muloqot.	2
20	Grammatik ko'nikmalarni shakllantirish usullari va yo'llari.	2
21	Ta'lim tashkilotlarida bolalarda nutq o'stirish jarayonini tashkil etish.	2

22	Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan 10 ta maqola tayyorlash.	2
23	Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan 10 ta topishmoq tayyorlash.	2
24	Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan 10 ta she'r tayyorlash.	2
25	Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan 10- ta tez aytish tayyorlash.	2
26	Bolalarni savod o'rganishga tayyorlash.	2
27	Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.	2
28	Bolaning har bir yosh bosqichida nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.	2
29	Tovushlarning to'g'ri talaffuzi yuzasidan olibboriladigan ishlar mazmuni.	2
30	Maktabgacha katta guruh yoshdagi bolalar bilan muloqot.	2
	Jami:	60 soat
	II jarayon	
1	Bolaning ijtimoiy va shaxs sifatida shakllanishida dialogning ahamiyati.	2
2	Bolalarni savod o'rgatishga tayyorlash.	2
3	Bolalarda nutqini rivojlantirishga doir ishlarni rejalashtirish va hisobotini yuritish.	2
6	Bolalarda nutqni rivojlantirishga doiri shlarga metodik rahbarlik.	2
7	Bolalarga kitoblar o'qib berish oraqli ma'naviy dunyo qarashini shakllantirish.	2
8	Maktabga tayyorlov guruh yoshdagi bolalar nutqini o'stirishning vazifalari, metodlari va vositalari.	2
9	Suhbat turlari va uning mazmuni.	2
10	Suratlar bilan o'tkaziladigan suhbatlar	2
11	O'yinchoq va predmetlarga qarab hikoya qilishga o'rgatish.	2
12	Bolalarni rasmga qarab hikoya tuzishga o'rgatish.	2
13	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantirish texnologiyalari	2
14	Badiiy asarni sahnalashtirish turlari va uni qo'yib ko'rsatish metodlari.	2
15	Maktabgacha ta'lim tashkilotlari va oilada nutq o'stirish bo'yicha metodik ishlar.	2
16	Ona tilida nutq o'stirish metodikasini o'qitishning tashkiliy shakllari.	2
17	Bolalarni maktabga tayyorlashda ota-onalarning o'rni.	2
18	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida multimedia texnologiyalarini joriy etish.	4
19	Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan 20 ta test tayyorlash.	4
20	Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan 4ta	4

	krosvord tayyorlash.	
21	Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan 20 ta terminlar tayyorlash.	4
22	Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan 4- (guruxlar bo'yicha) mashg'ulotlar ishlanmasi tayyorlash.	4
23	Tarbiyachi nutqiga qo'yiladigan pedagogik talablar	2
24	Tarbiyachining nutq madaniyati va kommunikativ mahorati.	2
25	Bolalarni maktabga tayyorlashda tarbiyachining mahorati.	2
26	Tarbiyachi nutqi bolalar nutqini to'g'ri rivojlantirish uchun namuna ekanligi.	2
27	Tarbiyachi nutqi bilimlar manbai, tarbiya vositasi ekanligi.	2

Jami   60 soat

Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan loyiha ishi, esse, tezis yoki ilmiy maqola yozish, referatlar tayyorlash va uni taqdimot qilish tavsiya etiladi.

GLOSSARIY

Fikrlash – ob'yektiv borliq aksi, til esa – fikrni ifodalash, mustahkamlash va uni boshqa kishilarga etkazish usuli hisoblanadi. Soʻz va tushuncha dialektik jihatdan oʻzaro bir-biriga bogʻliqdir.

«**Lingvistika**» soʻzi koʻpincha «grammatika» soʻzi bilan, tilni oʻrganish esa – suffikslar, qoʻshimchalar, turlar qoidalari va hokazolarni oʻrganish bilan bir xil maʼnoda qabul qilinadi.

Muloqot va boshqaruv – lingvistikaning boshqa bir ulkan sohasi hisoblanadi. Targʻibot va tashviqot (u bevosita muloqot tarzida yoki ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirilishidan qatʻiy nazar) mohiyatan insonning ruhiy olamiga taʼsir koʻrsatish uchun tildan foydalanish shaklidir. Til orqali taʼsir koʻrsatish samarali boʻlishi uchun ushbu taʼsirning mexanizmlarini, oʻziga xos nutqiy mexanizmlarni bilish zarur

Bolalar nutqini oʻstirish – bolalar bogʻchasidagi maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat qonuniyatlarini oʻrganuvchi pedagogik fandır.

Fanning asosiy vazifasi – ilmiy-pedagogik asosda nutqni rivojlantirishning eng samarali vositalari, metodlari va usullarini ishlab chiqish, ular bilan bolalar bogʻchalari tarbiyachilarini qurollantirishdan iboratdir.

Metodikaning asosiy mazmuni – bolalarda ogʻzaki nutqni, atrofdagilar bilan nutqiy muloqot koʻnikmalarini shakllantirishdan iborat.

Muloqotning birinchi shakli – emotsional-erkin (vaziyat-shaxs) shaklidir. Bu boshqa odamga boʻlgan qiziqish, unga nisbatan emotsional munosabat bilan tavsiflanadi. Muloqotning bunday shakli bola hayotining birinchi yarim yilligiga xos holatdir.

Muloqotning yanada rivojlangan ikkinchi shakli – yaʼni, emotsional-vositali (vaziyatli-amaliy) shakli bola hayotining ikkinchi yarim yilligida roʻy beradi. Bu muloqot predmetlar orqali vositali muloqotga aylantiriladi.

Faol nutq. Barcha rejimli vaziyat jarayonlarida ishonch bildirilgan his-hayajonli muloqotni yoʻlga qoʻyish.

Nutqning grammatik qurilishi. Bildirilgan fikrlarni grammatik rasmiylashtirishni, yaʼni soʻzlarni oʻzgartirish (soni, kelishigi va vaqtiga qarab), ularni gapda kelishtirish, kichraytiruvchi-erkalovchi nomlarni, tugallangan va tugallanmagan feʼllarni vujudga keltirishni oʻzlashtirishga koʻmaklashish.

Nutqning tovush madaniyati. Bolalarga unilarni va oddiy undosh tovushlarni to'g'ri talaffuz etishni mashq qildirish

Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrofdagilarga ta'siridan iborat.

Ona tilini o'qitish – bolalarning bilish qobiliyatini rejali, aniq maqsadni ko'zlagan holda rivojlantirish, ularning atrof-olam haqidagi eng oddiy bilimlarni va tegishli lug'atni o'zlashtirish, nutqiy mahorat va ko'nikmalarni shakllantirish jarayonidir

So'zli usullar – kattalar va bolalarning so'zlari har qanday ko'rgazmali va amaliy metod tarkibiga kiradi

Takrorlash – esda saqlab qolish maqsadida aynan bitta nutqiy elementdan (tovush, so'z, ibora) bir necha marta foydalanish. Takrorlash tarbiyachining o'zi yoki bola (ikki nafar bola) tomonidan hamda bolalar tomonidan jo'rovoz bo'lib amalga oshiriladi

Tushuntirish – tarbiyachi tomonidan narsa yoki hodisa mohiyati ochib beriladi.

Ko'rsatma berish – bolalarga qanday harakat qilish, qanday qilib natijaga erishish mumkinligi tushuntiriladi. Ko'rsatmalar o'rgatuvchi, tashkiliy va tartibga keltiruvchi bo'ladi.

So'zli mashqlar – nutqiy mahorat va ko'nikmalarga ega bo'lish hamda ularni takomillashtirish uchun bolalarning muayyan nutqiy harakatlarni ko'p marta bajarish

Bolalar nutqini baholash – o'rgatuvchi usul bo'lib, unda bolaning javobi yoki hikoyasi haqida asoslangan mulohaza bildiriladi. Ko'pincha baholar nutqning ijobiy tomoniga taalluqli bo'ladi.

Savol – so'zli murojaat bo'lib, u mavjud bilimlaridan foydalanish yoki uni qayta ishlash zarurati qarshisida turgan bolaga vazifa qo'yish va uning javobini kutishni talab qiladi

Ko'rgazmali usullar – suratni, o'yinchoqni, harakatni, sahna harakatlarini (sahnalashtirishga oid o'yinlarda) ko'rsatish, tovushni yo'lga qo'yish jarayonida artikulyatsiya organlari holatini ko'rsatib berish. Ko'rgazmali usullar so'zli usullar yordamida – ya'ni, narsani ko'rsatish, uning nomini aytish, tushuntirish orqali qo'llaniladi.

Bevosita ta'lim usuli – namuna, izoh, savol, bola javobini baholash, ko'rsatma berish va boshq.

Bilvosita usullarga eslatish, maslahat berish, aytib turish, tuzatish kiritish, mulohaza bildirish, luqma tashlashlar kiradi

Emotsional-vositali (vaziyatli-amaliy) shakli bola hayotining ikkinchi yarim yilligida ro'y beradi.

Dastlabki so'zlar – emotsional ifodaliligi, ta'sirliligi, vaziyatga oidligi, kommunikativ yo'naltirilganligi bilan farqlanadi.

BOLALAR NUTQINI O‘STIRISH FANIDAN TEST SAVOLLARI

Mavzuni mustahkamlashga doir test savollari.

1. So‘z boyligini oshirish metodlari to‘g‘ri ko‘rsatilgan javobni aniqlang.

a) 6. v) 5 s) 4 d) 7 e) 8.

2. So‘z namunasini berish metodining mazmuni to‘g‘ri ifodalangan hukmni aniqlang.

- a) so‘z talaffuzidagi harakat, holatni aniqlash
- v) so‘zni talaffuz qilib aytish, uning ma’nosini tushuntirish
- s) tarbiyachi aytgan so‘zni takrorlash
- d) so‘z talaffuzi, diktsiya ustida ishlash, tarbiyachidan
- e) barcha javoblar to‘g‘ri.

3. Savol berish haqidagi to‘g‘ri javobni aniqlang.

- a) tarbiyachi savol beradi, bolalar javob beradi
- v) rasm, buyumni ko‘rsatadi
- s) rasm, o‘yinchoqlarni ko‘rsatadi
- d) bolalar so‘zlarni aytadi va tarbiyachiga savol beradi
- e) barcha javoblar noto‘g‘ri

4. Kuzatish metodining mazmunini ifodalovchi javobni toping.

- a) tevarak-atrofdagi narsa, buyum, voqea-hodisalarni kuzatish
- v) bolalar faoliyati, harakatlarini kuzatish
- s) guruh xonasi, tabiat burchagi, sayr-ekskursiyadagi voqealarni kuzatish
- d) guruh xonasidagi narsalarni kuzatish
- e) barcha javoblar to‘g‘ri.

5. Ko‘rsatmalilik metodi haqidagi to‘g‘ri fikrni aniqlang.

- a) rasm-illyustratsiyani ko‘rsatish v) narsa, buyum, o‘yinchoqni ko‘rsatish
- s) joy, voqea-hodisani ko‘rsatish
- d) multfilm, diafilmni ko‘rsatish
- e) barcha javoblar to‘g‘ri.

6. Didaktik o‘yin haqidagi to‘g‘ri fikrni aniqlang.

- a) bolalar so‘z boyligini oshiradi
- v) mashg‘ulotda bolalar faolligini oshiradi
- s) so‘zni o‘rganishga qiziqtiradi
- d) a, v, s javoblar
- e) barcha javoblar noto‘g‘ri.

7. Nutq nima?

Nutq – aloqa vositasi

Nutq ikki xil bo‘ladi – ichki va tashqi

Nutq ikkinchi signal tizimiga kiradi.

Nutq yakka shaxsga tegishli bo'lgan muloqot shakli*

8. Bolada ichki nutq qachon paydo bo'ladi?

1 yoshda

4 yoshda

3 yoshda*

5 yoshda

9. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning nutqi qanday vazifalarni bajaradi?

Kommunikativ; bilim, tartibga solish;*

Kommunikativ: bilish

Bilish; tartibga solish

Tartibga solish

10. Inson til orqali ...

Axborot beradi

Axborot qabul qiladi

Axborot beradi, axborot qabul qiladi*

Muamala, axborot beradi

11. Suhbat metodi haqidagi to'g'ri hukmni aniqlang

a) tushuntirish, bayon qilish, hikoya qilish

v) savol-javob, so'zlashish, so'zlab berish

s) savollarga javob berish, o'qib berish

d) mavzuga doir savol-javobdan iborat bo'lgan dialogik nutq

e) barcha javoblar noto'g'ri.

12. Suhbat metodini tavsiya etgan buyuk mutafakkirlarni aniqlang.

a) Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino

b) Ibn Sino, A. Navoiy, Z. Bobur

s) Burxoniddin Zarnuji, Ibn Sino, Farobiy

d) Farobiy, Al Xorazmiy

e) b va d javoblar.

13. Suhbat metodining turlari to'g'ri berilgan javobni aniqlang.

a) kundalik xayotiy voqealar haqida suhbat

v) kuzatish, sayr, ekskursiyaga chikishdan oldingi suhbat

s) kirish suhbat, asosiy suhbat, yakuniy suhbat

d) badiiy-adabiy asar, sayr haqida suhbat

e) a va s javoblar.

14. Quyidagi hukm suhbatning qaysi turi haqida ekanli-gini aniqlang.

Bolalarni mashg'ulot, sayr, ekskursiya, kuzatish jarayoni-dagi topshiriklarni bajarishga jalb etadi.

- a) savol-javob tashkil etish.
- v) kirish suhbat
- s) asosiy suhbat
- d) yakuniy suhbat
- e) barcha javoblar to‘g‘ri

15. Kuyidagi hukm kandy suhbat haqida ekanligini aniqlang.

Bolalarning oldingi bilim-tajribalari asosida tashkil etiladi, bolalarning savolga aniq, lunda tartibli javob berishi talab etiladi.

- a) oddiy savol-javob, so‘zlashish.
- v) yakuniy suhbat
- s) kirish suhbat
- d) asosiy suhbat
- e) a, v va s javoblar.

16. Kuyidagi fikr muallifi to‘g‘ri berilgan javobni aniqlang.

“Siz buxbatda xayrixoxlik talablariga rioya kilgan xolda ish kursangiz, yuldan adashmaysiz.”

- a) B. Zarnuji
- v) A. Farobiy
- s) A. Navoiy
- d) Ibn Sino
- e) a va b javoblar.

17. Hikoya tuzishga urgatishning mazmunini ifodalovchi to‘g‘ri javobni aniqlang.

- a) narsa buyum, o‘yinchok haqida hikoya tuzish
- v) kurgan-kuzatganlari asosida hikoya tuzish
- s) eshitganlari asosida hikoya tuzish
- d) ukib berilgan asarni hikoya qilish
- e) barcha javoblar to‘g‘ri.

18. Hikoyaning mazmun jihatdan turini aniqlang .

- a) faktik hikoya
- v) ijodiy hikoya
- s) xotirlash asosidagi hikoya
- d) tasvirlash asosidagi hikoya
- e) a va v javob.

19. Tasviriy hikoya haqidagi to‘g‘ri javobni aniqlang .

- a) narsa, buyum, o‘yinchokni tasvirlash
- v) meva, sabzavot, xayvon, kushlarni tasvirlash
- s) voqea-xodisalarni tasvirlash
- d) asar kaxramonlari, obrazlarni tasvirlash

e) barcha javoblar to'g'ri.

20. Mazmunli hikoya haqidagi to'g'ri javobni aniqlang .

a) ijodiy tarzda hikoya tuzish

v) narsa-buyum, rasm haqida hikoya to'qish

s) kuzatgan voqealar haqida hikoya to'qish

d) uzi ishtirok etgan yoki eshitgan voqealar haqida hikoya to'qish

e) barcha javoblar to'g'ri.

21. Mazmunli hikoya tuzish metodlari to'g'ri berilgan javobni aniqlang.

a) hikoya namunasini berish

v) hikoya rejasini berish

s) hikoyani jamoa bulib tuzish

d) hikoyani qismlarga bulib tuzish

e) barcha javoblar to'g'ri.

22. Maktabgacha ta'lim bolalar yosh guruhlari nechta?

a) 3 ta   v) 4 ta   s) 5 ta   d) 6 ta   e) 7 ta

23. Ilk yosh guruhda bolalarni nutqqa urgatish boskichining asosiy metodlarini aniqlang

a) kursatish, o'yin;

v) tushuntirish, suxbat;

s) ovutmachok, o'yin;

d) suxbat, didaktik o'yin;

e) a va s javoblar.

24. Kichik guruhda nutq o'stirish bo'yicha dastur mazmuni necha qismdan iborat?

a) lugatni boyitish, ijodiy hikoya qilish, she'rni yodlash

v) nutqning tovush tomoni, badiiy adabiyot, so'z boyligi;

s) lugatni boyitish, nutqning tovush tomoni, ravon nutq

d) tovush tomon, ijodiy hikoya, ukib berish;

e) a, v javoblar;

25. O'rta guruhda bolalar nutqini o'stirish bo'yicha dastur talabi va mazmuni to'g'ri bo'lgan javobni aniqlang.

a) lug'atni boyitish, nutqning tovush tomoni, nutqning grammatik tomonini o'rgatish;

v) lug'atni boyitish, ijodiy hikoya, badiiy adabiyot;

s) nutqning tovush tomoni, o'yin, tasviriy hikoya;

d) nutqning grammatik tomoni, topishmok, tez aytish;

e) v va s javoblar;

26.. Urta guruhda tevarak- atrof bilan tanishtirish mashg'uloti necha bulimdan iborat?

a) 5 v) 4 s) 3 d) 6 e) barcha javoblar noto'g'ri.

27. Katta guruhda nutq o'stirish bulimari nechta?

a) 3 v) 4 s) 5 d) 6 e) a va v;

28. Katta guruhda badiiy adabiyot bilan tanishtirish bo'limlari to'g'ri berilgan javobni aniqlang.

a) o'qib berish, hikoya qilib berish, ifodali o'qish, she'rni yod olish;

v) o'qib berish, ifodali o'qish, suhbat qilish;

s) she'rni yod olish, so'zlab berish, aytib turish;

d) ifodali o'qish, yod olish, tushuntirish;

e) v va s javoblar;

29. Tayyorlov guruhida tevarak-atrof bilan tanishtirish bo'limi necha qismdan iborat.

a) 4 dan;

v) 5 qismdan;

s) 6 qismdan;

d) 7 qismdan;

e) 8 qismdan.

30. Bolalarni maktabga tayyorgarlik darajasi necha yo'nalishdan iborat.

a) 4 v) 2 s) 3 d) 5 e) v va s javoblar

31. Bolalarni maktabga tayyorgarlik darajasida minimal so'z boyligi qancha buladi

a) 1500 v) 2000 s) 2200 d) 3000 e) 3200

32. "Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim - tarbiyasiga qo'yilgan davlat talablari" qachon qabul qilingan .

a) 1997 yil; v) 1998 yil;

s) 1999 yil; d) 2000 yil;

33. Til – inson organizmi

Til – ijtimoiy hodisa*

Til va nutq chambarchas bog`liq

Til – bu o'zbek tili

34. Nutq o'stirish metodikasi qanday fan?

Bolalar nutqini o'stiradi

Nutq o'stirish metodlarini o'rganadi

Nutq o'stirish uslubiyoti pedagogik fan

Nutq o'stirish metodikasi maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni shakllantirishga qaratilgan pedagogik qonuniyatlar o'rganiladi.*

35. Nutq o'stirish uslubiyoti fanining asosiy vazifasi – nimadan iborat?

Nutq o'stirish uslubi va uslubiyotlarini ularning eng samarali vositalarini ilmiy – pedagogik asoslarda ishlab chiqish va bolalar bog`chalari tarbiyachilarini ular bilan ta'minlashdir.*

Tarbiyachilar yordamida bolalarda kerakli nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish

Bolalar nutqini shakllantirish

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda dialogik nutqni shakllantirish

36. Nutq o‘stirish uslubiyotining maqsadi nimadan iborat?

Bolalarning og‘zaki nutqini rivojlantirish, nutqiy muloqotda ko‘nikmalini rivojlantirish

Og‘zaki nutqini shakllantiradi*

Hikoya qilishga o‘rgantadi

Muomalaga o‘rgatish

37. Nutqni rivojlantirish vazifalari nechta?

5 ta

2 ta

4 ta

7 ta*

38. Nutqni tovush madaniyati nimaga asoslanadi?

O‘zbek tilining fonetikasiga

Orfoepiyasiga

Tovush tomoniga, ya’ni o‘zbek tilining fonetikasiga va arfoepiyasiga*

Urg‘u, diqqatga

39. Dialogik nutqni shakllantirish bu –

Boshqalarning nutqini tinglash, tushunish, so‘zlashishni quvvatlash, savol berish*

Tinglash va tushunish

Savol – javob qilish

Lug‘at boyligini o‘stirish

40. Monologik nutq qayosi yoshdan shakllanadi?

4 yoshdan

5 yoshdan*

3 yoshdan

2 yoshdan

41. “Nutq o‘stirish dasturi” nimaga asoslangan?

Psixologiyaga

Pedagogika

Bola shaxsini rivojlantirish

Og‘zaki nutqini rivojlantirish va o‘zlashtirish to‘g‘risidagi psixologiya fani ma’lumotlariga va bilish faoliyatining xususiyatlari to‘g‘risidagi nazariyaga asoslangan*

42. Tilni o‘zlashtirish qanuniyatlari nechta?

2 ta

3 ta

5 ta

6 ta*

43. Nutqning necha xil shakli mavjud?

Sensor va motor nutq*

Demalogik va monologik

Og`zaki va tashqi nutq

Ichki va tashqi nutq

44. Ilk yoshgacha bo`lgan bolalar nuqining davrlarini belgilang?

Chinqirish, guvrash

Tayyorgarlik, nutqning mustaqil rivojlantirish davri.*

Nutqsiz taraqqiyot

Til chiqarish davri

45. Nutqqa tayyorgarlik davri necha bosqichdan iborat?

3 bosqich (chinqirish, guvrash, til chiqarish)*

2 bosqich (chinqirish, guvrash)

4 bosqich (2,5 – 3 oy, 5 – 6 oy, 9 – 10 oy, 1 yosh)

5 bosqich, 5, 6 bosqich

46. Lug`atni boyitish ishlari necha yo`nalishda olib boriladi?

2 yo`nalishda

4 yo`nalishda

5 yo`nalishda

3 yo`nalishda*

47. Kuzatish mashg`ulotlarining vazifasi..

Bolalarda kuzatuvchanlik qobiliyatini o`stirish

Amaliy tajribalarni orttiriy

O`z his – tuyg`ularidan foydalanishga o`rgatish

A, B, S javoblar to`g`ri *

48. Nutq o`stirish mashg`ulotlari necha qismdan ibrorat bo`ladi?

3 qismdan

Asosiy va yakuniy qismdan

5 qismdan *

Dastur mazmunidan

49. Badiiy asarlarni tanishtirish orqali bolalarda qanday malakalar shakllanadi

Tinglash va tushunish, axloqiy sifatlarni baholash asar qahramonlarini baholash*

Badiiy asarni tinglash va tushunish

Asar qahramonlari hatti – harakatlarini baholash

Savollarga javob berish malakasi

50. To`g`ri nutq bu –

Tovush va so`zlarni to`g`ri talaffuz qilish

To'g'ri talaffuz, so'zlarni ma'nosiga ko'ra to'g'ri ishlatish, gramatik qoidalarga asoslash*

o'z fikrini to'g'ri va aniq ifodalay olish

Mashg'ulot va mehnat jarayonida nutq

51. “Bolalar bog'chasida ta'lim – tarbiya dasturi”da bola nutqini rivojlantirish bo'yicha qanday ish turi ko'rsatilgan?

Bolalarni erkin muomalaga o'rgatish

O'yin faoliyatida muomala

Erkin muomalaga o'rgatish va nutq o'stirish bo'yicha mustaqil mashg'ulotlar*
nutq o'stirish mashg'ulotlari

52. Bolalarni erkin muomalaga o'rgatish qanday faoliyatlar jarayonida amalga oshiriladi?

Maishiy faoliyatda, sayr vaqtida

O'yin jarayonida, maishiy faoliyatda, sayr vaqtida, mehnat jarayonida, tevarak – atrof bilan tanishda, boshqa mashqlarda*

Maxsus mashg'ulotlarda, kiyinish va ovqatlanish jarayonida

Bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlovchi mashg'ulotlarda

53. O'qilgan asarlarni mustahkamlash usullari?

Ijodiy hikoya qilishga o'rgatish

She'rlarni yod oldirish, hikoya qilib berish.

Badiiy asar instsenirovkasi

Takroriy o'qib berish, hikoya qilib berish sahnalashtirish*

54. She'r yodlatishning asosiy maqsadi?

She'riyatga bo'lgan muhabbatni o'yg'otish

Badiiy didni tarbiyalash

She'riyatga muhabbat, badiiy did she'riyatni idrok etish*

She'riyat namunalarini idrok etish

55. She'r yod oldirishda tarbiyachi oldiga qo'yiladigan vazifalar?

Esda olib qolish, she'rga qiziqish, she'r mazmuni, ifodali o'qib berish*

Ifodali aytib berishga o'rgatish

She'rdagi qiyin so'zlarning ma'nosini tushunish

She'rga nisbatan muhabbat uyg'otish

56. Asarni ifodali bayon etish necha yo'nalishda amalga oshiriladi?

5

4

3*

7

57. Maishiy mavzudagi suhbatlar bu –

Bolalar kuzatgan va ishtirok etgan voqea va hodisalar

Oila a'zolarining ismlari, ishlash jyolari, uydagi mashg'ulotlari

Uy va bog'cha muhitini taqqoslash

Barcha javob to'g'ri*

58.Suhbat necha qismdan iborat bo'ladi?

3 qismdan – suhbat boshlash borishi, yakunlash.*

2 qismdan – suhbatni borish, yakunlash

1 – qismdan – suhbatga mavzu tanlash

Suhbat qismlardan iborat bo'lmaydi.

59.Savollarga qo'yiladigan talablar?

Savol aniq va sodda bo'lish kerak

Idrok qilishni hisobga olish kerak

Savollarni aniqlash, bolalarning yosh jihatlarini asosiy savolning mazmuni anglatilgan bo'lishi kerak*

Savolga javob aniq bo'lish kerak

60.Bolalarning dialogik nutqini tarkib toptirishda qanday maxsus mashg'ulotlardan foydalanadi?

Suhbatlar, suratlarini ko'rib chiqish, ta'limiy o'yin*

Ta'limiy o'yin, qo'g'irchoqlarni tasvirlash

Ma'lum mavzuga qaratilgan suhbat

Dialogik nutq o'stiruvchi mashg'ulotlar

61.Bog'lanishli nutqqa o'rgatishning qanday vazifalarni hal qiladi?

Bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish

Lug'at ishini

Dialogik va monologik nutq

Lug'at ishi, grammatik jihatdan shakllanganlik, tovush madaniyati*

62.Syujetli hikoya qilishga o'rgatish usullari.

Predmetli va syujetli suratlar

Surat mazmunini tushuntirishga yo'naltirilgan savollar namuna ko'rsatish va baholash*

Namuna ko'rsatish va baholash

Aniq ifodali so'zlashga o'rgatish

63.Og'zaki nutqning uslublarini toping?

Ichki va tashqi nutq

Og'zaki va yozma nutq

So'zlashuv va rasmiy uslub*

So'zlashuv uslubi, motor nutq

64.Nutq tembri nima?

So'zlarning tovlanishi, emotsional holatni anglatadi*

quvnoqlikni, xafalikni anglatadi.

Intonatsiya

Ifodali nutq

65. Intonatsiya bu –

Nutq mazmuni

Hammo ma'nodorlik vositalarini o'z ichiga qamrab olgan murakkab majmua*

Nutqning ifodaviyligi

Nutqning ahongdorli

66. Ohangdorlik –

Ruhiy kechinmalarni birlashtiruvchi

Nutqning kuchi, surati

Jumlalarni talaffuz etish vaqtida ovozni balandlatish yoki pastlashish*

Kuylovchi yumshoq ohangdagi nutq

67. Nutq tempi –

So'zlovchining irodasi, niyat bilan bog'liq

Nutqqi turlicha ohang beradi

Nutq mazmuniga qarab nutqning tezlashishi

Nutq mazmuniga qarab nutqning tezlashish yoki sekinlashish*

68. Ritm bu –

Urug'li va urug'siz bo'g'inlarning teng tarzda navbatlashib turish*

Bo'g'inlarning qisqaligi va uzunligi

Ovozni balandlatish va pastlatish

Nutq tezligi va pastligi

69. Ovoz qanday vujudga keladi?

Nafas organlari ishtiroki

Jarangli, taroq ovozi

Ovoz naychalarining tebranilish natijasida vujudga keladi*

Nafas artikulyatsiyasi

70. Bolalar nutqida qanday grammatik hotalar uchraydi?

Kelishik qo'imchalarni buzib aytadilar, so'zlarni turlashda qiynaladilar

Sonlarni noto'g'ri ishlatadilar

Fe'l shakllari va zamondoshlarini ishlatishda qiylanadilar

Barcha javob to'g'ri*

71. Bolalar nutqidagi grammatik xotalarning sabablarni belgilang?

Morfologik qurilishni bilmasligi, kattalarning noto'g'ri nutqi

Pedagogik ishlarni to'g'ri yo'lga qo'ymaslik mahalliq ilova ta'siri

A va V javob to'g'ri*

Ta'lim- tarbiya jarayoni

72. Kichik guruhlarda surat ustida ishlash mashg'uloti necha qismdan iborat?

2 qism*

3 qism

4 qism

5 qism

73. Kichik guruhlarda surat bilan tanishtirish usullari –

Maxsus suratlar ustida ishlash

Suratni ko‘rish savollarga javob berish, tarbiyachining o‘zi hikoya qilish berish*

Tarbiyachi hikoya qilib beradi, o‘qib beradi

Surat ustida hikoya qilishga o‘rgatish

74. Mazmunli hikoyalar nechiga bo‘linadi?

Faktik va ijodiy hikoyalarga*

To‘qima va qayta hikoya qilishga

Mazmunli hikoya

To‘g‘ri javob yo‘q

75. Og‘zaki nutqning uslublarini toping?

Ichki va tashqi nutq

Og‘zaki va yozma nutq

So‘zlashuv va rasmiy uslub*

So‘zlashuv uslubi, motor nutq

76. She'r yodlatishning asosiy maqsadi?

She'riyatga bo‘lgan muhabbatni o‘yg‘otish

Badiiy didni tarbiyalash

She'riyatga muhabbat, badiiy did she'riyatni idrok etish*

She'riyat namunalarini idrok etish

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Asosiy adabiyotlar:

1. Qodirova F.R. Bolalar nutqini o‘stirish nazariyasi va metodikasi. T.:”Istiqlol”, 2006 y. O‘quv qo‘llanma.
2. D.R.Babayeva. Nutq o‘stirish metodikasi. T.: Fan va texnologiyalar. 2009 yil. O‘quv qo‘llanma.
3. D.R.Babayeva. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. T.: “Barkamol avlod fayz”, 2018 y. Darslik.
4. D.R.Babayeva. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. T.: TDPU 2017 yil. O‘quv qo‘llanma.
5. .S.Shodiyeva “O‘rta guruh bolalar nutqini o‘stirish” T.: “O‘qituvchi”, 1993 y. O‘quv qo‘llanma.
6. “Ilk qadam” dasturi, T.: 2018 y.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

7. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O‘zbekiston NMIU, 2017. – 488 b.
8. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: ”O‘zbekiston” NMIU, 2016.
9. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: —O‘zbekiston NMIU, 2017. – 48 b.
10. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.
11. Kayumova N. Maktabgacha pedagogika. T.: TDPU, 2017-yil.
12. D.R. Babayeva “Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi” O‘zbekiston Respublikasi adliya vazirligi huzuridagi “Intellektual mulk agentligi”.-T.: 2020yil. (electron darslik).
13. F.R. Qodirova «Nutq o‘stirish metodikasi» O‘UM T.; 2012yil.(elektron)
14. Qodirova R.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning ruhiy omillari. -Sariog‘och. 1998-yil.

Axborot manbalari:

15. <https://lex.uz/docs>.
16. <http://sahifa.tj/uzbesko-russkij.aspx-Uzbeksko-russkiy> perevodchik
17. <http://library.ziyonet.uz/> - ta’lim portal

SH.SH.NIZOMOVA

**BOLALAR NUTQINI O‘STIRISH NAZARIYASI
VA TEXNOLOGIYALARI**

Muharrir: G.Akramova
Tex. muharrir: N .To`rayev
Musahhih: S.Akramova
Sahifalovchi : SH.Amonova

"FAN VA TA`LIM" guvohnoma raqami:
307701245. 25.01.2022

Original-maketdan bosishga ruxsat etildi. 23.01.2023

Bichimi 60x84.kengligi 16 shponli. "Times" garn.

Ofset bosma usulida bosildi. Ofset qog`ozi.

Bosma tabog`i 11. Adadi 10.

«Standart Poligraf» x/k bosmaxonasida chop etildi
Buxoro shahri, Navoiy shohko`chasi 6-uy.